

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE OF
THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2023, № 4 (4)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2023, № 4 (4)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2023, № 4 (4)

Душанбе – 2023

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Қ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2023. – № 4 (4). – 154 с.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти №220/МҚ-97 аз 27 сентябри соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №262–12/2023 аз 18 декабри соли 2023 дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Ҷумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктори илмҳои техникаӣ, профессор, вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Олимов Кароматулло Олимович

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Низомӣ Муҳриддин Зайниддин

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, муовини ректори МДТ КМТ ба номи Т. Сагторов

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабович

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: rayom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: rayom.kmt.tj

Дараҷаи илмии мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонаи расмии ПКМ ҷойгир карда шудааст.

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2023. – № 4 (4). – 154 с.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №220/МЧ-97 от 27 сентября 2021 года.

Журнал, на основе лицензионного договора №262-12/2023 от 18 декабря 2023 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью

Саидзода Рахим Хамро

доктор технических наук, профессор, министр образования и науки Республики Таджикистан

Олимов Кароматулло Олимович

доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана

Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло

доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ имени С.Айни

Низоми Мухриддин Зайниддин

доктор филологических наук, профессор, ректор ГОУ ТГИКИ имени М. Турсунзаде

Латифзода Диловаршо

доктор педагогических наук, профессор, заместитель ректора ГОУ НКТ имени Т. Сатторова

Суфизода Шодимухаммад

доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ имени И. Ганди НАНТ

Мухиддинов Сайдали Раджабович

доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ

Шосаидзода Сафар

кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Тегеран 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: rayom@kmt.tj Сайт ВНБ: rayom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакции издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

UDC 027.54(575.3)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2023. – №4 (4). – 154 p.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №220/MG-97 from 27 September 2021.

The journal was included under License contract №262-12/2023 dated December 18, 2023, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

Founder of the journal The National Library

Faizalizoda Jumakhon Khol	CHIEF EDITOR Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan
Komilzoda Sharif	RESPONSIBLE EDITOR Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan
Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin	EDITORIAL BOARD: Doctor of Juridical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, assistant to the President of the Republic of Tajikistan on social development and republic relations
Saidzoda Rahim Hamro	Doctor of Technical Sciences, Professor, Minister of Education and Sciences of the Republic of Tajikistan
Olimov Karomatullo Olimovich	Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo	Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini
Nizomi Muhridin Zayniddin	Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector of SEI TSICA named after M. Tursunzoda
Latifzoda Dilovarsho	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Rector of the SEI NCT named after T. Sattorova
Sufizoda Shodimuhammad	Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan
Muhiddinov Saydali Rajabovich	Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU
Shosaidzoda Safar	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj
BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

МУНДАРИЧА

Китобхонашиносӣ

Файзализода Ч. Х. Муттасилият – асоси ташаккули фарҳанги иттилоотии китобдор.....	8
Шосайдзода С. Ҳ. Соядаст ва инскрипт – воситаи муассири тарғиби китоб.....	16
Ҳадиятуллоҳи Амридин. Мутолиа ва аҳаммияти он (натиҷаи таҳқиқ).....	25
Комилов М. Ш. Нақши китобхонаҳои шахсӣ дар афзоиши шавқи китобхонӣ.....	34
Камолзода С. Вазъи китобхонаҳои муассисаи таълимӣ дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ.....	45

Библиографияшиносӣ

Ғуломзода Қ. Ғ. Китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров ва аҳаммияти иттилоотию библиографии он.....	52
Нодирзода С. С. Саҳми Хонаи китоби Тоҷикистон дар рушди библиографияи умумитарҷеъии тоҷик.....	61

Забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва публицистикашиносӣ

Ҷумъаев М. Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасвандҳои тоҷикӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ.....	71
Манонзода А. М. Пайванди адабӣ ва фарҳангии қавмҳои ҳинду эронӣ дар даврони қадим.....	91
Муродӣ М. Б. Баъзе вижагиҳои маводи тоҷикии рӯзномаи «Самарқанд».....	97
Мирзоева Ф. «Tajikistan Times» – (Тоҷикистон Таймс) аввалин нашрияи англисзабон дар Тоҷикистон.....	105
Атозода М. Истиклоли давлатӣ ва тавсеаи таҳқиқот дар заминаи матбуоти даврӣ (дар мисоли нахустин рӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф»).....	111

Таърих

Комилӣ А. Ш. Донишманди форс-тоҷик созмондеҳи Бағдоди асримиёнагӣ ва сарвари китобхонаи «Ҳазинат-ул-ҳикма» («Байт-ул-ҳикма»).....	119
Сайфуллоҳи Муллоҷон. Зикри Хатлон дар «Таърихи Байҳақӣ».....	125
Одинаев А.Н., Қозизода Ш. Қ. Тоҷикони минтақаи Зарафшон: таърих ва вижагиҳо (бар асоси маводи А. Д. Гребенкин).....	134

Танқид ва китобиёт

Комилзода Ш. Раҳнамои илмӣ барои омӯзиши таърихи тоҷикон (андешаҳо дар хошияи дастури библиографии «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм: китобнома / мураттиб А. И. Усмонзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – 220 с.»).....	142
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Библиотечковедение

Файзализода Ч. Х. Непрерывность – основа формирования информационной культуры библиотекаря.....	8
Шосайдзода С. Автограф и инскрипт – действенные средства пропаганда книги.....	16
Хадиятуллохи Амридин. Чтение: его методы и значения (результаты исследования).....	25
Комилов М. Ш. Роль личных библиотек в развитии интереса к чтению.....	34
Камолзода С. Состояние библиотек учебных учреждений в условиях развития информационно-коммуникационных технологий.....	45

Библиографоведение

Гуломзода К. Г. Книга «Таджики» Бободжона Гафурова и его информационно-библиографическое значение.....	53
Нодирзода С. С. Вклад Дома книги Таджикистана в развитии таджикской общеретроспективной библиографии.....	61

Языкознание, литературоведение и публицистиковедение

Джумаев М. О. Словообразовательные возможности арабских заимствованных слов с таджикскими суффиксами в «Нафахот-ул-унс» и «Бахористон» Абдурахмана Джами.....	71
Манонзода А. М. Литературные и культурные связи индоиранских народов в древнее время.....	91
Муроди М. Б. Некоторые особенности таджикских материалов газеты «Самарканд».....	97
Мирзоева Ф. «Tajikistan Times» - (Таджикистан Таймс) первая англоязычная газета в Таджикистане.....	105
Атозода М. Государственная независимость и развитие исследований в области периодической печати (на примере первой таджикской газеты «Бухорои шариф»).....	111

История

Камили А. Ш. Персидско-таджикский ученый – основатель средневекового Багдада и директор библиотеки «Дом мудрости» («Байт аль-хикма»).....	119
Сайфуллахи Муллоджон. Хатлон в «Истории Байхаки» («Тарихи Байхаки»).....	125
Одинаев А.Н., Козизода Ш. К. Таджики в Зарафшанском округе: история и особенности (на основе материалов А.Д. Гребенкина).....	134

Критика и библиография

Комилзода Ш. Научное руководство по изучению истории таджиков (размышление в контексте библиографического пособия «История таджиков в зеркале науки: библиография / составитель А. И. Усмонзода. – Худжанд: Нури маърифат, 2023. – 220 с.»).....	142
---	-----

CONTENT

Library science

Faizalizoda J. Kh. Continuity is the basis for the formation of the librarian's information culture.....	8
Shosaidzoda S. Kh. An autograph and an inscript are effective means of promoting a book.....	16
Hadiyatullohi Amriddin. Reading: approaches and its significance (result of research).....	25
Komilov M. Sh. The role of private libraries in the development of interest in reading books.....	34
Kamolzoda S. The library of the educational institution in the conditions of the development of information-communication technology.....	45

Bibliography

Ghulomzoda Q. Gh. The book “Tajiks” by Bobojon Gafurov and its information and bibliographical significance.....	53
Nodirzoda S. S. The contribution of the Tajikistan Book House in the development of the general bibliography of Tajikistan.....	61

Linguistics, literary studies and journalistic studies

Jumaev M. O. Word-formation possibilities arabic loanwords with tajik suffixes in "Nafahot-ul-uns" and "Bahoristan" by Abdurahman Jami.....	71
Manonzoda A. M. Literary and cultural ties of the Indo-Iranian peoples in ancient times	91
Murodi M. B. Some features of tajik materials "Samarkand" newspaper.....	97
Miroeva F. «Tajikistan Times» - first english-language newspaper in Tajikistan.....	105
Atozoda M. State independence and the development of research in the field of periodicals (on example of the first Tajik newspaper “Bukhoroi sharif”).....	111

History

Komili A. Sh. Persian-tajik scientist – founder of medieval Baghdad and director of the “Khazinat-ul-hikma” library (“Bait al-hikma”).....	119
Saifullahi Mullojon. Mentioning of Khatlon in the «Bayhaqi’s history».....	125
Odinaev A. N., Qozizoda Sh. Q. Tajiks in Zarafshan region: history and features (based on materials by A.D. Grebenkin).....	134

Criticism and bibliography

Komilzoda Sh. Asciencefic guide for studying the history of tajiks (thoughts in the bibliographic guide "The history of Tajiks in the mirror of science: a book / compiled by A. I. Usmonzoda. - Khujand: Nuri Magnafan, 2023. - 220 p.").....	142
---	-----

**КИТОБХОНАШИНОСӢ
БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ
LIBRARY SCIENCE**

УДК 001+008+025.5+024.5+026/027

**НЕПРЕРЫВНОСТЬ – ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ
ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БИБЛИОТЕКАРЯ****Файзализода Джумахон Хол**Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

В цифровом веке формирование информационной культуры библиотекарей одна из важнейших задач для всех ступеней системы непрерывного библиотечного образования. Для библиотечной общественности Таджикистана информационная культура - это важнейший компонент общей культуры работников данной сферы, одно из наиболее высоко качественных и динамичных образований личности работника любой библиотеки, характеризующееся адаптацией к быстро меняющимся реалиям цифрового века.

Важными для теоретической разработки и осмысления проблемы информационной культуры библиотекаря представляют научные работы и практические разработки М. Г. Вохрышевой, Н. И. Гендиной, М. Я. Дворкиной, А. Н. Дулатовой, Н. В. Жадько, Н. Б. Зиновьевой, Л. С. Ильичевой, Е. В. Мартыновой, Е. А. Медведовой, В. А. Минкиной, Л. Я. Нагорной, Г. И. Сбитневой и др. В работах Т.Я. Кузнецовой, И. Г. Моргенштерна, Э. Р. Сукиасяна исследуются место библиотечного (профессионального) образования в структуре информационной культуры специалиста.

По результатам научных исследований информационная культура библиотекаря включает следующие неразрывно связанные между собой компоненты: когнитивный (операционный), мотивационный (ценностно-ориентационный) и поведенческий (деятельностный) [1; 2; 5; 11; 17; 18; 19].

Согласно современным воззрениям вышеперечисленных библиотечников и других представителей смежных отраслей науки в настоящее время все ярче наблюдается противоречие между потребностями информационного общества в культурном развитии не только библиотекарей, но и каждой личности и недостаточным исследованием наиболее важных аспектов формирования информационной культуры конкретной личности в системе непрерывного образования. Проблема исследования заключается в том, какова совокупность факторов, тенденций, закономерностей, принципов, а также педагогико-психологических и внутрибиблиотечных условий, необходимых для эффективного формирования информационной культуры библиотекаря в системе непрерывного образования.

Это связано с тем, что перспективы развития библиотечной отрасли любого государства всецело зависит от уровня профессионализма и качества подготовки будущих библиотекарей. Высокий профессионализм и необходимый уровень их компетентности являются важным и необходимым фактором оказания своевременного и качественного библиотечно-информационного обслуживания населения.

Исходя из этого, в послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Олии Республики Таджикистан

(20.01.2016 года) ответственным лицам сферы образования страны было поручено «...принять меры для разработки и представления Правительству страны «Концепции непрерывного обучения на 2016-2022 годы», а также дополнительные меры для налаживания подобной формы обучения» [16, с.602].

Современное таджикское общество нуждается в высокопрофессиональных библиотечных кадрах, обладающие высокими профессиональными знаниями, навыками и мастерством, умеющие своевременно и качественно не только реагировать, но и удовлетворять библиотечно-информационные потребности пользователей информации.

Развитие науки и библиотечной практики, внедрение новых информационных технологий, в том числе и цифровых, возрастание различной по объему и тематике научно-технической информации требует совершенствования системы непрерывного образования таджикских библиотекарей по всем направлениям их деятельности, в том числе и формированию информационной культуры.

Это связано с тем что традиционные в системе дополнительного профессионального библиотечного образования методы преподавания не обеспечивают формирования практической способности слушателя- библиотекаря к динамично изменяющейся библиотечно-информационной среде. По большей части, сегодня дополнительное профессиональное библиотечное образование в Республике базируется на традиционных методах обучения.

Объективная потребность систематического повышения квалификации и переподготовки библиотечных кадров Таджикистана как ключевого звена библиотечного образования явилась основой для создания разветвленной образовательной сети, структура которой в организационном аспекте представлена следующими звеньями:

1. Образовательные учреждения высшего профессионального библиотечного образования республиканского уровня (Государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода, Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, Кулябский государственный университет имени А. Рудаки).

2. Образовательные учреждения среднего специального библиотечного образования (Республиканский колледж искусств имени Кароматулло Курбонова, Республиканский колледж культуры имени Партоба Буйдокова, Колледж искусств города Худжанда имени Содирхона Хофиза).

3. Республиканские библиотеки (ГРДБ имени М. Миршакара), Государственная патентно-техническая библиотека государственного учреждения «Национальный патентно-информационный центр» Министерства экономического развития и торговли РТ, Республиканская научно-медицинская библиотека, Центральная научная библиотека имени Индира Ганди Национальной академии наук Таджикистана.

4. Областные библиотеки.

5. Центральные библиотечные системы (городские и районные).

6. Научные библиотеки высших учебных заведений.

7. Отраслевые научные библиотеки министерств и ведомств.

Следует отметить, что дополнительное профессиональное библиотечно-информационное образование, являясь неотъемлемой частью системы непрерывного образования, играет важную роль в формировании информационной культуры библиотечных специалистов новой формации. Более того, дополнительное профессиональное библиотечно-информационное образование является эффективной площадкой для освоения и генерации новых идей, инициатив, новшеств, трансляции инновационного библиотечного опыта, а также совершенствования профессионального уровня библиотекарей и их социализации.

Необходимо отметить, что начиная с 2000-го года в республике функционировали краткосрочные курсы по повышению квалификации работников культуры, в том числе и библиотекарей при Государственном институте искусств имени Мирзо Турсунзаде. Позднее они были объединены и переименованы как факультет повышения квалификации работников культуры в этом же институте. Однако занятия на этом факультете велись нецеленаправленно и несистематично. Такая ситуация была связана с тем, что финансирование по реализации учебных планов и программ на этом факультете осуществлялось на основе государственных программ, которые охватывали определенные промежутки времени и по окончании их реализации завершилась и учеба на этом факультете. Другими словами, на этот период в республике не функционировала единая и устойчивая система повышения квалификации библиотечных работников, не говоря о системе непрерывного библиотечного профессионального образования.

С принятием соответствующих нормативно-правовых актов в сфере образования и библиотечного дела – Законы РТ «Об образовании», «О библиотечной деятельности» (1.08.2003 г.), «О профессиональном высшем и послевузовском образовании», «Концепция образования Республики Таджикистан», «Национальная концепция воспитания», «Концепция непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы» (постановление Правительства РТ, № 28 от 25.01.2017 года) в республике была создана нормативно-правовая база для развития образования, в том числе и непрерывного образования, а также принятия стратегических решений и конкретных мер в этой области.

Если в этом контексте рассмотреть качество и эффективность библиотечно-информационного обслуживания, которое тесно связано с формированием информационной культуры работников библиотек, оно зависит от профессиональной компетенции персонала библиотеки. Непрерывно меняющиеся информационные потребности современного таджикского общества, появление новых информационных технологий, а также прогресс в области науки и техники делают необходимым постоянное обновление и расширение профессиональных знаний и навыков библиотекарей республики. Как сказано в Манифесте ЮНЕСКО «О публичных библиотеках» (1994, «библиотекарь является активным посредником между пользователями и ресурсами. Профессиональное и непрерывное образование библиотекаря является обязательным условием предоставления услуг на должном уровне» [12].

В «Концепции непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы» отмечается, что развитие рынка труда в долгосрочной перспективе будет формироваться за счет повышения трудовой мобильности населения и роста уровня производительности труда. Все это предъявляет новые требования к системе непрерывного образования в Республике Таджикистан. В этой связи одной из фундаментальных основ инновационного развития является обеспечение доступности качественных услуг образования, переход от системы массового образования к необходимому для создания инновационной социально-ориентированной экономики непрерывному индивидуализированному образованию для всех» [8].

Конкретные шаги для реализации намеченных Концепцией непрерывного образования мероприятий были указаны в рамках государственных программ по развитию библиотечного дела, в том числе в «Программе развития Национальной библиотеки в Республике Таджикистан на 2022-2027 годы». В частности в названной Программе намечены конкретные меры для повышения квалификации библиотекарей, обмена передового зарубежного библиотечного опыта по таким важнейшим направлениям работы, как оцифровка документов различного типа, поэтапное изучение

модулей автоматизированной информационно-библиотечной системы «Aleph» и «ИРБИС», формирование навыков по созданию электронного каталога, приобретение навыков для работы в электронной, автоматизированной среде, ремонт и реставрация рукописей и редких книг и так далее. Эти меры призваны обеспечить непрерывное образование библиотечных специалистов республики с тем, чтобы уровень их квалификации позволял им оказывать библиотечно-информационные услуги на высоком профессиональном уровне.

Ключевое место в системе непрерывного библиотечного образования в Республике Таджикистан занимает Национальная библиотека. Учредителем Национальной библиотеки Таджикистана является Президент Республики. Его приказом от 13 сентября 2022 года, под №454 был утверждён новый устав Национальной библиотеки. Наряду с важнейшими направлениями работы Национальной библиотеки в нем были включены вопросы, связанные с непрерывным профессиональным образованием работников не только Национальной библиотеки, но и всех библиотекарей республики. В соответствии с новым уставом на Национальную библиотеку возложены функции по переподготовке и повышению квалификации библиотечных работников Республики, ей дано право на открытие высших библиотечных курсов для библиотекарей, не имеющих библиотечное образование, создание отраслевых кафедр, аспирантуры, магистратуры и специализированного совета по присуждению ученых степеней по профилю библиотечного дела. С целью переориентации деятельности прежнего отдела повышения квалификации работников библиотек, в новом уставе он переименован на «Центр образования и библиотечных инноваций». Сейчас ведется активная работа по коренному пересмотру учебных планов, программ, модулей, с тем, чтобы реорганизовать всю систему непрерывного библиотечного образования в соответствии с новыми вызовами цифрового века [3].

Для того, чтобы достичь желаемых результатов в процессе непрерывного профессионально библиотечного образования в соответствии с задачами по формированию их информационной культуры, на наш взгляд необходимо:

- создать в Республике единую систему непрерывного профессионального библиотечного образования;
- разработать и реализовать «Концепцию непрерывного профессионального библиотечного образования на период до 2030 года»;

При разработке вышеназванной Концепции необходимо учитывать следующие моменты:

- современная библиотечная образовательная система должна базироваться на принципе непрерывности библиотечно-образовательных процессов для каждого работника библиотеки в течение всей его жизнедеятельности, которая закладывается в сознание будущего библиотекаря на этапе получения общего образования в рамках изучения предмета «Основы библиотечно-библиографических знаний» и других смежных дисциплин;

- необходимость создания системы непрерывного библиотечного образования по формированию информационной культуры работников библиотек определяется процессами реформирования различных сторон общественной жизни в РТ, в том числе изменениями в кадровой политике на рынке труда и библиотечно-информационных услуг, активизацией участников образовательных и информационных услуг, глобализацией информационного пространства, желанием перестроить библиотечную деятельность на инновационный путь развития;

- разработка новых образовательных стандартов для всех уровней системы непрерывного библиотечного образования, обеспечивающие не только конкретные

запросы информационного общества к содержанию, но и модульности изложения изучаемых библиотечно-информационных дисциплин;

- совершенствование процесса и методов разработки образовательных программ с учетом рассмотрения целостных процессов в открытой библиотечно-образовательной системе: образовательная среда – библиотека. В подобной системе должна быть сформирована позитивная обратная связь, способствующей разработке и внедрению «опережающих» образовательных программ и модулей, которые обеспечивают реализацию на практике «кольцевого» или «зеркального» принципа формирования обучающих программ-модулей;

- реализация принципов менеджмента в системе непрерывного библиотечного образования предусматривает распределение обязанностей и ответственности между участниками данного процесса, т.е. когда государство формирует спрос на библиотечно-образовательные услуги, поставщик определяет объем, качество и цену, уполномоченный государственный орган в области библиотечного дела в лице Министерства культуры республики контролирует и частично определяет происходящие процессы в данной системе;

- критерии качества непрерывного профессионального библиотечного образования по формированию информационной культуры работников библиотек определяются рынком библиотечно-информационных услуг, который обладает единством и открытостью;

- государство, в лице уполномоченного органа, проводить всестороннее информационное сопровождение непрерывных библиотечно-образовательных процессов с использованием современных информационных, телекоммуникационных и PR-технологий, поощряет участников системы непрерывного библиотечного образования.

Было бы целесообразно дополнить эту систему мер еще и диагностическим компонентом, который позволяет библиотекарю диагностировать уровень развития собственной информационной культуры, осознавать свое место в библиотечно-информационной среде, оценить качество оказанных им библиотечно-информационных услуг, с тем, чтобы он имел возможность самоидентифицироваться, т.е. в какой степени он адаптирован и приобщен к бурно развивавшимся потокам научной и технической информации, информационному обществу и современным информационно-телекоммуникационным технологиям. Это необходимо также для самоконтроля и саморегуляции библиотечно-информационной деятельности библиотекаря и его саморазвития в плане формирования наиболее важных компонентов информационной культуры.

В рамках практической реализации «Концепция непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы» и нового проекта «Концепции непрерывного профессионального библиотечного образования на период до 2030 года (если она будет разработана и принята) должна быть решена также проблема перехода непрерывного профессионального библиотечного образования на современные технологии обучения. С целью более широкого распространения новых технологий обучения в системе непрерывного библиотечного образования важным является создание национального депозитария образовательных модулей и электронных образовательных ресурсов на базе Центра образования и библиотечных инноваций Национальной библиотеки страны. Новые образовательные технологии, внедренные на базе активных и интерактивных методов обучения (дистанционное обучение, деловые игры, метод проектов, стажировки, различные тесты и т.д.), повышают у библиотекарей не только уровень устойчивых профессиональных знаний, но и способности внедрять эти знания в практической деятельности.

Мы уверены, что предлагаемые нововведения реально способствуют улучшению процесса непрерывного библиотечного образования по формированию информационной культуры работников библиотек Республики Таджикистан.

Литература

1. Аврамова, Е. В. Публичная библиотека в системе непрерывного библиотечно-информационного образования [Текст]: автореф. дисс... канд. пед. наук. – СПб, 2017. – 24 с.
2. Горелова, Е. В. Информационная культура и ее роль в формировании личности [Текст]: дисс...канд. культурологии. – М., 2008. – 135 с.
3. Дар бораи масъалаҳои шахсони ҳуқуқии тобеи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Замимаи 6 ба Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 сентябри соли 2022, № 454. [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/ru/node/> (санаи мурочиат 29.01.2024).
4. Зайцева О.В. Непрерывное образование: основные понятия и определения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-osnovnye-ponyatiya-i-opredeleniya> (дата обращения 10.01.2024).
5. Зиновьева, Н. Б. Библиография в структуре информационной культуры: теоретико-методологическое исследование [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 05.25.03 / Н. Б. Зиновьева. – Краснодар, 1998. – 22 с.
6. Колесникова, И. А. Непрерывное образование как феномен XXI века [Текст]: новые ракурсы исследования // Непрерывное образование: XXI век. – 2013. – Вып. 1. – С. 17-29.
7. Концепция дополнительного профессионального библиотечного образования в Российской Федерации [Текст] / разработчик Т. Я. Кузнецова // Информационный бюллетень РБА. – 2002. – № 23. – С.51-57.
8. Концепция непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы, от 25 января 2017 года, № 28. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.mmktj/> (дата обращения 21.01.2024).
9. Концепция формирования информационной культуры личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://nii.kemguki.ru/razrabotki/razrabotki-fikl/> (дата обращения 12.12.2023).
10. Лаптева О.И. Историко-научные предпосылки определения понятия непрерывного образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.sibran.ru/upload/iblock/f53/f53a494a74eaaaa0d61f315acaf44be1.pdf> (дата обращения 22.01.2024).
11. Лободенко, Л. К. Информационная культура библиографа: специфика, структура и пути формирования [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Л. К. Лободенко. – Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 1998. – 18 с.
12. Манифест ЮНЕСКО о публичных библиотеках (1994) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200005909> (дата обращения 22.01.2024).
13. Мосичева, И. А., Шестак, В. П., Гуров, В. Н. Высшая школа и дополнительное профессиональное образование: проблемы и решения [Текст]. – Ставрополь: изд. СтавГУ, 2007.
14. Непрерывное образование: новые реальности [Текст] / под науч. ред. В. П. Галенко, Н. А. Лобанова. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2019. – 197 с.

15. Никитин, Э. М. Дополнительное педагогическое образование в XXI веке (из доклада на Всероссийской конференции 29.05.2001) [Текст] // Методист. – 2001. – № 2. – С. 2–9.

16. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, г. Душанбе, 20.01.2016 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.president.tj/ru/node/> (дата обращения 22.01.2024).

17. Стародубова, Г. А., Усенко, Ю. В. Формирование информационной культуры личности: инновационная модель подготовки и повышение квалификации библиотечных кадров в регионе [Текст] // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2010. – №12. – С. 141-149.

18. Стародубова, Г. А. Формирование библиотечно-библиографической культуры у учащихся 4-8 классов в совместной работе детской библиотеки и школы [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Г. А. Стародубова. – М.: МГИК, 1984. – 16 с.

19. Черных, А. И., Хорошун, К. В. Формирование информационной культуры личности в системе непрерывного образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-informatsionnoy-kultury-lichnosti-v-sisteme-nepreryvnogo-obrazovaniya> (дата обращения 4.12.2023).

МУТТАСИЛИЯТ – АСОСИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ИТТИЛООТИИ КИТОБДОР

Дар шароити вуруди босуръати технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба китобхонаҳо ва раванди бебозгашти ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ ташаккули фарҳанги иттилоотии китобдорон аҳамияти вижа касб мекунад. Дар мақола ташкили таҳсилоти муттасили китобдорӣ ҳамчун заминаи асосии ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотии китобдорон арзёбӣ гардидааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, ҷомеи муосири тоҷик ба мутахассисони баландихтисоси китобдорие ниёз дорад, ки дорои донишҳои касбии замонавӣ, маҳорату малакаҳои на танҳо дарёфти иттилооти мавриди ниёзи мардум, балки саривақт ва босифат дастрас гардонидани талаботи китобдорӣ-иттилоотии истифодабарандагон бошанд.

Дар мақола оид ба низоми густурдаи таҳсилоти касбии китобдорӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии китобдорон маълумот дода шуда, аз ҷумла зикр гардидааст, ки он ханӯз ба талаботи замон, махсусан талаботи «Консепсияи таҳсилоти муттасил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023» (аз 25.01.2017, №28) ҷавобгӯ нест. Аз ин рӯ, муаллиф зарурати таҳияи лоиҳаи «Консепсияи таҳсилоти муттасили касбии китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»-ро асоснок кардааст.

Дар мавриди таҳия ва аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидани санади мазкур, зикр намудааст муаллиф, мушкилоти гузариши таҳсилоти муттасили касбии китобдорӣ ба технологияи муосири таълим ва дар ин замина масъалаҳои вобаста ба ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотии китобдорони кишвар ҳаллу фасл хоҳанд шуд.

Калидвожаҳо: муттасалият, китобхона, фарҳанги иттилоотии китобдор, ташаккул ва рушд, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таҳсилоти муттасили китобдорӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии китобдорон, консепсия.

НЕПРЕРЫВНОСТЬ – ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БИБЛИОТЕКАРЯ

В условиях стремительного внедрения информационно-коммуникационных технологий в библиотеках и неотступного процесса глобализации информационного пространства, особую значимость приобретает формирование информационной культуры библиотекарей. В статье организация непрерывного образования библиотекарей оценивается как основной задел формирования и развития информационной культуры.

По мнению автора статьи, современное общество Таджикистана нуждается в высококвалифицированных специалистах библиотечного дела, обладающих не только современными профессиональными знаниями, умениями и навыками освоения необходимой для общества информации, но и способных оперативно и качественно реагировать на библиотечно-информационные запросы различных категорий и групп пользователей.

В статье приводятся сведения о широкой системе профессионального библиотечного образования, повышении квалификации и переподготовке, в частности подчеркивается, что данная система всё ещё не отвечает требованиям времени, особенно положениям «Концепции непрерывного образования в РТ на 2017-2023 годы». Исходя из этого, автор обосновывает необходимость разработки нового проекта «Концепции непрерывного профессионального библиотечного образования на период до 2030 года».

Автор выражает мнение, что подготовка и утверждение вышеупомянутого документа Правительством Республики Таджикистан, устраняя препятствия с пути перехода непрерывного профессионального библиотечного образования на русло современных технологий обучения, вместе с тем разрешает проблемы, связанные с формированием и развитием информационной культуры библиотекарей страны.

Ключевые слова: непрерывность, библиотека, информационная культура библиотекаря, формирования и развитие, информационно-коммуникационные технологии, непрерывное библиотечное образование, повышение квалификации и переподготовка библиотекарей, концепция.

CONTINUITY IS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE LIBRARIAN'S INFORMATION CULTURE

In the context of the accelerated introduction of information and communication technologies into libraries and the irreversible global process of the information space, the formation of an information culture of librarians is of particular importance. The article considers the organization of continuous library education as the main basis for the formation and development of the information culture of librarians.

According to the author of the article, modern Tajik society needs highly qualified library specialists with modern professional knowledge, skills and abilities not only to obtain information about the needs of the population, but also for timely and high-quality access to library and information requirements of users.

The article provided information about the expanded system of professional education of librarians, advanced training and retraining of librarians, including that it does not yet meet the requirements of the time, especially the requirements of the "concept of continuing education in the Republic of Tajikistan for 2017-2023" (dated 01/25/2017, No. 28). Therefore, the author justified the need to develop the project "the concept of continuous professional library education in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030".

In the case of the development and approval by the Government of the Republic of Tajikistan of this document, the author noted that the problem of the transition of centralized professional library education to modern learning technology and on this basis issues related to the formation and development of the information culture of librarians of the country will be resolved.

Keywords: continuity, library, librarian's information culture, formation and development, information and communication technologies, continuous library education, advanced training and retraining of librarians, concept.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзализода Ҷумахон Хол – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5, тел.: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Сведения об авторе: Файзализода Джумахон Хол – доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5, тел.: (+992)221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Information about the author: Faizalizoda Jumakhon Khol – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5, tel: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

ТДУ 002.01+655.53+025.5+025.31/32+659.131

СОЯДАСТ ВА ИНСКРИПТ – ВОСИТАИ МУАССИРИ ТАРҒИБИ КИТОБ

Шосаидзода Сафар Ҳасан

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соядаст ё ба забони юнонии қадим – *автограф* - autos - худ ва graphein – навиштан, маънои бо дасти худ имзо гузоштанро дорад [9]. Дар ибтидо калимаи «автограф» маънои дастнависи асили муаллифро ифода мекард, баътар маъноаш васеъ гардид. Автографро баъзан навиштаҷот барои хотира, хат ё имзои шахсиятҳои машҳур низ мегӯянд. Холатҳое мешавад, ки имзои шахси аз ягон ҷиҳат машҳур шӯҳрат ва арзиши беандоза пайдо карда, ба раванди муаррифии ҳаёту фаъолияти соҳиби соядаст вусъат мебахшад. Агар соядасти шахсиятҳои машҳур дар ягон китоб, аз ҷумла дар асари соҳиби соядаст гузошта шавад, он боиси ҷаззобият ва нодир гардидани китоб мешавад, шумораи хонандагони он меафзояд. Баъзан, ҳатто пораи варақе, ки дар он ягон шахси машҳур бошитоҷ чанд ҳарфро сабт кардааст, гаронбаҳо мегардад. Масалан, яке аз маҷаллаҳои бонуфузи молиявӣ-иқтисодии Амрико «Forbes» (Форбс) 10 соядасти пурарзиштаринро аз давраи ихтироӣ ранг дар саҳифаи худ ҷой додааст, аз ҷумла соядасти адиб ва драматурги машҳури англис Уилям Шекспирро (бо арзиши 4, 65 млн. доллари амрико), соядасти мутриб Ҷон Леннон дар албуми мусиқии «Double Fantasy» (бо арзиши 525 000 доллари амрико), соядасти Ҷо Ди Маҷо ва ҳамсараш Мэрлин Монро дар тупи бейсбол (бо арзиши 191 200 доллари амрико), соядасти физики машҳур Алберт Эйнштейн (бо арзиши 74 324 доллари амрико), соядасти гитарнавози

машхур Чими Хендрикс (бо арзиши 63 550 доллари амрико), соядасти чинояткори амрикоӣ Чесси Вудсон Чеймс (бо арзиши 51 240 доллари амрико), соядасти Чон Кеннеди дар рӯзномаи «The Dallas Morning News» (бо арзиши 38 837 доллари амрико), соядасти хунарпешаи синамо Чеймс Дин (бо арзиши 19 375 доллари амрико), соядасти малика Диана (бо арзиши 12 400 доллари амрико), соядасти астронавт Нил Армстронг (бо арзиши 11 900 доллари амрико) [5].

Мавҷудияти технологияи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имкони на танҳо тарғиби ройгон, балки фурӯши китобҳои дорои соядастро васеъ гардонид. Масалан, дар интернет-мағозаи «Библио-глобус» ба мизочон фурӯши китобҳо бо соядасти муаллифон пешниҳод мекунанд. Фармоишро тавассути сомонаи www.biblio-globus.ru на дертар аз 2 рӯз - то вохӯрӣ бо муаллиф ба қайд гирифтани лозим аст. Айни замон, шумораи чунин интернет-мағозаҳо афзуда истодааст.

Мавриди зикр аст, ки мавзуи соядаст ва инскриптҳо (дастнависи хотиравӣ, дастнависе, ки дар китоб ё ягон ашёи дигари тухфашуда сабт гардидааст) [9], объекти таҳқиқоти илмӣ низ мебошад. Ба омӯзиши мавзуи соядастҳо ва инскриптҳо дар фонди китобхона ва дигар муассисаҳо асару мақолаҳои Г.А. Салынина, О.Д. Голубева В.Е. Кельнер, О.П. Новикова ва дигарон бахшида шудаанд. Дар Тоҷикистон нисбат ба омӯзиши ин мавзуи ҷолиб муҳаққиқон ҳанӯз тавачҷуҳ зоҳир накардаанд.

Соядастҳо ва инскриптҳо дар фонди китобхонаҳои олам мақоми хоса дошта, яке аз воситаҳои муҳими тарғиби китобхона ва фонди он ба шумор мераванд.

Ҳангоми интихоби соядастҳо одатан тавсифоти зерин ба инобат гирифта мешавад: мазмуни асил, шакли адабии соядаст, мақом ва обрӯю эътибори шахс (мавқеи соҳиби соядаст дар таърих), нодир будани китоби тақдимшуда ва тавсифоти он. Дар навиштаҷоти тақдимшуда дар баробари сабабу омилҳои тақдими китобу соядаст, баъзан маълумоти гуногун дар бораи шахси тухфакунанда (касбу кор, вазифа, ҷойи истиқомат, факту рақмҳо аз тарҷумаи ҳол, баъзан хеле муфассал), ҳолатҳои ба тақдими китобу соядаст алоқаманд, маълумот дар бораи китоб (адади нашр, нодир будани он, мукаммалии нашр ва ғайра) нишон дода мешаванд.

Соядастҳоро (автографҳо) одатан ба ду гурӯҳи зерин ҷудо мекунанд:

1. Навиштаҷоти муаллифон (ё наздикону пайвандон ва дӯстони онҳо), шахсоне, ки ба раванди омодагӣ ва ҷопи китоб бевосита алоқаманд ҳастанд (муҳаррирон, тарҷумонҳо, рассомон, ноширон ва ғайра);

2. Навиштаҷоти шахсоне, ки ба таҳия ва ҷопи китоб муносибати мустақим надоранд, вале китобҳоеро, ки дар фонди китобхона нестанд (хосатан барои китобхона харидорӣ кардаанд, ё китобҳои дар коллексияҳои шахсияшон маҳфузбударо) ба китобхона ҳамчун тухфа тақдим кардаанд. Инчунин автографи кормандон ё собиқ кормандони китобхона маъмуланд, ки баҳри мукамалгардонии фонди он пайваста талош варзидаанд. Зеро дар бисёр китобхонаҳои машҳури олам адибону олимони, ходимони ҷамъиятӣ ба ҳайси корманд фаъолият дошта, барои тақмили фонди он кӯшиш ба ҳарч мекунанд.

Солҳои охир дар китобхонаҳо, осорхонаҳо, муассисаҳои илму фарҳанг ва маориф ба намоиш гузоштани навиштаҷоте, ки тариқи тухфа тақдим шудаанд, яъне инскрипт (дастнависи хотиравӣ, дастнависе, ки дар китоб ё ягон ашёи дигари тухфашуда сабт гардидааст), анъана шудааст. Чунин вазъият ба афзудани тавачҷуҳ ба омӯзиши масъалаҳои таърихи пажӯҳишҳои илмӣ, равобити шахсии одамон шаҳодат дода, аз муҳимияти омӯзиши мавзуи соядастҳо ва инскриптҳо вобастагии амиқ дорад. Зикри ҳамин нукта муҳим аст, ки ҳар як давраи таърихӣ аз нигоҳи анвои китобҳои тухфашаванда, шаклу муҳтавои соядастҳо ва ҳайати тухфакунандагон дорои хусусияти хос мебошад. Масалан, ҳанӯз дар даврони антиқӣ *имзои* Ситсерон ва Вергилия миёни мардум арзиши баланд дошт. Мавҷудияти соядасти муаллиф дар китоби навиштааш

арзиши онро чандин маротиба зиёд, инчунин қимати адабию таърихӣ ва фарҳангии онро афзун мегардонад.

Соядасту инскриптҳо ҳам хусусияти расмӣ ва ҳам ғайрирасмӣ доранд. Холатҳое мешавад, ки муаллиф ё тухфақунандаи китобу маводи иттилоотии гуногун онро дар доираи ягон чорабиниҳои расмӣ ё пас аз анҷоми он, дар вазъияти ғайрирасмӣ мегузорад. Аз ин рӯ, соядаст ин на танҳо сарчашмаи асили ҳуҷҷатӣ, балки ифодақунандаи ҳолатҳои гуногуни рӯҳӣ (эмотсионалӣ), бетакаллуфию самимияти муаллиф ва робитаи мустақими матни соядаст бо муҳити иҷтимоию равонии муаллифи китоб мебошад. Дар вазъияти ғайрирасмӣ (пас аз анҷоми чорабиниҳои китобхона) хонандагон имкон доранд ба муаллиф саволҳо диҳанд, яқоя расм гиранд ва аз ӯ хоҳиш кунанд, ки дар китоб соядаст гузорад. Чунин лаҳзаҳо ҳам барои муаллиф ва ҳам барои хонандаи китобу ӯ хотирмон мебошанд.

Китобхонаҳои бузурги олам кӯшиш мекунанд, ки дорои шумораи ҳарчи бештари китобу маводи гуногуни иттилоотӣ (дискҳо, расму лавҳаҳо ва амсоли ин) бошанд. Зеро мавҷудияти соядасту инскриптҳо ба сатҳи маъруфияти китобхона ва тарғибу ташвиқи фонди он таъсири муайян мерасонад. Масалан, дар фонди Китобхонаи миллии Россия шумораи зиёди китобҳои дорои соядаст мавҷуданд, ки ба китобхона ё шахсони алоҳида бахшида шудаанд. Аз ҷумла дар картотекаи автографҳои Китобхона 20 ҳазор ҳуҷҷат ва дар картотекаи экслибрисҳо (*экслибрис* (аз латинӣ – *ex libris* - «аз китобҳо»), аломати китобӣ, ки моликияти китобро тасдиқ мекунад) 10 ҳазор китоб ба қайд гирифта шудааст [1]. Агарчи чунин китобҳо ҳанӯз мақоми коллексияро соҳиб нашудаанд, вале онҳо ҳуҷҷати асили давраи мушаххаси таърихӣ маҳсуб шуда, муносибати муаллифону ҳамасрон ва истифодабарандагону китобхонаро инъикос мекунанд. Ҳамчун сарчашмаи ҳатти онҳо, пеш аз ҳама, барои таърихи китобдорӣ арзиши баланд дошта, манбаи факту рақмаҳои ҳанӯз номаълумро дар бораи тақдимунандаи китоб ғани мегардонанд ва воқеияти замонро ба таври хоса инъикос мекунанд.

Дар шӯъбаи дастхатҳои Китобхонаи давлатии Россия низ соядастҳои нодири шахсиятҳои маъруфи таърихӣ, адибон, ходимони илму фарҳанг, маориф нигоҳдорӣ мешаванд. Дар шӯъба бойгонии император Пётри I, классикони адабиёти рус: Г.Р. Державин, В. А. Жуковский, М. Ю. Лермонтов, А. С. Грибоедов, Н. В. Гогол, Ф. М. Достоевский, Н. А. Некрасов, И. А. Крылов, Д. И. Фонвизин, А. А. Фета, Ф. И. Тютчев, И. С. Тургенев, А. Н. Островский, А. И. Куприн, М. Е. Салтиков-Шедрин, И. А. Бунин, П. Чехов, А. А. Блок, А. С. Есенин маҳфузанд.

Дар шӯъбаи мазкур, инчунин бойгонии муаррихони рус Н. М. Карамзин, Т. Н. Грановский, С. М. Соловьев, В. О. Ключевский, М. П. Погодин, Ю. В. Готье, филологҳо ва муаррихони адабиёт Ф. И. Буслаев, Н. С. Тихонравов, М., Сперанский, П. Н. Сакулин, бойгонии ходимони ҳарбӣ ва давлатӣ, дипломатҳо А. В. Суворов, П. А. Румянцев-Задунайский, М. И. Кутузов, Н. П. Румянцев, А. А. Аракчеев, Д. А. Милютин, бойгонии муаррихони китоб, библиографҳо Н. А. Рубакин, П. Смирнов-Соколкин ва дигарон ҳифз мешаванд.

Ҳамзамон, дар шӯъбаи дастхатҳои Китобхонаи мазкур маводи маҳсус, ки ба фаъолияти Калисои православі ва намояндагони он бахшида шудаанд, ҷамъоварӣ гардидаанд.

Ба шумули соядастҳои дорои арзиши баланд, ки дар шӯъбаи дастхатҳои Китобхонаи давлатии Россия маҳфузанд, метавон «Московский кодекс»-и Ҷордано Бруноро номбар кард. Соядасти шӯҳони Фаронса, маликаҳо Екатерина ва Мария Медичи, ходимони давлатӣ ва динӣ аз кардинал де Гиза то Жан Батист Кольбер, ки дар 77 ҳуҷҷат пешниҳод гардидаанд, ба намоиш гузошта шудаанд [2].

Дар Тоҷикистон Китобхонаи марказии «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ, аз ҷумлаи китобхонаҳоест, ки маҳз бо мавҷудияти соядастҳо дар фонди хеш соҳиби

шӯхрати хоса гардидааст. Навиштаҷот ва соядастҳое, ки ба Китобхонаи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ тақдим шудаанд, манбаи асили омӯзиши таърихи он ба шумор рафта, инъикоскунандаи муносибати ҷомеа нисбат ба китобхона мебошанд ва аз маъруфияту мақоми он дар давраҳои гуногуни фаъолият башорат дода, аҳамияти китобхонаи мазкурро дар ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа муайян мекунанд.

Айни замон дар низоми китобхонаҳои марказонидашудаи шаҳри Норақ ба аҳолии шаҳр ва ғирду атрофи он 16-китобхона хизмат мерасонад. Аз ҷумла 1-китобхонаи марказӣ, 6-китобхона-филиал дар шаҳр, 2 китобхонаи бачагона ва 7 китобхона дар деҳоти Норақ. Дар системаи марказонидашудаи китобхонаҳои шаҳри Норақ 47 нафар, аз ҷумла 10 нафар кормандони техникаи фаъолият доранд. Масоҳати Китобхонаи марказӣ 1699 м², ҳазинаи он дар ҳолати 17 январи соли 2024 дорои 186 570 нусха китоб ва дигар маводи иттилоотӣ, аз ин шумора 143 549 нусха бо забони русӣ 40 564 нусха бо забони тоҷикӣ мебошад [3].

Бинои Китобхонаи марказии «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ 4 феввали соли 1984 тибқи лоиҳаи меъмор Валерий Пашков (соли таваллудаш 1942) аз тарафи сохтмончиёни Неругоҳи барқии обии Норақ сохта, ба сокинони шаҳри Норақ пешкаш шудааст. Барои татбиқи лоиҳаи бинои мазкур меъмор Валерий Пашков сазовори мукофоти комсомоли ленинӣ гардида буд. Бинои Китобхона барои 120 000 ҳазор нусха китоб сохта шудааст. Дар китобхонаи марказии шаҳри Норақ се шӯбаи зерин ба аҳоли хизмат мерасонад: шӯбаи хизматрасонӣ, толори хониш ва шӯбаи соядастҳо.

Таърихи пайдоиш ва ташаккули фонди соядастҳои Китобхонаи марказии ба номи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ бисёр аҷиб ва барои дигар китобхонаҳои кишвар ибратангез аст. Ибтидои солҳои 70-уми асри XX як гурӯҳ шоирону нависандагон, таҳти роҳбарии муҳаррири маҷаллаи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Москва Сергей Баруздин, барои шиносӣ ба сохтмони Неругоҳи барқии обии Норақ, ки он солҳо дар собиқ Давлати шуравӣ хеле шӯҳрат дошт, ба шаҳри Норақ ташриф оварда, ҳамроҳи худ якчанд асари бадеии муаллифон Г. М. Марков (1911-1991), В. П. Катаев (1897-1986), Н. С. Тихонов (1896-1979), С. А. Дангулов (1912-1989), М. Н. Алексеев (1918-2007), С. А. Крутилин (1921-1985) ва С. А. Баруздин (1926-1991)-ро ба сифати тухфа ба китобхонае, ки дар ҳамон солҳо фаъолият дошт, тақдим карданд. Сипас, адибон М. А. Шолохов (1905-1984), К. М. Симонов (1915-1979), С. В. Михалков (1913-2009), К. А. Федин (1892-1977), Б. Н. Полевой (1908-1981), МирзоТурсунзода (1911-1977), ходими давлативу сиёсӣ Ш. Рашидов (1917-1983) асарҳои худро бо соядаст ба китобхона равон карданд. Илова бар ин, ҳамон солҳо як гурӯҳи муаллифон тавассути почта асарҳои худро ба китобхона ирсол намуданд. Дар натиҷа, соли 1974 шумораи китобҳои ирсолшуда 1000 нусхаро ташкил дод. Ҳазинаи фароҳамомада барои оғози фаъолияти шӯбаи соядастҳо дар Китобхонаи марказии шаҳри Норақ заминаи асосӣ гардид. Айни замон дар шӯбаи соядастҳои китобхона аз 46 мамлақати ҷаҳон 25 770 нусха китоб бо 66 забонҳои гуногун тариқи тухфа чамъоварӣ шудааст. Дар фонди мазкур китобҳо аз Амрико, Англия, Ҷопон, Ҳиндустон, Сурия, Фаронса, Юнон, Италия, Афғонистон, Покистон, Хитой, Ироқ, Австралия, Исроил, Украина, Белоруссия, Ўзбекистон, Қазоқистон, Арманистон, Россия, аз ҷумла минтақаҳои Бошқирдистон, Хантӣ Мансийск, Адигей, округи мухтори Ненетск маҳфузанд [3].

Дар бою ғанӣ гардидани фонди шӯбаи соядастҳои китобхона саҳми собиқ муҳаррири маҷаллаи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Москва Сергей Баруздин калон аст. Мавриди зикр аст, ки Сергей Баруздин тавассути мактуб ба шоирону нависандагони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ муроҷиат карда, зимнан таъкид мекард, ки дар шаҳри Норақ шӯбаи китобҳои дорои соядаст фаъолият дорад ва хоҳиш менамуд, ки китобҳои худро ба шӯбаи соядастҳои шаҳри Норақ ирсол кунанд. Ҳангоми сафарҳои хизматӣ ва

эҷодии худ берун аз Иттиҳоди Шӯравӣ низ Сергей Баруздин аз мавҷудияти чунин шуъба маълумот меод ва бо ҳамроҳии худ китобҳои дорой соядасти муаллифиро оварда, ба китобхона тақдим мекард.

Мавриди зикр хос аст, ки дар шуъбаи соядастҳои китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» бо соядасти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки соли 2019 зимни боздид аз шаҳри Норақ ва иштирок дар тантанаҳои бахшида ба ҷашни Наврӯз тақдим шудааст, маҳфуз мебошад. Дар фонди шуъбаи соядастҳои, инчунин асарҳои арбобони ҷамъиятиву сиёсӣ ва ҳизбӣ ба мисли Л. И. Брежнев (1906-1982), А. Н. Косигин (1904-1980), М. А. Сулов (1902-1982), Г. В. Романов (1923-2008), К. У. Черненко (1911-1985), Ю. В. Андропов (1914-1984), Э. А. Шевернадзе (1928-2014), А. Н. Яковлев (1923-2005), ҳамчунин китобҳои арбобони ҷамъиятиву сиёсии Германия Э. П. Хонеккер (1912-1994), Руминия Н. Чаушеску (1918-1989), Булғория Т. Х. Живков (1911-1998), Мугулистон Ю. Седенбал (1916-1991), Ветнам Ле Зуан (1907-1986), Чехословакия Густав Гусак (1913-1991), Финландия У. К. Кекконен (1900-1986), Ҳиндустон Индира Ганди (1917-1984), Амрико Анчела Дэвис (1944), Испания Долорес Ибаррури (1895-1989), Чили Луис Корвалан (1916-2010) мавҷуданд, ки боиси ифтихори на танҳо шаҳрвандони Норақ, балки тамоми мардуми Тоҷикистон мебошад.

Дар шуъбаи маъмур, ҳамчунин китобҳои соядасти собиқ роҳбарони ҳарбӣ Д. А. Волкоғонов (1928-1995), собиқ вазири мудофияи СССР маршал Д. Т. Язов (1924-2020), кайҳонавардон А. Г. Николаев (1929-2004), В. В. Терешкова (1937), Л. И. Папов (1945), А. А. Леонов (1934-2019), В. Ф. Быковский (1934-2019), Г. Т. Береговой (1921-1995) ва дигарон низ гирд оварда шудаанд.

Дар китобхона китобҳои тақдимнамудаи арбобони санъат, аз ҷумла коргардонҳои машҳур, ба монанди Г. А. Товстоногов (1915-1989), И. О. Горбачев (1927-2003), С. А. Герасимов (1906-1985), В. Ю. Абдурашитов (1945-2023), ҳунарпешагони намоён М. А. Улянов (1927-2007), Н. С. Михалков (1945), В. Б. Смехов (1940), М. А. Глузский (1918-2001), бастакорони барҷаста А. Н. Пахмутова (1929) фонди шуъбаи соядастҳои ганди гардониданд.

Таърихи солҳои охир фонди китобхонаро китобҳои соядастдори адибон В. Н. Войнович (1932-2018), И. Ратушинская (1954-2017), Ю. М. Кублановский (1947) мукамал гардониданд.

Дар тоҷикӣ намоиши шуъбаи соядастҳои китобхона асарҳои М. А. Шохолов (1905-1984), В. Г. Распутин (1937-2015), Расул Ғамзатов (1923-2003), В. П. А. Астафьев (1924-2001), Мирзо Турсунзода (1911-1977), Чингиз Айтматов (1928-2008), С. В. Михалков (1913-2009), Ю. В. Трифонов (1925-1981), Б. А. Ахмадулина (1937-2010), Зулфия Исраилова (1915-1996) ва дигарон ба маъраза тамошо гузошта шудаанд [3].

Тавре, ки кормандони Китобхонаи марказии «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ зикр мекунанд, «ноширону дӯстдорони китоб китобҳои соядастдори ин боргоҳро «осорхонаи адибон» меноманд, ки ин воқеиятро ифода мекунад. Дар баробари ин, имрӯз дар китобхона бо кӯмаку дастгирии ноширону дӯстдорони китоб осори гуногуни нодир, аз ҷумла китобҳои ҷопи кӯҳна, китобҳои андозаашон хурд ва ғайра гирд оварда шудаанд.

Анъанави ҷамъоварии китобҳои соядаст дар Китобхонаи марказии ба номи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норақ то имрӯз идома дошта, кормандони он кӯшиш мекунанд, ки бештар соядасти шахсиятҳои машҳурро ҷамъоварӣ ва тарғиб намоянд.

Тухфаи қардани китобҳои соядаст, аз ҷумла китобҳои соядасти муаллифону мураттибон ва китобҳои дорой инскрипт яке аз анъанаҳои беҳтарин дар соҳаи китобдорӣ ва яке аз воситаҳои муҳими мукамалгардонии фонди китобхона ба шумор меравад. Зимни суҳбатҳои хеш дар вохӯрӣ бо олимони кишвар (18.03.2020) Асосгузори сулҳу ваҳдати

миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ёдовар шуданд, ки «солҳои охир дар пойтахт як амали неку дурандешона ба ҳукми анъана даромадаст, ки фарзандон ва наздикони олимону адибони ҷаҳонӣ китобхонаи волидайнашонро ба Китобхонаи миллӣ барои истифода месупоранд. Ин китобхона дар китобхона бо номи соҳибонашон нигоҳ дошта мешаванд ва хонандагон аз онҳо истифода мекунад. Бо ин роҳ китобхона аз ҳама гуна хатарҳо ҳифз мешаванд ва аз тарафи дигар, номи ин олимони абадӣ боқӣ мемонад. Масалан, китобхонаҳои академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, профессорон Соҳиб Табаров, Раҳим Мусулмонӣён бо номҳои худашон дар Китобхонаи миллӣ ҳифз шуда, дӯстдорони илму адабиёт ва умуман ҷавонон аз онҳо истифода менамоянд. Вобаста ба ин, ба олимони калонсол, фарзандони донишмандон ва ҳамаи зиёӣён муроҷиат карда, хоҳиш менамоем, ки китобхонаи худро ба Китобхонаи миллӣ супоранд, то дигарон низ аз онҳо истифода карда, манфиат бинанд ва ғизои маънавӣ гиранд» [6]. Дар пайравӣ ба дастури ҳидоятҳои Пешвои миллат айни замон (ба ҳолати 19.01.2024) дар Китобхонаи миллӣ коллексияи китобҳои академики Академияи илмҳои СССР М.Н. Боголюбов, академики Академияи илмҳои педагогии СССР И. О. Обидов, академикони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Т. Назаров, К. Олимов, М. Маҳмудзода, А. Раҳмонзода, М. Шакурӣ, А. Мухторов, Р. Амонов, Ф. Тоҳиров, Х. Отахонова, Ф. Раҳимӣ, академикони Академияи таҳсилоти Тоҷикистон М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, У. Зубайдов, академики илмҳои тибии Тоҷикистон К. Қурбонов, узвҳои вобастаи АМИТ С. Ятимов, А. Муҳаммад, Д. Саймидинов, М. Маҳсумов, Ҷ. Назриев, узви вобастаи Академияи илмҳои табиатшиносии Россия С. Абдуллоев, докторони илм Р. Мусулмонӣён, Б. Исмаилов, Б. Камолитдинов, Ғ. Ҷӯраев, А. Абдусатторов, Т. Собиров, И. Умарзода, О. Сангинов, К. Абдулов, Ш. Гуломова, С. Маҳкамов, нависанда ва дӯстдори адабиёт Афғардӣ Сайф Раҳимзод ва дигарон мавҷуд буда, аз ҷониби хонандагони сершумор мавриди баҳрабардорӣ қарор доранд. Ба ҳолати 19.01.2024 коллексияи китобҳои толори академикҳои МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 32 905 нусха китобу ҷузъа ва дигар маводи иттилоотиро ташкид дод [4].

Мавриди зикр аст, ки агар дар баробари муаллифону мурағибони китобхона кормандони китобхонаҳо анъанавӣ мазкурро пайғирӣ намуда, дар талоши ҷамъоварӣ ё мусоидат ба раванди воридоти соядасту инскриптҳо ба фонди китобхона бошанд, он гоҳ натиҷаи он боз ҳам беҳтар шуда, ба ин васила раванди китобхонаӣ, ки воситаи муҳимтарини баланд гардидани сатҳи донишу маънавиёт ва саломатии инсон аст, вусъат меёбад. Масалан, натиҷаи таҳқиқоте, ки дар маҷаллаи «Social Science & Medicine» ҷоп шудааст, собит менамояд, ки мутолиаи китоб ба паст шудани сатҳи стресс ва беҳтар шудани функсияҳои когнитивии (зеҳнӣ маърифатӣ) асаб мусоидат мекунад [7].

Бо назардошти ҳамин ва дигар афзалиятҳои мутолиаи китоб, ҳамасола дар олам 23 апрел ҳамчун «Рӯзи умумичаҳонии китоб ва ҳуқуқи муаллиф», ҳамчунин дар Тоҷикистон 4 сентябр ҳамчун «Рӯзи китоб» таҷлил мегарданд. Рӯзи 23 апрели соли 1616 адиб ва драматурги шинохтаи Испания Мигель де Сервантес (1547-1616), адиб ва драматурги англис Уильям Шекспир (1564-1616), адиб ва муаррихи Перу Инка Гарсиласо де ла Вега (1539-1616) аз олам ҷашм пӯшидаанд. Чоруми сентябри соли 2007 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хишти аввали бинои нави Китобхонаи миллӣ гузошта шуд. Ҳамин тавр, рӯзҳои 23 апрел ва 4 сентябр ба ҷузъи ҷудонопазири ҳаёти илмӣ фарҳангӣ табдил ёфта, аз як тараф, ба ёдбуди ин шахсиятҳои маъруф, аз ҷониби дигар, ба рӯйдоди муҳим - гузошта шудани хишти аввали бинои мухташами

Китобхонаи миллӣ дар Тоҷикистон бахшида шуда, дилбохтагони хонишро бо ҳам муттаҳид месозанд. Шоистаи зикр аст, ки дар Рӯзи умумичаҳонии китоб (23 апрел) шаҳрвандон дар кишварҳои гуногуни олам байни худ мубодилаи китобӣ мекунанд, дар баъзе мамлакатҳо намоиш-фурӯши китобҳо баргузор мегарданд. Дар ин рӯз ҳукумати Мексика барои харидории китоб аз мағоза ё гирифтани китоб аз китобхона ба шаҳрвандон қоғазҳои махсуси киматнокро медиҳад. Дар ИМА чорабинии «15 дақиқа бихонед»-ро ташкил ва баргузор мекунанд, дар Англия баргузории чорабинии «World Book Night» («Шаби китоби ҷаҳонӣ») анъана шудааст. Дар шаҳри Донетск, ба мисли баъзе шаҳрҳои Фаронса шаҳрвандон китобҳои аллакай хондашонро ба ҳамдигар тақдим мекунанд [6]. Дар Китобхонаи миллӣ бошад, бахшида ба Рӯзи китоб – 4 сентябр ҳамасола «Рӯзи дарҳои боз» ташкилу баргузор мегардад ва шумораи ниҳоят зиёди шаҳрвандон, аз ҷумла шахсиятҳои маъруфи кишвар, намоёндагони илму адаби мамлакат ташриф меоранд. Дар ин рӯз, инчунин баъзе нашриётҳои Тоҷикистон дар сахни Китобхонаи миллӣ намоиш-фурӯши китобҳо ташкил мекунанд. Аз ин рӯ, бо истифода аз чунин фурсати муносиб агар кормандони Китобхонаи миллӣ ба ҷамъоварии соядасти муаллифону мураббони китобҳо ва инскриптҳо (навиштаҷоти хотиравӣ дар рӯи китоб аз ҷониби шахсоне, ки онро тақдим мекунанд) машғул шаванд, итминон аст, ки он тадриҷан анъана гардида, ба яке аз воситаҳои муҳими тақмили фонди Китобхонаи миллӣ ва тарғиби адабиёт табдил меёбад. Дар натиҷа китобҳои дорой соядаст ва инскрипт бо мурури замон ҷолиб гардида, сафи хонандагони онҳо меафзояд ва имкони дар китобхона ташкил кардани сохтори нав – шӯба ё толори соядастҳо пайдо мешавад.

Адабиёт ва маъхаз

1. Автографы на книгах, подаренных Российской национальной библиотеке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL.: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_BIBL_A_011346221 (Дата обращения: 25.12.2023).
2. Архивные фонды отдела рукописей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL.: <https://www.rsl.ru/ru/about/funds/otdel-rukopisej/arxivnyie-fondyi-otdela-rukopisej/> (Дата обращения: 25.12.2023).
3. Бойгонии ҷорӣи Китобхонаи марказии «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норак (соли 2024).
4. Бойгонии ҷорӣи МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2024).
5. 10 самых дорогих автографов со времен изобретения чернил [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL.: <https://sell-off.livejournal.com/14710698.html> (Дата обращения: 19.01.2024).
6. Как празднуют Всемирный день книги в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL.: https://vrnlib.ru/wp-content/uploads/2014/01/vobz_vs_den_knigi.pdf (Дата обращения: 13.01.2024).
7. Польза чтения для здоровья: ученые выявили 5 аспектов [Электронный ресурс]. URL.: <https://www.apteka.ua/article/387730> (Дата обращения: 15.01.2024).
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар, ш. Душанбе, 18.03.2020 [Манбаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: URL.: <http://www.prezident.tj/ru/node/> (Санаи мурочиат: 18.01.2024).

9. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL.: <https://enc.biblioclub.ru/Tetrad/20269> (Дата обращения: 14.01.2024).

СОЯДАСТ ВА ИНСКРИПТ – ВОСИТАИ МУАССИРИ ТАРҒИБИ КИТОБ

Мақола ба яке аз мавзуҳои ханӯз ба қадри кофӣ омӯхтанашудаи илмӣ – соядаст ва инскриптҳо ҳамчун воситаи муассири тарғиби китоб бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, солҳои охир дар китобхонаҳо, осорхонаҳо, муассисаҳои илму фарҳанг ва маориф ба намоиш гузоштани китобҳои дорой соядаст ва навиштаҷоте, ки дар китоб ё ягон маводи дигари иттилоотӣ сабт ва тариқи тухфа тақдим шудаанд, яъне инскрипт анъана шудааст. Чунин вазъият ба афзудани таваҷҷуҳ нисбат омӯзиши масъалаҳои таърихи пажӯҳишҳои илмӣ, ровобити шахсии одамони гуногун шаҳодат дода, аз сатҳи муҳимияти омӯзиши мавзӯи соядастҳо ва инскриптҳо вобастагии амиқ дорад.

Муаллиф тухфа қардани китобҳо, аз ҷумла китобҳо бо соядасти муаллифону мураттибон ва китобҳои дорой инскрипто ҳамчун яке аз анъанаҳои беҳтарин дар соҳаи китобдорӣ ва воситаи муҳими мукамалгардонии фонди китобхона ва тарғиби китоб арзёбӣ қардааст.

Дар мақола оид ба фонди шӯбаи соядастҳои баъзе китобхонаҳои Федератсияи Россия ва Китобхонаи марказии ба номи «Дӯстии халқҳо»-и шаҳри Норак маълумот дода шуда, муҳимияти ҷамъоварии китобҳо бо соядаст ва инскриптҳо барои ҷалби хонандагони нав ба китобхона таъкид қарда шудааст.

Зикр гардидааст, ки барои ҷамъоварии китобҳои дорой соядаст ва инскриптҳо хангоми ташкил ва баргузор намудани чорабиниҳои гуногуни китобдорӣ самаранок истифода бурдан лозим аст. Муаллиф итминон дорад, ки китобҳои дорой соядаст ва инскрипт бо мурури ҷаззобият пайдо қарда, сафи хонандагони онҳо меафзояд.

Қалидвожаҳо: Тоҷикистон, соядаст, инскрипт, шаҳри Норак, Китобхонаи марказии ба номи «Дӯстии халқҳо», Китобхонаи миллӣ, толори академикҳо, фонди китобхона, тарғиби китоб, китобҳои тақдимшуда.

АВТОГРАФ И ИНСКРИПТ – ДЕЙСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА ПРОПАГАНДА КНИГИ

Статья посвящена одному из недостаточно изученных научных вопросов – автографу и инскрипту, как действенному средству пропаганды книги.

По мнению автора статьи, в последние годы стало доброй традицией в библиотеках, музеях, научных, культурных и образовательных учреждениях выставлять на показ подаренные им книги или другие предметы с инскриптами – рукописными дарственными надписями авторов на них, что свидетельствует об обострении внимания к изучению вопросов истории научных исследований, личных отношений различных людей, что ещё больше актуализирует исследование автографов и инскриптов.

Дарение книг, в том числе книг с автографами авторов и составителей, и книг с инскриптами на них автором статьи оценивается как весьма добрая традиция в сфере книжного дела и важное средство комплектования библиотечного фонда и пропаганды книги.

В статье приведены сведения о фондах отделов инскриптов отдельных библиотек Российской Федерации и Центральной библиотеки «Дружба народов» города Нурек,

подчеркивается важность сбора книг, украшенных автографами и инскриптами в плане привлечения новых читателей.

Отмечается, что организацию и проведение различных мероприятий по библиотечному делу следует максимально использовать для сбора книг с автографами и инскриптами. Автор выражает уверенность, что постепенно будет усиливаться интерес к книгам с автографами и инскриптами, и ряды их читателей будут расти.

Ключевые слова: Таджикистан, автограф, инскрипт, город Нурек, Центральная библиотека имени «Дружба Народов», Национальная библиотека, зал для академиков, фонд библиотеки, пропаганда книги, дарственные книги.

AN AUTOGRAPH AND AN INSCRIPT ARE EFFECTIVE MEANS OF PROMOTING A BOOK

The article is devoted to one of the topics that have not yet been sufficiently studied scientifically – dubious and incripts as an effective tool of the book path.

According to the author of the article, in recent years it has become a tradition in libraries, museums, scientific and cultural institutions and education to display books with shadows and inscriptions written in a book or any other information material, because This situation indicates an increased interest in studying the history of scientific research, the personal narrator of different people and strongly depends on the level of importance studying the topic of shadow and incripts.

The author appreciated the review of books, including books shaded by authors, quotations and books containing an excerpt, as one of the best traditions in the field of librarianship and important tools for improving the library stock and book project.

The article provides information about the fund of the shadow department of some libraries of the Russian Federation and the Central Library named after Druzhba Narodov in the city of Nurek, emphasizes the importance of collecting books with shadows and scripts to attract new readers to the library.

It was noted that in order to collect books containing shadows and inspections, it is necessary to use them effectively in organizing and conducting various library events. The author is confident that books with shadow and script will eventually become attractive and the ranks of their readers will increase.

Keywords: Tajikistan, shadow, inscript, the city of Nurek, the central library named after "friends of the peoples", the National Library, the hall of scientists, the library fund, book translation, separate books.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шосайдзода Сафар Ҳасан – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5, Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Сведения об авторе: Шосайдзода Сафар Ҳасан – кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the author: Shosaidzoda Safar Khasan – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, Director’s Advisor State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

ТДУ 001+008+025.5+024.5+026/027

МУТОЛИА: РАВИШҶО ВА АҶАММИЯТИ ОН (натичаи таҳкиқ)

Ҳадиятуллоҳи Амридин

Муассиса давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Барои арҷгузорӣ ба хизматҳои шоистаи Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Ғафуров ва гиромидошти корномаҳои начибонаю мондагори ӯ дар рушду нумуи илму фарҳанги миллати тоҷик, аз ҷониби Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор тадбирҳои муҳим андешида шуданд. Қабл аз ҳама, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 апрели соли 1998, таҳти №105 дар зодгоҳи аллома Бобоҷон Ғафуров Осорхонаи ҷумҳуриявӣ таъсис дода шуд [4]. Соли 2019 дар Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба нақши мондагори китоби “Тоҷикон”-и Бобоҷон Ғафуров Сарвари давлат чунин ибрози андеша намуданд: “Арзиши илмии ин асари бунёдӣ (“Тоҷикон” – Ҳ. А.) бениҳоят бузург аст ва Бобоҷон Ғафуров бо заҳмати чандинсолаи худ мо ва мардуми ҷаҳонро бо саҳифаҳои таърихи рангини миллатамон ошно кард” [3].

Бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 июли соли 2022 таҳти рақами №АП-227 ба ифтихори 115-солагии академик Бобоҷон Ғафуров соли 2023 дар қаламрави ҷумҳурӣ баргузорию озмуни ҷумҳуриявӣ “Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат” эълон карда шуд. Мутобиқи банди 3-и Амри Президент вазоратҳои маориф ва илм, фарҳанг, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, кумитаҳои телевизион ва радио, кор бо ҷавонон ва варзиш, кор бо занон ва оила, Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор карда шуданд, ки барои дар сатҳи баланд доир гардидани озмуни мазкур чораҳои зарурӣ андешанд [1].

Даври ҷамъбастию озмуни ҷумҳуриявӣ “Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат” аз 24-ум то 28-уми декабр дар Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, ки 115 нафар аз манотиқи гуногуни мамлакат дар ин давр ширкат варзиданд.

Кормандони шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқотии Китобхонаи миллӣ тасмим гирифтанд бо истифода аз ҳузури иштирокчиёни озмун, ки манотиқи мухталифи кишварро намояндагӣ мекарданд ва дар баробари 115 нафар иштирокчиёни озмун инчунин омӯзгорон, намояндагони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар ва волидайнӣ довталабон иштирок доштанд, таҳқиқоти сотсиологӣ баргузор намоянд. Дар раванди баргузорию таҳқиқот кормандони шуъба: Насиба Даниярова, Исмоил Саидзода, Зухро Забирова, Сафаргул Ҳусайнова, Учул Бобораҳимова, Гулру Исмоилова ва Нушин Абдураҳимова саҳми муносиб гузоштанд, ки аз эшон сипосгузorem.

Вобаста ба шумора ва синну соли ширкаткунандагон, ки аз хонандагони синфи 1-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ то донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ, омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва намояндагони касбу кори гуногунро дарбар мегирифт, таҳқиқот барои 250 нафар дар назар гирифта шуд, ки аз ин шумора 50 нафар ба шаҳри Душанбе, 50 нафар ба вилояти Хатлон, 50 нафар ба вилояти Суғд, 50 нафар ба Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон ва 50 нафар ба ноҳияҳои тобеи марказ тақсим карда шуд.

Ҳадаф аз баргузори таҳқиқот муайян намудани сатҳи мутолиа, усул ва равишҳои китобхонӣ ва аҳамияти мутолиа дар миёни кишрҳои гуногуни аҳоли ва манотиқи мухталифи кишвар махсуб меёфт.

Натиҷаҳои назарсанҷӣ нишон доданд, ки аз **250** нафари дарназардошташуда, **243** нафар иштирок намуданд, ки **97,2%**-и иштирокчиёнро ташкил медиҳад ва **2,7%**-и дигар дар назарсанҷӣ ширкат накарданд. Вобаста ба дарсади ширкаткунандагон аз вилоят ва шаҳру ноҳияҳои кишвар бошад **110** нафар (**45,26%**) аз шаҳри Душанбе, **35** нафар (**14,40%**) аз вилояти Хатлон, **35** нафар (**14,40%**) аз вилояти Суғд, **17** нафар (**6,99%**) аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва **46** нафар (**18,93%**) аз шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ буданд.

Иштирокчиёни пурсишнома аз лиҳози ҷинсиат **122** нафарро мардҳо (**50,2%**) ва **121** нафарро занҳо (**49,8%**) ташкил доданд. Аз лиҳози синну сол бошад **39** нафар (**16,04%**) аз 7 то 14-сола, **144** нафар (**59,25%**) аз 18 то 25-сола, **29** нафар (**11,93%**) аз 25 то 35-сола ва **31** нафар (**12,7%**) аз 35-сола боло мебошанд.

Ҳамин тавр **34,97%**-и ширкаткунандагон дорои маълумоти миёна, **6,58%** – дорои маълумоти миёнаи махсус, **38,27%** – дорои маълумоти олӣ ва **20,16%** – дорои маълумоти олии нопурра мебошанд. Бо ин тартиб ҷаҳор саволи аввали пурсишнома масъалаҳои ҷойи зист, ҷинсиат, синну сол ва маълумоти иштирокчиёнро дарбар гирифт ва саволи панҷуми пурсишнома, ки андешаи пурсишшавандагонро роҷеъ ба мутолиаи китоб муайян мекард, чунин натиҷа дод: аз шумораи умумии ширкаткунандаҳо **83,53%** доир ба масъалаи мутолиаи китоб андешаи худро баён намуданд ва **16,46%** ба савол ҷавоб надоданд. Метавон гуфт, ки андешаҳои иштирокчиён дар мавриди мутолиаи китоб гуногун ва қобили мулоҳиза мебошад. Ба андешаи ширкаткунандагони пурсишнома:

- китоб дар ташаккули маънавӣ ва маърифатии инсон нақши ниҳоят бузург дорад;

- мутолиаи китоб ҳамеша ва дар ҳама давру замон воситаи беҳтар намудани сатҳи дониш буда, китоб ҳамроҳи беминнат, дӯсти бекина, раҳнамои ростин ва равшангари роҳи зиндагӣ мебошад;

- мутолиаи китоб бояд ҷузъи корҳои ҳаррӯзаи шахс ва фарҳанги мутолиаи китоб аз амалҳои пайвастаи ҳар як хонавода бошад;

- гузаштагони фарҳангаи мо китобро ҷузъи модомулумри худ дониста, оромиши хотир ва лаззати зиндагии худро дар мутолиаи пайвастаи китоб медиданд;

- китоб роҳнамои инсон, воситаи танвири афкор, сарчашмаи такмили маърифат, барангезандаи ҳисси худшиносӣ ва ҳудӯғӣ ва ватандӯстӣ мебошад;

- миллате, ки мутолиаи китоб кори ҳаррӯзааш набошад, бақову пайдорӣ ва рушду инкишофи бахшҳои гуногуни ҳаёти халқаш мустаҳкам нест ва ояндаи он миллат дар хатар аст;

- кишварҳое, ки бештарин рушду таракқиётро доранд мутолиаи китоб ва касби дониш ҳадафи асосӣ ва мақсади ниҳоияшон мебошад;

- пешрафту шукуфоӣ ва амниятӣ пайдории халқу миллатро бидуни маърифатнокии халқ, сатҳи баланди дониш ва ҷомеаи китобхон тасаввур кардан ғайриимкон аст. Махсусан дар шароити имрӯз, ки замони мутолиа ва донишу маърифат аст;

- дар Тоҷикистон тамоми шароит барои баланд бардоштани сатҳи дониши насли ҷавон фароҳам оварда шудааст. Эшон гардидани озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм – фурӯғи маърифат” ва “Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат” маҳз ба хоҳири рушди анъанаи китобхонӣ, баланд бардоштани сатҳи дониши мардум, шинохти таърихи миллат ва сохтани имрӯзу фардои ватан равона гардидааст;

- гузаштагони мо омӯхтани илм ва мутолиаи китобро ҳам фарзу ҳам суннат медонистанд. Маҳз ба воситаи мутолиа метавон ояндаи дурахшони миллатро кафолат

дод, пас бояд мутолиа суннати харрӯзаи ҳар як оилаи тоҷик бошад”, – ҳамин гуна андешаҳои ҷолиб ва суҳанҳои арзишманд дар мавриди мутолиаи китоб аз ҷониби ширкаткунандагони пурсишнома иброз карда шудааст.

Пурсишшудагон дар мавриди ин ки китобро барои мутолиа мустақилона интихоб менамоянд ё бо тавсияи дигарон, андешаҳои худро чунин баён намуданд: **79,01%**-и иштирокчиён дар интихоби китоб мустақил буда, бо хости худашон китоби мавриди писандашонро интихоб ва мутолиа менамоянд. Дар ин баробар **20,16%**-и дигар дар интихоби китоб аз тавсия ва роҳнамоиҳои устодон, волидайн, дӯстон, ҳамкорон ва дигар афрод истифода мебаранд, аммо **1,64%**-и пурсишшудагон гуфтаанд, ки китобро худашон мустақилона интихоб наменамоянд, ки ин шумора низ мантиқан ба гурӯҳи шахсоне, ки аз тавсияҳо истифода мебаранд, шомил мешавад.

Натиҷа: яъне иштирокчиёни пурсишнома фарҳанги интихоби китоб ва мутолиа доранд ва ин ки чиро бояд хондро медонанд. Ин нишондоди бисёр хуб аст. Масалан 10 сол қабл соли 2014 шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқоти Китобхонаи миллии таҳқиқоти сотсиологиро таҳти унвони “Китобхонаи миллии аз нигоҳи донишҷӯ” баргузор намуда буд, ки иштирокчиёни он дар мавриди сарчашмаҳои интихоби адабиёт андешаҳои худро баён дошта буданд. Аз натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки **34,2%**-и иштирокчиён аз феҳрист ва картотекаи анъанавӣ, **30,4%** аз феҳристи электронӣ, **29,7%** аз фонди нашрҳои маълумотдиҳанда ва библиографӣ (донишномаҳо, луғатҳо, дастурҳои библиографӣ) ва **3,8%** аз дигар сарчашмаҳо истифода мебаранд. Мутаассифона, то кунун на ҳамаи иштирокчиён аз феҳристи электронӣ мустақилона истифода карда метавонанд. Масалан, аз ҳисоби умумии посухдиҳандагон **45,5%**-и онҳо аз феҳристи электронӣ мустақилона истифода карда наметавонанд ва **41,8%**-и дигар ба ёрии библиограф-навбатдор ниёз доранд” [2, с.36]. Натиҷаи нишон медиҳад, ки соли 2014 **41,8%**-и ширкаткунандаҳо дар интихоби адабиёт мустақил нестанд ва аз тавсияҳои мутахассисон ва дигар афрод истифода мебаранд, ин дар ҳолат, ки бо гузашти 10 сол, яъне соли 2023 алақай **79,01%**-и иштирокчиён дар интихоби адабиёт мустақиланд ва асари мавриди писандашонро аз сарчашмаҳои гуногун дастрас менамоянд. Ин воқеаи натиҷаи баланд аст, зеро ин маънои онро дорад, ки дар 10 сол сатҳи мутолиа дар кишвар ба қуллӣ тағйир ёфта, як баробар беҳтар шудааст. Бе шакл метавон дар ин раванд таъсири тадбирҳои саривақтӣ ва муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қабилӣ сохта ба истифода додани бинои нави Китобхонаи миллии бо тамоми шароити замони муосир, давоми панҷ соли охир баргузор гардидани озмунҳои ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм – фурӯғи маърифат”, “Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат” ва нашри адабиёти соҳаҳои гуногуни илмро ёдоварӣ намуд.

Вақте аз иштирокчиёни пурсишнома пурсида шуд, ки роҷеъ ба омилҳои таъсиррасон ҳангоми мутолиа андешаҳои худро баён намоянд, **25,51%** посух доданд, ки қабл аз мутолиаи китоб барномарезӣ мекунанд, ки китобро то охир мутолиа намоянд. **42,38%**-и ширкаткунандаҳо шартӣ асосӣ ва мақсади муҳимми худ пеш аз мутолиаи китоб интихоби макони муносиб ва оромро донистанд. Ба андешаи онҳо қарор гирифтани дар макони ором ва дур аз сару садо барои мутолиаи самарабахши китоб ниҳоят муҳим мебошад. Дар ин баробар **21,81%**-и дигар ҳангоми мутолиа дурӣ аз телевизион, радио, телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои, ки хоҳири одамро парешон мекунандро, мақсади аввалин пеш аз мутолиа донистанд. **10,28%**-и иштирокчиён андешаҳои худро чунин баён намуданд: “Ҳангоме, ки китобро мутолиа кардам ба хоҳару бародарам тавсия медиҳам, ки онро мутолиа кунанд. Меҳоҳам, ки мавзӯ ва мантиқи китобро беҳтар дарк кунам. Пеш аз мутолиа ба худ мақсад мегузорам, ки лаҳзаҳои ҷолиби асарро қайд кунам”.

Натиҷа: иштирокчиёни пурсишнома барои мутолиаи китоб мақсад ва ҳадафи муайян доранд ва аз ин ки китобро кай? дар кучо? ва барои чӣ? Бояд хонд, хуб огоҳ буда, омилҳои таъсиррасон бар раванди мутолиа ро дарк менамоянд.

Иштирокчиёни пурсишнома дар мавриди ин ки барои дарки бештари мавзуи китоб аз кадом равишҳои мутолиа истифода мекунанд, андешаҳои худро ба таври зайл баён доштанд. Бештари пурсишшудагон **44,03%** аз равиши диққатнокӣ ва тамаркуз рӯйи мавзуи асар истифода мекунанд ва **34,15%** аз ёддоштнависӣ, яъне лаҳзаҳои ҷолиби асарро барои дар хотира нақш бастан дар дафтар ё компютер ёддошт кардан, истифода мекунанд. Дар ин баробар **12,75%** барои дарки бештари мавзуи асар онро такроран мутолиа менамоянд. Ҳамчунин, **9,05%** андешаҳои худро дар мавриди равишҳои мутолиа барои дарки бештари моҳияти асар чунин баён намуданд: “Барои дарки муҳтавои асар оид ба мазмуни он пурсишнома тартиб медиҳам. Дар лаҳзаҳои муносиб қисматҳои ҷолиби онро такрор мекунам. Барои дар хотир нақш бастан лаҳзаҳои асар бо дигарон муколама мекунам. Ҳангоми мутолиаи асар худамро дар мавқеи қаҳрамони асар тасаввур мекунам. Зери порчаи лозима хат мекашам. Лаҳзаҳои ҷолиби асарро барои фарзандон ва хонавода нақл менамоям”.

Натиҷа: баррасии андешаҳои иштирокчиёни пурсишнома ва интихоби гузинуҳои пешниҳодшуда аз ҷониби онҳо моро ба чунин хулоса мерасонд, ки **83,02%**-и пурсишшудагон аз равишҳои дурусти мутолиа огоҳанд ва барои дарки бештари муҳтавои асар аз услуб ва усулҳои таъсирбахш санҷидашуда ҳамчун, равиши диққатнокӣ ва тамаркуз рӯйи мавзуи асар, ёддоштнависӣ, тартиб додани саволнома оид ба мавзуи асар, муколамаи муҳтавои асар бо атрофиён ва нақл кардани мазмуни асар барои фарзандон, хонавода ва атрофиён истифода мекунанд.

Дар ин баробар **16,96%**-и иштирокчиёни пурсишнома аз равишҳои мутолиа огоҳ нестанд. Онҳо барои дарки бештари мазмуни асар маҷбур мешаванд, ки онро такроран мутолиа кунанд, ки ин омил боиси сарфаи зиёди вақт ва парешонии тамаркуз мегардад. Инчунин, қисме аз онҳо бахши муҳим ва лаҳзаҳои ҷолиби асарро бо кашидани хат зери сатрҳои китоб барои худ нишона мекунанд, ки ин равиш низ равиши дурусти мутолиа нест ва ба этикаи китобхонӣ мувофиқат намекунад. Аслан хат кашидани китоб аз фарҳанги китобхонӣ намебошад.

Интихоби макони китобхонӣ низ ҷузъи равишҳо ва усулҳои мутолиаи самарабахш ба шумор меравад. Аз ин рӯ, аз ширкаткунандагони пурсишномаи болозикр дар мавриди макони мутолиа низ савол пурсида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки **46,91%**-и пурсишшудагон китобхонаро макони муносиби мутолиа медонанд. Дар ин рост **44,85%**-и дигар барои мутолиа хонаро интихоб намуданд. Танҳо **1,64%**-и иштирокчиёни пурсишнома мактаб ва мутолиаи дастаҷамъӣ бо дӯстонро барои мутолиаи самаранок муҳим донишанд. Инчунин, **2,05%**-и ширкаткунандаҳо андеша доранд, ки макон ва маҳалли қорашон барои мутолиа мувофиқ аст. Барои мутолиаи асар **4,52%**-и ширкаткунандагон хобгоҳ, табиати ором ва боғҳои истироҳатиро муносиб донишанд.

Натиҷа: гузинуҳои интихобшуда аз тарафи пурсишшудагон ва пешниҳоди андешаҳои онҳо моро ба чунин натиҷа мутақоид месозад, ки ширкаткунандагони пурсишнома нақши маконро дар мутолиаи самаранок муҳим ва муфид медонанд. Бештари онҳо макони мутолиа китобхона, мактаб, боғҳои истироҳатӣ, табиати ором ва ғайраро интихоб намудаанд, ки воқеан барои мутолиаи ин маконҳо мувофиқ мебошанд. Яъне иштирокчиёни пурсишнома дар интихоби макони мутолиаи андешаи солим доранд.

Албатта, маҳалли қор ва ҷараёни қор барои мутолиаи макону замони хуб нест, зеро дар маҳалли қор фикри инсон мутамарказ набуда, бо гиру дори қору қоргоҳ фикр парешон аст.

Барои доштани мутолиаи самарбахшу мудовим дастрасӣ ба адабиёти лозима ва асарҳои арзишманду тозанаشر ниҳоят муҳим мебошад. Дастрасии сокинони манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ ба адабиёти илмӣ, дарсӣ, бадеӣ ва соҳаҳои гуногун аз масъалаҳои марказии мутолиаи бардавом ва натиҷабархш мебошад. Вобаста ба ин иштирокчиёни пурсишнома дар мавриди сарчашмаҳои дастрасии адабиёт низ пурсида шуданд. Дар иртибот ба ин ки ширкаткунандагони пурсишнома адабиёти мавриди ниёзи худро аз кучо пайдо мекунанд, натиҷаҳои гуногун ба даст омад.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки **51,02%**-и иштирокчиёни пурсишнома адабиёти заруриашонро аз китобхонаҳои маҳалли зисташон дастрас менамоянд ва **28,80%**-и иштирокчиён адабиёти мавриди ниёзашонро аз дуконҳои китобфурӯшӣ дастрас менамоянд, яъне ба воситаи харидорӣ. Дар ин баробар **13,16%**-и дигар иброн намуданд, ки китобхонаи шахсӣ доранд ва адабиёти заруриро метавонанд аз онҳо пайдо кунанд ва **4,93%** адабиёти мавриди ниёзашонро аз дӯстон, устодон, муаллимҳо ва дигар афрод ба орият мегиранд ва пас аз мутолиа бармегардонанд. Дар ин баробар **2,05%**-и ширкаткунандагон ба савол ҷавоб надоданд.

Натиҷа: аз натиҷаҳои интихоби гузинаҳои саволи болозикр маълум мегардад, ки мизони дастрасӣ ба адабиёти илмӣ-бадеӣ дар саросари кишвар байни **35** то **45%** мебошад. Агарчӣ **51,02%**-и иштирокчиён иброн намудаанд, ки адабиёти заруриашонро аз китобхонаҳои маҳалли зисташон дастрас менамоянд, аммо бо дарназардошти он ки **45,26%**-и ширкаткунандагони пурсишномаи мавриди назар сокинони шаҳри Душанбе – пойтахти кишвар мебошанд, метавон гуфт, ки сатҳи дастрасӣ ба адабиёт дар қаламрави кишвар **35** то **45%** мебошад, ки ин мизон кифояткунанда намебошад. Дар ин баробар **28,80%**-и дигар адабиёти лозимаашонро аз дуконҳои китобфурӯшӣ харидорӣ мекунанд, ки ин низ баёнгари набуд ё камбудии адабиёти зарурӣ дар манотиқи дурдаст мебошад ва **4,93%**-и ширкаткунандагон, ки адабиётро аз ёру дӯстон ба орият мегиранд мантиқан ба ҳамин бахш дохил аст, яъне ба орият гирифтани адабиёт ва даст ба даст гаштани он нишони камбуду нарасидани адабиёт мебошад.

Масъалаи хушнудкунанда ва боиси мулоҳиза дар ин бахш ин аст, ки **13,16%**-и иштирокчиён китобхонаи шахсӣ доранд ва то андозае ниёзи маънавии худро бароварда мекунанд. Дар ин замина ҳамчунин ҳидоятҳои Пешвои миллат дар робита ба ташкили китобхонаҳои шахсӣ давра ба давра аз ҷониби аҳоли ҳамовозӣ меёбад.

Албатта, барои хониши пайваста ва натиҷабархш навъи китоб ё асари мутолиашаванда низ муҳим мебошад. Бинобар ин дар пурсишномаи мавриди назар андешаи иштирокчиён роҷеъ ба ин ки чӣ гуна китобро мутолиа менамоянд, пурсида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки **34,97%**-и ширкаткунандагон адабиёти бадеӣ мутолиа менамоянд ва **32,92%**-и дигар адабиёти илмиро барои мутолиа интихоб намудаанд. Дар ин росто **11,11%**-и пурсишшудагон мутолиаи адабиёти ҷаҳонро интихоб намуданд. Мутолиаи қиссау афсона низ дар миёни сокинон маъруфияти хос дорад маҳз ба ин хотир **7,81%**-и иштирокчиёни пурсишнома алоқаи худро ба хондани қиссау афсона иброн намуданд. Ҳамчунин, **10,28%**-и иштирокчиён изҳор намуданд, ки бештар китобҳои соҳаҳои таърих, сиёсат, тиб, иқтисод, тичорат, шеъру дoston ва адабиёти дарсиро мутолиа менамоянд. Аз шумораи умумии ширкаткунандаҳо **2,88%** ба саволи зикршуда ҷавоб надоданд.

Натиҷа: назари ширкаткунандагон чунин андешаро собит месозад, ки бештари мардум адабиёти бадеӣ ва илмиро мутолиа менамоянд. Албатта, алоқаи онҳо ба қиссау афсона ва адабиёти соҳавӣ низ қобили мулоҳиза мебошад.

Интихоби замони мутолиа ва ҷудо намудани вақти муайян барои хондани китоб аз масъалаҳои муҳимми равишҳои дурусти мутолиа мебошад. Вобаста ба ин аз пурсишшавандагони пурсишнома дар мавриди вақт ва замони мутолиа пурсиш анҷом дода шуд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки **15,63%**-и ширкаткунандаҳо шабро замони

мувофиқи мутолиа медонанд ва бештари авқот шабҳо китоб мехонанд. Дар ин баробар **16,87%**-и дигар субҳро барои мутолиа мувофиқ меҳисобанд, зеро ба андешаҳои онҳо майнаи сари одам ҳангоми субҳ тозаву ором аст ва барои қабули маълумот замони мувофиқ аст. Мутолиаи китоб дар давоми рӯз новобаста аз ҷараёни кор ё машғулияти дигар барои **21,39%**-и иштирокчиёни пурсишнома замони мутолиа интиҳоб шудааст ва **43,20%**-и дигар низ новобаста аз вақту соат вақтҳои холии ҳудро замони мувофиқи мутолиа гуфтаанд. Ба саволи мавриди баҳс **2,88%**-и ширкаткунандаҳо ҷавоб надоданд.

Натиҷа: баррасии масъалаи вақту замони мутолиа дар миёни иштирокчиёни пурсишнома нишон медиҳад, ки ҳамаи пурсишшудагон барои мутолиаи самарабахш замони муайяни мутолиа доранд, ки ин албатта аз унсурҳои муҳими хониши натиҷабархш мебошад, аммо мутолиаи субҳгоҳӣ ва шабонгоҳ аз авқоти самарабахши мутолиа мебошад.

Саволи 13-уми пурсишномаи мо мантиқан идомаи саволи 10-уми пурсишнома мебошад. Агар саволи 10 масъалаи аз кучо дастрас кардани адабиётро дар миёни пурсишшавандагон матраҳ намояд, саволи 13 бошад ин масъаларо мушаххастар ва ҷиддитар баррасӣ мекунад. Яъне аз иштирокчиёни пурсишнома пурсида шуд, ки масъалаи дастрасии адабиёт дар маҳалли зисти онҳо чӣ гуна аст? Натиҷаҳо нишон доданд, ки **20,98%**-и ширкаткунандаҳо дастрасии адабиётро дар маҳалли зисташон хеле кам ва нигаронкунанда унвон кардаанд. Қисми бештари иштирокчиён **59,25%**-и онҳо гуфтаанд, ки дар масъалаи дастрасии адабиёт дар маҳалли зисташон мушкилӣ надоранд. Дар ин баробар **9,46%**-и пурсишшудагон гуфтанд, ки дар маҳалли зисташон китобхона нест ва дастрасӣ ба адабиёт барояшон мушкил аст ва **2,46%**-и дигар низ иброз намуданд, ки фонди китобхонаи мактаби маҳалли зисташон ба талабот ҷавобгӯ намебошад. Гузинаи интиҳобнамудаи **4,11%**-и дигари иштирокчиён низ аз рӯи андешаҳои онҳо бар набудани китобхонаи ҷавобгӯ ба талабот ва дастрасии мушкили адабиёт далолат мекунад. Илова бар ин, **0,37%**-и пурсишшудагон ба саволи мавриди баҳс ҷавоб надоданд.

Натиҷа: гузинаҳои интиҳобнамудаи иштирокчиёни пурсишнома ва баёни андешаи онҳо оид ба масъалаи дастрасии адабиёт дар маҳалли зисти онҳо моро ба чунин хулоса мерасонад, ки дар бештар аз **50%** ҳолатҳо тибқи андешаи онҳо дар маҳалли зисти онҳо, ки нуқоти гуногуни кишварро дар бар мегирад, ё китобхона нест ё ҳаст, аммо ба талабот ҷавобгӯ нест, яъне адабиёти соҳаҳои гуногуни илм, бадеӣ, тиббӣ, иқтисодӣ, дарсӣ ва адабиёти тозанаشر хеле кам аст. Зеро аксари онҳо аз нарасидани адабиёти мавриди ниёз дар маҳалли зисташон мушкилӣ мекашанд. Албатта, **59,25%**-и иштирокчиён, ки гуфтаанд дар масъалаи дастрасӣ ба адабиёт дар маҳалли зисташон мушкил надоранд, вобаста ба он, ки **45,26%**-и кулли ширкаткунандагони моро сокинони шаҳри Душанбе ташкил медиҳанд ва дар пойтахт ин масъала мушкилӣ надорад, бинобар ин сатҳи дастрасӣ ба адабиёт дар шаҳру ноҳияҳои дурдасти кишвар камтар аз **50%** унвон мешавад.

Дар баҳши дигар аз пурсишнома андешаи пурсишшудагон дар мавриди он ки чӣ бояд кард то бештар китоб хонд, пурсида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки **27,57%**-и ширкаткунандагон андеша доранд, ки барои боло бурдани сатҳи мутолиа падару модар бояд бо фарзандон хониши оилавӣ гузаронанд ва **22,22%**-и иштирокчиён дастуру роҳнамоӣ аз ҷониби омӯзгорон ва бузургсолонро муҳим мешуморанд. Ба андешаи **36,21%**-и пурсишшудагон баргузори маҳфили чорабиниҳо ва озмунҳои гуногун барои баланд бардоштани сатҳи мутолиа аз аҳаммияти болое бархурдор хоҳад буд. Ҳамин тавр **9,05%**-и дигар дар ин маврид андешаи ҳудро чунин баён карданд: “Ташкили хониши оилавӣ бо фарзандон бояд ба роҳ монда шавад. Китобхонаҳо барои тарғиби китобхонӣ бояд ҷаҳод бошанд. Ҳамчунин, ҳавасмандсозӣ барои мутолиаи китоб бояд ҷорӣ карда шавад”. Дар ин баробар **4,93%**-и иштирокчиён ба савол посух надоданд.

Натиҷа: аз баррасии андешаҳои ширкаткунандагон ва интихоби гузинаҳо аз ҷониби онҳо маълум мегардад, ки **27,57%**-и ширкаткунандагон барои боло бурдани шавқи китобхонӣ дар насли наврас нақши падару модарро аввалдараҷа медонанд. Ба фикри онҳо волидайн муҳаррики асосии бедор намудани шавқи китобхонӣ барои фарзандон мебошанд. Дар ин росто **22,22%**-и иштирокчиён масъулияти омӯзгор ва мактабу маорифро барои китобхон гардидани ҷавонон бештар медонанд. Ба ақидаи **36,21%**-и пурсишшудагон баргузории маҳфили ҷорабиниҳо ва озмунҳои китобхонӣ воситаи асосии китобхон гардонидани насли наврас мебошад.

Яке аз масъалаи муҳим дар пурсишномаи мавриди назар фаҳмидани андешаи иштирокчиён дар мавриди аҳаммияти мутолиа буд, ки ба ин савол пурсишшудагон ақидаҳои худро чунин баён намуданд:

- шахси китобхону китобдӯст ҳамеша сарбаланду обрӯманд аст ва дар ҷомеа мақому манзалати худро дорад;
- китоб хондан мафкураи инсонро васеъ ва нутқи инсонро бурро мегардонад;
- маҳз китобу китобхона ва илму дониш метавонад мушкилиҳо мавҷуд дар зиндагиро бартараф карда, боиси пешравӣ ва муваффақиятҳо шавад;
- шахсе, ки китоб мутолиа мекунад ба ҳеч кас эҳтиҷ надорад;
- китобхонӣ ақлу заковати инсонҳоро беҳ гардонида, барои аз мушкилиҳои сангини зиндагӣ ва аз ғаму андӯх баровардани онҳо кумаки бениҳоят калон мерасонад;
- китоб шахсро бо таърих ошно карда, ба ӯ илму дониш медиҳад, ӯро аз гузаштаву имрӯзаи миллати худ огоҳ сохта, бомаърифату боодоб дар ҷамъият муаррафӣ менамояд;
- китобхонӣ беҳтарин шугъл дар ҳама синну сол буда, инсон ба воситаи китобхонӣ рушд меёбад тафаккур, андеша, суҳанронӣ, рафтору одоб ва ҷаҳонбинии ӯ инкишоф меёбад;
- маҳз тавассути китобхонӣ одамон қуллаҳои баланди донишро фатҳ мекунанд;
- мутолиаи китоб инсонро аз қорҳои носазо боз медорад ва ӯро ба роҳи нуру зиё хидоят менамояд;
- мо ҳалқи тоҷик ҳалқи тамаддунсоз ва соҳибкитоб мебошем;
- барои ташаккули мафкураи хонанда аҳаммияти китоб хеле бузург аст....”

Хулоса: натиҷаҳои бадастомада, ки тавассути пурсишнома баргузор карда шуд, нишон дод, ки мутолиа дар Тоҷикистон суннати дерина ва густурда мебошад. Иштирокчиёни пурсишнома аз 7-сола то 70-80-соларо дарбар гирифт, ки ин баёнгари анъанаи ривочёфтаи сартосарӣ дар миёни мардуми тоҷик мебошад.

Ҳамзамон таҳлилҳо нишон доданд, ки аксари пурсишшудагон аз усулҳо ва равишҳои дурусти интихоб ва мутолиаи китоб огоҳанд ва онҳоро метавон афроде донист, ки аз фарҳанги мутолиа бархурдоранд.

Албатта, кам будани китобхонаҳо ва нуктаҳои китобдихӣ дар ноҳияҳои дурдасти мамлакат, нарасидани адабиёти илмӣ, бадеӣ, соҳавӣ ва адабиёти тозанаشر аз мушкилоте ҳаст, ки бештари ширкаткунандагон оид ба ин масъала ибрази андеша намуданд.

Бинобар ин, ба андешаи мо, зиёд намудани шумораҳои китобхонаҳо дар маҳалҳои аҳолинишин ва такмили фонди онҳо бо адабиёти ниёзи хониш метавонад талаботи ба китобдоштаи аҳолиро қонеъ гардонад ва дастрасии иштирокдорони озмуну фестивалҳои соҳаи китобдориро таъмин намояд.

Адабиёт

1. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 07.07.2022, №АП-227, шахри

Душанбе [Манобеи электронӣ]. – низоми дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/28663>

2. Комилзода, Ш. Китобхонаи миллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дастури таълимӣ барои мактабҳои олии / Ш. Комилзода. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 196 с.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/21975>

4. Шарифзода, Ф. Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана в период независимости / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – С.39.

МУТОЛИА: РАВИШҶО ВА АҲАММИЯТИ ОН (натиҷаи таҳқиқ)

Дар мақола натиҷаи таҳқиқи сотсиологӣ дар заминаи эълон шудани озмуни ҷумҳуриявӣ “Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат”, ки бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 июли соли 2022 таҳти рақами №АП-227 ба ифтихори 115-солагии академик Бобочон Гафуров ва бо мақсади омӯзишу арҷгузорӣ ба таърихи пурифтихори миллати тоҷик, шинохти корномаҳои шоистаю начиб ва пурарзиши академик Бобочон Гафуров соли 2023 дар қаламрави ҷумҳурӣ баргузор гардид, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки дар ин робита кормандони шӯъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқотии Китобхонаи миллӣ тавассути пурсишномаҳо бо истифода аз хузури иштирокчиёни озмун, ки манотиқи мухталифи кишварро намояндагӣ мекарданд ва дар баробари 115 нафар иштирокчии озмун, инчунин омӯзгорон, намояндагони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар ва волидайнӣ онҳо хузури доштанд, таҳқиқоти сотсиологӣ доир намуданд. Дар таҳқиқот масъалаҳои мутолиа дар миёни кишрҳои гуногуни ҷомеа, равишҳои дурусти мутолиа ва усулҳои самарабахши он ва аҳаммияти мутолиа аз нигоҳи иштирокчиёни пурсишнома мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки суннати китобхонӣ дар миёни кишрҳои мухталифи ҷомеа доманаи густурда дошта, ин анъана бо назардошти рушди босуръати замони муосир аҳаммияти бештар пайдо кардааст. Зикр шудааст, ки бештари иштирокчиёни пурсишнома аз равишҳои дурусти мутолиа ва усулҳои самарабахши он огоҳанд. Дар ин баробар аҳаммияти китобхониро барои имрӯзу фардои миллат муҳим ва саривақтӣ медонанд.

Калидвожаҳо: пурсишнома, мутолиа, равишҳо, аҳаммияти мутолиа, усулҳои самарабахш, иштирокчиён, озмун, китобхона.

ЧТЕНИЕ: ЕГО МЕТОДЫ И ЗНАЧЕНИЯ (РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ)

В статье подвергнуты социологическому исследованию ход и итоги Республиканского конкурса «Таджики – зеркало истории нации», проходившего в 2023 году по Распоряжению Президента Республики Таджикистан от 7 июля 2022 г. за №АП – 227 в честь 115-летия академика Бободжона Гафурова и с целью изучения и почитания славной истории таджикской нации и глубокого осмысления высоко ценных заслуг Бободжона Гафурова. В этой связи отмечается, что усилиями сотрудников научно-методического и исследовательского отдела Национальной библиотеки было проведено социологическое исследование путем анкетирования, которое охватило участников конкурса (115 чел.), рядом с которыми присутствовали также их преподаватели, родители и представители исполнительных органов государственной власти областей, районов и городов страны. В

ходе исследования были рассмотрены вопросы, связанные с степенью привлечённости различных слоев общества к чтению, проверенные подходы и эффективные методы чтения и значимость чтения с точки зрения привлечённых к анкетированию участников.

Результаты исследования показали, что традиция чтения книг среди различных слоев общества имеет явную тенденцию к расширению, к тому же данная тенденция с учётом стремительных изменений и трансформаций в современном мире приобретает ещё большую значимость и актуальность. Отмечается, что большая часть респондентов знакома с эффективными методами и способами чтения и понимает его значение для развития страны сегодня и в будущем.

Ключевые слова: анкета, чтение, способы, подходы, эффективные методы, участники, конкурс, библиотека.

READING: APPROACHES AND ITS SIGNIFICANCE

(result of research)

The article presents the results of a sociological study on the basis of the announcement of the republican competition "Tajiks - a mirror of the history of the nation", which was established by the Order of the President of the Republic of Tajikistan from July 7, 2022 under the number AP-227 in honor of the 115th anniversary of academician Bobojon Gafurov and for the purpose of learning and The tribute to the proud history of the Tajik nation, the recognition of the meritorious, noble and valuable achievements of academician Bobojon Gafurov was held in the territory of the republic in 2023, and has been investigated. It is noted that in this regard, the staff of the scientific-methodical and research department of the National Library through questionnaires using the presence of the participants of the competition, who represented different regions of the country, along with 115 participants of the competition, as well as teachers, representatives of the executive authorities of the state authorities of regions and cities regions of the country and their parents were present, they conducted sociological research. In the study, the issues of reading among different sectors of the society, the correct approaches to reading and its effective methods, and the importance of reading from the point of view of the participants of the questionnaire were discussed.

The result of the research showed that the tradition of reading books is widespread among different sections of the society, and this tradition has become more important considering the rapid development of modern times. It has been mentioned that most of the participants of the survey are aware of the correct approaches to reading and its effective methods. At the same time, they consider the importance of reading books as important and timely for the nation today and tomorrow.

Keywords: questionnaire, reading, approaches, importance of reading, effective methods, participants, competition, library.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳадиятуллоҳи Амриддин – номзади илмҳои филологӣ, сардори шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқотии МД «Китобхонаи милли»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳадиятуллоҳи Амриддин – кандидат филологических наук, заведующий научно-методическим и исследовательским отделом ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Information about the author: Hadiyatullohi Amriddin – Candidate of Philology, Head of the Scientific, Methodological and Research Department of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

ТДУ 02+027.1+024+025.5+028.01

НАҚШИ КИТОБХОНАҲОИ ШАХСӢ ДАР АФЗОИШИ ШАВҚИ КИТОБХОНӢ

Комилов Меҳроч Шарифович

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо зиёиёни кишвар ва ифтихои Китобхонаи миллии Тоҷикистон нақшу мақоми китобро ҳамчун сарчашмаи донишу маърифат бисёр муҳим арзёбӣ намуда, таъкид карданд, ки «**китоб дар рушди маънавиёту маърифати инсонӣ нақши асосӣ мебозад. Аз ин рӯ, дар ҳар як хонадон бояд китобхонаи шахсӣ вучуд дошта бошад, то ки наслҳои имрӯзу оянда, махсусан наврасону ҷавонон ба китоб унс гиранд ва қадр кардани онро ҳамчун манбаи донишу маърифат омӯзанд. Дар ин кор падару модарон бояд намунаи ибрат бошанд ва шавқи китобхониро дар дилу шуури фарзандон бедор кунанд**» [10].

Дар даврони истиқлол дар радифи китобхонаҳои оммавии давлатӣ, китобхонаҳои шахсӣ низ фаъолият намуда, ҷиҳати ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва мавриди тарғиб қарор додани китобҳои гуногунмазмуну гуногунсоҳа саҳм гузошанд. Бахусус саҳми ин навъи китобхонаҳо дар шароити номувофиқии ҷойгиршавии китобхонаҳои оммавӣ бо маҳалҳои аҳолинишин хеле назаррас мебошад. Китобхонаҳои шахсӣ бештар дар шароити деҳот тавонистанд то андозае баҳри қонеъ намудани талаботи аҳоли ба китобу нашрияҳои даврӣ ва баланд бардоштани сатҳи маънавиёти онҳо мусоидат намоянд.

Ҳуқуқи озодиҳои конституционии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи дар мавридҳои ҷустуҷӯи дарёфти иттилоот ва истифодаи китобхонаҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» муайяну мушаххас намуда, ба танзим мебарорад. Дар ин робита метавон гуфт, ки ҳар як истиқоматкунандаи маҳалли аҳолинишин новобаста аз шумораи истиқоматкунандагон ҳуқуқи дастёбӣ ба манбаҳои иттилоотиро дорад ва масъулини соҳа вазифадоранд, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ ҷиҳати ташкили китобхонаҳои оммавӣ, китобхона-филиалҳо, китобхонаҳои сайёр, китобхонаҳои мутаҳаррик (мобилӣ) ва нуқтаҳои китобдихӣ тадбир андешанд.

Дар чунин шароит, фаъолият кардани китобхонаҳои шахсӣ барои бо ғизои маънавӣ таъмин кардани истиқоматкунандагони ин ё он маҳалли аҳолинишин мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки талаботи ба китобдоштаи онҳо то андозае қонеъ гардад.

Дар даврони шуравӣ дар қаламрави Тоҷикистон шабакаи васеи китобхонаҳои шахсӣ амал намуда, дар оммавигардонии хониш ва ҷалби аҳоли ба китобхонӣ хизмати шоиста кардаанд. Масалан, тибқи маълумоти муҳаққиқ Г. Усмонова «соли 1989 дар

чумхурӣ 552 китобхонаи шахсӣ ва 2 ҳазор тарғиботчиёни китоб мавҷуд буданд, ки ганҷинаи худро барои баҳрабардорӣ ба доираи васеи алоқамандони китоб манзур намудаанд. Дар таъсису тавсеаи китобхонаҳои шахсӣ аҳли илму адаб сахми бузург доранд. Адабиётшиноси маъруф Соҳиб Табаров аз соли 1939 китобҳо чамъ мекард ва бо гузашти солҳо дар ноҳияи Муъминобод китобхонаи шахсии ӯ кушода шуд. Солҳо инҷониб дар ноҳияи Нуробод китобхонаи Гулрухсор Сафӣ, дар шаҳри Хучанд китобхонаи хеле калони шахсии муаррихи шинохта Усмонҷон Ғаффоров «Махзан-ун-Усмон», китобхонаи шахсии шоир Абдуфаттоҳ Кулолӣ, дар шаҳри Истаравшан китобхонаи Акбар Бобохоҷаев – «Кошонаи Саъдӣ», осорхона-китобхонаи Сухайлӣ Чавҳаризода, китобхонаи Тоҷиннисо Абдучалилова «Кошонаи Дилшоди Барно» дар хизмати мардуманд. Дар ин ҳазинаҳои илму маърифат аз ҳазор то сӣ ҳазор китобҳо маҳфузанд» [14]. Аз ҷумла, китобхонаи «Кошонаи Саъдӣ» бо ташаббуси шахси китобдӯст, дорусози собикадор, гиёҳшинос Акбар Бобохоҷаев (03.08.1936 – 23.02.2017) соли 1976 дар шаҳри Истаравшан таъсис ёфт. Китобхона дар қабати дуҷуми хонаи истиқомати китобдор ҷой гирифта, дорои 10 ҳазор нусха китобҳои гуногунсоҳа мебошад. Китобҳо дар рафҳои китобхона тибқи соҳаҳои дониш ба адабиёти илмӣ, сиёсӣ, таърихӣ, тиббӣ, бадеӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Ҳамзамон дар фонди китобхона осори аз ҷониби шоирону нависандагон бо соядаст тақдимишуда низ ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд. Роҷеъ ба фаъолияти китобхонаи мазкур садҳо хабару мақолаҳо дар матбуоти даврии ватанӣ хориҷӣ дарҷ гардидааст, ки аз хизмати хуби ин китобхона маълумот медиҳанд. Аз соли 2017 инҷониб масъулияти пешбурди фаъолияти китобхонаи «Кошонаи Саъдӣ» бар души фарзанди муассис Анвар Бобохоҷаев вогузор шудааст [19]. Анвар Бобохоҷаев дастпарвари факултети китобдорӣ Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода буда, аз нозуқиҳои касби китобдорӣ хуб огоҳӣ дорад ва барои оммавиғардонии хониши китобҳои дар ҳазинаи «Кошонаи Саъдӣ» маҳфузбуда, пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Дар даврони истиқлол бештари китобхонаҳои шахсӣ рисолати азалии ҳешро содиқона иҷро намуда, иштирокчиҳои фаъоли озмунҳои ҷумҳуриявӣ гаштаанд. Масалан, дар ноҳияи Дарвоз 18 августи соли 2008 «Китобхонаи оммавии Амирҷонон» бо теъдоди 2796 нусха китоб ба фаъолият шурӯъ кард. Дар захираи ин китобхона нашри «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, «Маснавии маънавий»-и Мавлавӣ, «Куллиёт»-и Саъдиву девони Ҳофиз, маҷаллаҳои «Шарқи сурх», «Садои шарк», «Фарҳанг», «Илм ва ҳаёт», «Занони Тоҷикистон» ва дигар осор бо забонҳои тоҷикию русӣ, англисию олмонӣ, арабию эстонӣ ва туркӣ маҳфузанд. Айни ҳол теъдоди захираи китобхона ба 5146 нусха расидааст. Дар афзоиши шумораи китобҳои китобхона зодагону сокинони деҳаҳои Ёғеду Шкев ва Ширговад, ашхоси барӯманди ҷумҳури Худой Шарифзода, Акбаршоҳи Искандар, шоирони халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат, Аскар Ҳаким, шоира Латофати Кенча, олимони варзидаи ҷумҳури Нодири Одил, Хуршеди Зиё, Шералии Кабир, Юсуфи Нуралӣ, ки бо ташаббуси бевоситааш гӯшаи «тиб» дар китобхона амал мекунад, Юсуфи Ёқуб, Дағӣ Дағиев, Вафои Навкар, Аҷами Калонзод, Сабзинаи Содиқӣён ва бисёр дигарон сахми арзанда гузоштанд. Танҳо дар соли 2014 бештар аз 500 китоб ба китобхона ворид шудааст. Умуман, бидуни истифодаи бешумори луғатҳои мухталифу воситаҳои ахбори омма, ки дар бастаҳо гирд оварда шудаанд, муштариёни китобхона наздики 3000 китобро барои истифода гирифтаанд. Дар китобхона ҳамчунин, беш аз бист дастхати нодири бо хуруфоти арабӣ навишташуда маҳфузанд. Аз соли 2008 то соли 2015 дар васоити ахбори омма бахшида ба фаъолияти китобхона қариб 30 мақола ҷоп ва намоишҳои зиёди телевизионӣ ва радиой омодаю пахш гардидаанд. Дар китобхона пайваста конференсияҳои хонандагон ва маҳфилҳои илмиву адабӣ баргузор мегарданд. Соли 2014 китобхона дар номинатсияи «Китобхонаи шахсии сол»-и озмуни ҷумҳуриявӣ «Китобдор, китобхона

ва китобхонаи шахсии сол», ки аз ҷониби Китобхонаи давлатии патентию техникӣ баргузор гардид, иштирок намуда соҳиби «Дипломи дараҷаи 2» шуд [1].

Дар ин озмун барои ишғоли «Ҷойи якум» дар номинатсияи «Китобхонаи шахсии сол» Китобхонаи шахсии Тилло Самад бо «Дипломи дараҷаи 1», ҳамчунин тухфаи хотиравӣ «Яхдон» сарфароз гардонид шуд [4]. Китобхонаи шахсии Тилло Самад соли 2013 бунёд ёфта, беш аз 5,2 ҳазор нусха китоб дорад ва ба мардуми деҳаи Кадучии ҷамоати деҳоти ба номи М. Вайсови ноҳияи Восеъ хизмати шоиста мерасонад. Китобхона дорои 2 компютер буда бо шабакаи Интернет пайваст мебошад [6].

Дар ноҳияи Фархор бо ташаббуси омӯзгорон дар назди муассисаҳои таълимӣ китобхонаҳои шахсӣ ташкил шудаанд. Масалан, китобхонаи шахсии омӯзгор Абдулҳамид Мачидзода дар мактаби № 10 бо теъдоди 8 ҳазор нусха ва «Адабхона»-и Маҳмуд Мирзоев, омӯзгори мактаби № 5-и ноҳияи мазкур, бо теъдоди 4500 нусха адабиёт дар хизмати мактабиён қарор доранд [18].

Чунин иқдомҳои начиб дар Китобхонаи миллий баъд аз ба истифода дода шудани бинои нави он роҳандозӣ шуданд. Бори аввал ба Китобхонаи миллий китобхонаҳои шахсии академикҳо: Аҳрор Мухторов, Михаил Николаевич Боголюбов, Раҷаб Амонов, Фозил Тоҳиров, Талбак Назаров, Муҳаммадҷон Шакурӣ ва докторони илм, профессорон: Раҳим Мусулмониён ва Бобомурод Исмаилов ворид шуданд, ки барои ҳифзу нигоҳдории онҳо маҳфузгоҳи махсус таъсис дода шуд ва толори хониш барои истифодаи онҳо ҷудо гардид. Аз ҷумла, рӯзи 12 июни соли 2014 дар бинои Китобхонаи миллии Тоҷикистон бо иштироки аҳли илму адаб маросими тақдими китобҳо ва ифтитоҳи китобхонаи шахсии академик Муҳаммадҷон Шакурӣ баргузор гардид. Дар фонди китобхонаи мазкур бештар адабиёти илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ, форсӣ ва русӣ маҳфузанд. Дар маросими ифтитоҳи китобхонаи шахсӣ ҳамсари академик Муҳаммадҷон Шакурӣ Дилафрӯз Икромӣ иштирок дошт ва дар суҳанрониаш таъкид кард, ки «Муаллим то охири умр бо китоб буданд. Аввалин ва охирин васияташон ин буд, ки китоб дастраси хонандаҳо шавад. Ман ҳам кӯшиш кардам, то ин васиятро иҷро кунам. Акнун умед дорем, китобҳо давоми умри устод бошанд ва барои хонандаи ҷавон хизмат кунанд» [16].

Ин иқдомҳои нек пас аз суҳанронии Сарвари давлат дар мулоқот бо олимони кишвар анъанавӣ гардид. 18 март соли 2020 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ дар мулоқот бо олимони мамлакат оид ба таҷрибаи ба Китобхонаи миллии Тоҷикистон супурдани китобхонаи шахсии олимону нависандагони ҷаҳонӣ баҳои баланд дода, қайд карданд, ки «Солҳои охир дар пойтахт як амали неку дурандешона ба ҳукми анъана даромадаст, ки фарзандон ва наздикони олимону адибони ҷаҳонӣ китобхонаи волидайнашонро ба Китобхонаи миллий барои истифода месупоранд. Ин китобҳо дар китобхона бо номи соҳибонашон нигоҳ дошта мешаванд ва хонандагон аз онҳо истифода мекунанд. Бо ин роҳ китобҳо аз ҳама гуна хатарҳо ҳифз мешаванд ва аз тарафи дигар, номи ин олимони абадӣ боқӣ мемонад... Вобаста ба ин, ба олимони калонсол, фарзандони донишмандон ва ҳамаи зиёӣён муроҷиат карда, хоҳиш менамоем, ки китобхонаи худро ба Китобхонаи миллий супоранд, то дигарон низ аз онҳо истифода карда, манфиат бинанд ва ғизои маънавӣ гиранд» [11].

Дар айни замон дар назди шуъбаи рисолаҳои илмӣ Китобхонаи миллий 34 китобхонаи шахсии академикҳо ва докторҳои илм бо фонди беш аз 30 ҳазор нусха адабиёт доир ба соҳаҳои гуногуни илм фаъолият мекунанд, ки қисми зиёди онҳо аз нигоҳи мазмуну мундариҷаи худ беназир буда, арзиши баланди илмӣ ва таърихӣ доранд.

Таъсиси китобхонаҳои шахсии донишмандони маъруфи тоҷик дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои дастрасии бештари хонандагон ба адабиёти илмӣ мусоидат

намуд ва ҳамарӯза аз махзани ин китобхонаҳои шахсӣ теъдоди зиёди унвонҷӯёну кормандони илм истифода мекунанд.

Чунин таҷрибаи муфидро дар фаъолияти дигар китобхонаҳои мамлакат низ метавон мушоҳида намуд. Масалан, коллексияи шахсии китобхонаи Сергей Федорович Олденбург дар хазинаи Китобхонаи марказии илмии ба номи И.Гандии АМИТ маҳфуз буда, аз он ҳамарӯза олимони риштаҳои гуногуни илм истифода мекунанд. Ҳамзамон, дар фонди китобҳои нодири ин китобхона коллексияҳои китобии олимони ва академикҳои шинохта: Михаил Степанович Андреев, Евгений Никанорович Павловский, Ибодулло Назрикулов ва Муҳаммад Осимӣ ҳифзу нигоҳдорӣ ва мавриди омӯзишу тарғиб қарор мегиранд [2].

Моҳи августи соли 2021 аз ҷониби Маҳбуба Неъматова – ҳамсари академик Нӯъмон Неъматов ба Муассисаи давлатии “Маҷмааи фарҳангию таърихии “Қалъаи Хучанд” (Осорхонаи таърихии вилояти Суғд) китобхонаи шахсӣ ва бойгонии яке аз олимони маъруфи тоҷик, бостоншиноси варзида, шаҳрванди фахрии шаҳри Хучанд, академик Нӯъмон Неъматов супорида шуд, ки дар он теъдоди зиёди осори илмӣ, китобҳои бадеӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо ва маводи ҳафриётҳои бостоншиносӣ мавҷуд мебошад [7]. Осори тақдиршуда бешак арзиши баланди илмӣ дошта, метавонад дар таҳқиқи саҳифаҳои нави таъриху фарҳанги халқи тоҷик мусоидат намояд.

Дар даврони истиқлол таъсиси китобхонаҳои шахсӣ бо назардошти имконоти молиявии муассисон рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Аз ҷониби баъзе марказҳои илмӣ-методӣ, яъне, китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳо таваҷҷуҳ ба омӯзиши фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ зоҳир карда шуд. Китобхонаҳои вилоятӣ дар заминаи ҳисоботҳои пешниҳоднамудаи китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳо дар ҳисоботҳои солонаи худ оид ба фаъолияти китобхонаҳои шахсии дар қаламрави вилоят вучуддошта, маълумот дарҷ намуданд. Масалан, тибқи маълумоти соли 2021 дар қаламрави вилояти Хатлон 46 китобхонаи шахсӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои Ҷалолиддини Балхӣ – 1 китобхона, Восеъ – 5, Ёвон – 1, Кубодиён – 1, Муъминобод – 2, Панҷ – 19, Фархор – 1, Ховалинг – 5, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – 2, Абдурахмони Ҷомӣ – 1 ва шаҳрҳои Кӯлоб – 6, Норак – 2 китобхонаи шахсӣ бо 106192 нусха фонди китобӣ, ки аз ин ҳисоб 72225 нусха ба забони тоҷикӣ, 23003 нусха ба забони русӣ ва 10964 нусха ба дигар забонҳо мебошанд, дар хизмати шаҳрвандон қарор доштанд [8]. Дар 4 китобхонаи шахсӣ барои истифодаи эҳтиёҷмандон дар радиҳои китобҳои ҷопӣ 3910 номгӯй китоби электронӣ низ пешниҳод шудааст, аз ҷумла дар китобхонаи шахсии «Гулзори Ирам»-и Рӯзимад Тоҳиров (шаҳраки Хулбук, кӯчаи Восеъ 10, н. Восеъ) – 2760 номгӯй, дар китобхонаи шахсии Сарварбӣ Ғозиева (деҳаи Кулчашма, ҷ/д Н.Назарови н. Муъминобод) – 2200 номгӯй, дар китобхонаи шахсии Саидамир Вализода (деҳаи Файзобод, ҷ/д Даштигулои н. Ҳамадонӣ) – 1800 номгӯй, дар китобхонаи шахсии Амирхон Саидов (деҳаи Доробӣ, ҷ/д Ҷомбаҳти н. Ховалинг) – 150 номгӯй [8].

Дар ҳисоботи солонаи Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Т. Асирӣ дар соли 2021 қисми алоҳида таҳти унвони «Фаъолияти кори китобхонаҳои шахсӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд» маълумоти мушаххасро дар бораи махзани китоб, вазъи китобдихӣ ва теъдоди мутолиақунандагони китобхонаҳои шахсӣ пешниҳод мекунад. Дар ҳисобот қайд шудааст, ки «... хизматрасонии китобхонаҳои шахсӣ ба аҳоли дар ҳудуди вилоят аз мақоми баланди китобдориву китобшиносӣ дар ҷомеа дарак дода, саҳми ташкилкунандагони онҳоро дар таъмини талаботи маънавии аҳолии шаҳру дехот бозгӯ менамояд. Боиси хушбахтист, ки ҳамасола масъулони китобхонаҳои шахсӣ аз рафти хизматрасонии худ ҳисобот пешниҳод менамоянд. Вале дар баробари ин на ҳамаи китобхонаҳои шахсӣ бо китобхонаҳои системаи марказонидашудаи шаҳру ноҳияҳои вилоят ҳамкорӣ густурда доранд» [17]. Тибқи маълумоти пешниҳоднамудаи Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Т. Асирӣ соли 2021 дар қаламрави вилояти

Суғд 55 китобхонаи шахсӣ, аз ҷумла дар шаҳрҳои Бустон – 19, Истаравшан – 3, Исфара – 1, Конибодом – 5, Панҷакент – 5, ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров – 9, Деваштич – 1, Кӯҳистони Мастҷоҳ – 1, Мастҷоҳ – 3, Спитамен – 8 китобхонаи шахсӣ фаъолият намудааст. Дар поёни ҳисобот ҳамзамон дар бораи вазъи омӯхта нашудани фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ дар дигар шаҳру ноҳияҳои вилоят иттилоъ дода шудааст. «Аз ҳисоботи пешниҳоднамудаи шаҳрҳои Гулистон, Истиклол ва ноҳияҳои Айнӣ, Ашт, Зафаробод, Шаҳристон, Ҷаббор Расулов маълум мегардад, ки аз фаъолияти кори китобхонаҳои шахсӣ маълумоти аниқ пешниҳод нашудааст» [17].

10 майи соли 2017 дар ҷамоати ба номи Х. Усмонови ноҳияи Бобоҷон Ғафурови вилояти Суғд китобхонаи хусусии набераи яке аз олимони исломшиноси асри XIX-XX Шайх Муҳаммадсултон Маъсумии Хучандӣ, профессор Назаров Абдушукур Абдурахимович ба фаъолият шурӯъ кард ва китобхона ба номи бобову набера гузошта шудааст. Дар ифтитоҳи китобхона раиси ноҳияи Бобоҷон Ғафуров Зариф Назирӣ ва муовини раиси вилояти Суғд Назира Ғаффорӣ иштирок ва суҳанронӣ карданд. Китобхона бо мақсади ҷалби хонандагон ба китобхонӣ ва ҳамзамон ёрӣ расонидан ба ҷавонони болаёқат аз оилаҳои камбизоат, ки шароити иқтисодии давом додани хониш ва сайқал додани сармояи худро надоранд, тавассути ташкил кардани курсҳои ройгон, трейнингҳо ва баргузориҳои чорабиниҳои омӯзишӣ бо ҷалби олимони варзида, арбобони давлатӣ, пешқадамони истеҳсолот, инчунин бо пешвоёни соҳаи тичорат, таъсис ёфтааст. Китобхона дорои 8 ҳазор нусха адабиёт доир ба соҳаҳои мухталифи илм, аз қабили иқтисодиёт, сиёсат, дин, фалсафа, техника, адаб бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва дигар забонҳо мебошад. Дар китобхона 3 толори хониш бо 60 ҷойи нишаст ба хизмати хонандагон пешниҳод шудааст. Дар ошӯнаи дуҷуми китобхона барои баргузориҳои нишасту маҳфилҳои илмӣ ва омӯзишӣ толори алоҳида амал мекунад, ки истифодаи он ройгон мебошад. Ҳамзамон дар китобхона барои нафароне, ки аз ноҳияҳои дурдаст ба омӯзиш меоянд ду ҳуҷраи хоб бо шароитҳои пешниҳод шудааст [5]. Китобхона соҳиби сомонаи интернетӣ низ (www.libkan.ru) мебошад, ки тавассути он оид ба фаъолияти китобхона ва захираи он маълумотҳои ҷолибро пайдо кардан имконпазир аст.

Имрӯз дар радиои китобхонаҳои шахсии анъанавӣ китобхонаҳои шахсии электронӣ низ таъсис ёфтаанд, ки ҷиҳати ҷамъоварӣ, коркарду гуруҳбандӣ ва тарғиби маводи электронӣ саҳм мегиранд. Масалан, дар сомонаи нависанда, шоир ва мунаққиди тоҷик «Баҳром Фирӯз» (firuz.tj/tj/books) [3], ки аз 5 қисм ва 4 зерқисм таркиб ёфтааст, мавод бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ пешниҳод шудааст. Тавассути ин сомона дастрасӣ ба маҷмуи достону ҳикояҳо ва ашъори мунтахаби Баҳром Фирӯз, ки бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ интишор ёфтаанд, таъмин карда шудааст. Аз ҷумла, бо истифода аз ин сомона на танҳо хонандагони маҷозӣ, балки китобдорон имкон доранд, ки матни электронии беш аз 20 китоби нависандаро ба фонди электронии китобхонаи электронии худ интиқол диҳанд ва барои истифодаи минбаъда ба хонандагон пешниҳод намоянд. Дар ин сомона, маҷмуаи ҳикояҳо, достонҳо ва ашъори дар солҳои гуногун батабърасидаи адиб ба забонҳои тоҷикию русӣ барои мутолиа ва фарокашӣ пешниҳод шудаанд. Аз ҷумла асарҳои «Силсила» (Душанбе: Ирфон, 1973), «Пайи ситора» (Душанбе: Маориф, 1976), «Ту танҳо не» (Душанбе: Маориф, 1980), «Тафти дил» (Душанбе: Ирфон, 1984), «Тору пуд» (Душанбе: Маориф, 1985), «Агар вай мард мебуд» (Душанбе: Адиб, 1987), «Ғафлатзадагон» (Душанбе: Адиб, 1999), «Муаллими саҳтгир» (Душанбе: Адиб, 2007), «Рухсора» (Душанбе: Олами китоб, 2008), «Ҳақиқати талх» (Душанбе: Истикбол, 2008), «Дарёи меҳр» (Душанбе: Адиб, 2009), «Нидои ишқ» (Душанбе: Нодир, 2009), «Хотираи як муҳаббат»: ҳикояҳо (Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2009), «Субҳи Ватан» (Душанбе: Истикбол, 2012), «Дорога в тумане» (Повест), «По дороге в кишлак» (Рассказ) ва дигар осори адибро метавон мавриди истифода қарор дод.

Оид ба зиндагинома ва фаъолияти эҷодии Баҳром Фирӯз дар қисми «Хотирот»-и сомона [15] мақолаҳои Сотим Улуғзода «Ба исми некуй», Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ «Зарраҳои одамият», Гулҷеҳра Сулаймонӣ «Нексиришт», Абдумалик Баҳорӣ «Таскини дил», Кароматуллоҳи Мирзо «Номаҳо, навиштаҳоеш монда...», Гулназар «Ҷоизаи асл» ва ёздаҳ адибу муҳаққиқи дигар пешниҳод шудаанд, ки ҳар кадоме аз ин мақолаҳо барои омӯзиши осори адиби шинохта ва муҳаққиқи пухтакор ҳамчун манбаъҳои боэътимод хизмат хоҳанд кард. Ҳамзамон, дар зерқисми «Мақолот ва гузоришот» 17 маводи хонданибоб оид ба зинадагинома, фаъолияти эҷодӣ, маҳфилҳои адабиву ёдбуди адиб Баҳром Фирӯз дарҷ гардидаанд, ки бешак барои шиноختи ҳунари суҳанофарии нависандаи соҳибназар мусоидат мекунанд.

Китобхонаи шахсии суҳаншинос ва муҳандиси шинохта Абдуҳамид Тағоев, ки тавассути сомонаи «zarowadk.ru» беш аз 10 сол фаъолият дошта, адабиёти гуногунмазмуну гуногунсоҳаро барои хонандагони маҷозӣ пайваста пешниҳод менамояд, мавриди омӯзиш ва таҳлил низ қарор гирифт. Дар равзанаи «Мо» муассиси торнома ҳадафи ташкил намудани сомонро чунин шахр додааст «Дар ин рӯзгор, ки баҳши бештари ҷавононамон ва, ҳатто, наврасонамон шахр ба шахру кӯ ба кӯи бегона аз паси ҷустуҷӯи рӯзӣ сарсонанд ва бо муҳиту фарҳанги бегона сар ба сар мезананд, зарурати дар онҳо рӯёнидану бедор кардани ҳисси худшиносӣ пеш омадааст. Донишмандони таърих, забон, оинҳо, гузаштагону имрӯзиёни бузург, дастовардҳои ҳунару фановарии имрӯзаи ҷаҳонӣ барояшон бесуд нахоҳад буд. Ҳамаи инро сомона ҳадалимқон дар бар хоҳад гирифт. Умедворам, ки ба ин васила Торқада (Интернет), ки аксари ҷавонон ба он даст доранд, аз як воситаи дилхушӣ ва рӯзқӯрӣ ба афзори тавоноӣ омӯзиш ва худшиносӣ табдил мегардад» [13]. Яке аз қисмҳои асосии сомона «Китобхона» ном дорад, ки дар он номгӯи китобҳо аввал тибқи соҳаҳои дониш ва дар дохили онҳо мувофиқи тартиби алифбои муаллифон ҷобачо гузошта шудааст. Тамоми навиштаҷоти библиографӣ дар ин қисм ва қисмҳои дигари сомона мутобиқ ба талаботи стандартҳои маъмул тасвир шудаанд. Дар пешгуфтори ин қисм муассиси сомона ба истифодабарандагон чунин муроҷиат кардааст: «Хонандаи гиромӣ! Дар ин ҷо ман китобҳоеро овардам ва гирд оварданӣ ҳастам, ки ба забони тоҷикӣ ҷоп шудаанд, ё ин ки ба забонҳои дигар навишта шудаанду ба Тоҷикистон ва тоҷикон оиданд ё заруранд. Ҳоло (28.04.2023) номгӯи 10366 китоб сабт шудааст, аз ин шумора 2359 китоб дар сомона барои фарокашӣ дастрас аст. Ин номгӯи пурра нест. Агар хато накунам, ҷазира аз дарёст. Вале ният дорем нусхаи рақамии (электронии) аксари китобҳо дарёфт кунем ва номгӯро пурра гардонем» [12]. Дар ин қисм муаллифи сомона кӯшиш кардааст, ки дар баробари пешниҳоди матни электронии китобҳои ҷопӣ ҳамзамон, оид ба веҷаҳои интихобу вориднамоии адабиёт ба ин ё он соҳа ва зерсоҳаи дониш маълумоти мушаххас диҳад. Тавачҷух фармоед ба яке аз тавсифҳои, ки дар оғози зерсоҳаи «Осори муаррихони бостон» пешниҳод шудааст: «Китобҳоеро, ки дар ин саҳифа воҷеҳӣ ба муаллифони садаҳои гузашта тааллуқ доранд. Инҳо донишмандон ва муаррихони номдори сатҳи ҷаҳонӣ ҳастанд, аз қабилҳои Ҳерадот, Табарӣ, Ибни Хурдодбеҳ, Яъқубӣ, Ибни Фақеҳ, Истаҳрӣ, Ибни Ҳавқал, Балғамӣ, Берунӣ, Байҳақӣ, Низомуллуқ, Хайём, Ҷувайнӣ, Рашидуддин, Мирхонд, Хондамир, Бобур, Дониш, Вамбери, Хаников ва ғ. Ҳар кадоме аз онҳо поре аз гузаштаи меҳанамон ва мардумонамонро равшан кардааст» [9].

Альон дар ин қисми сомона китобҳои электронӣ доир ба чунин соҳа ва зерсоҳаҳо пешниҳод шудаанд: математика (36 китоб); физика (43 китоб); электротехника (651 китоб); абзорҳои мобилии Андроид (6 арқ-китоб); донишномаву маълумотномаҳо (61 китоб); китобҳои силсилаи «Ахтарони адаб» (46 ҷилд); таърих ва мардумшиносӣ (85 китоб); таърихи халқи тоҷик (осори асосӣ) (67 китоб); мардумшиносии тоҷик (46 китоб); осори муаррихони бостон (58 китоб); тоҷикон ва Ҷанги Дуҷуми ҷаҳон (8 китоб);

таърихи халқи тоҷик (осори маҳдуда) (75 китоб); бостоншиносӣ (археология)-и тоҷик (40 китоб); таърихи кишварҳои ҷаҳон (26 китоб); забоншиносӣ (18 китоб); вожашиносӣ, овошиносӣ ва сарфу наҳв (28 китоб); шевашиносӣ (диалектология) (27 китоб); решашиносӣ (этимология) ва таърихи забон (32 китоб); забонҳои шарқии эронӣ (31 китоб); фарҳангшиносӣ (лексикография) (7 китоб); истилоҳшиносӣ (терминоведение) (6 китоб); фарҳанги сухан ва имло (16 китоб); номшиносӣ (ономастика) (13 китоб); забоншиносии ориёӣ ва ҳиндуурупӣ (11 китоб); забонҳои ғарбии эронӣ (14 китоб); забонҳои хоричӣ (19 китоб); адабиётшиносӣ (78 китоб); таърихи адабиёти тоҷик (29 китоб); нақди адабӣ ва назарияи адабиёт (30 китоб); тиб ва зистшиносӣ (23 китоб); тибби бостонӣ ва суннати тоҷик (20 китоб); одам – объекти биологӣ (14 китоб); рустанишиносӣ (ботаника) ва олами наботот (32 китоб); муҳити зист (экология) ва табиатшиносӣ (10 китоб); гиёҳдармонӣ ва дорушиносӣ (8 китоб); зистшиносӣ (биология) (10 китоб); ҷонваршиносӣ (зоология) ва олами ҳайвонот (23 китоб); ҷуғрофиё (география) (33 китоб); кишваршиносӣ ва сайёҳӣ (туризм) (5 китоб); заминшиносӣ (геология) (10 китоб); мероси адабӣ (173 китоб); саду як ғазал (16 китоб); насри омиёнаи бостонӣ (13 китоб); Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (9 китоб); Абулқосим Фирдавсӣ (24 китоб); Носири Хусрав (4 китоб); Ҷалолуддини Балхӣ (12 китоб); Саъдии Шерозӣ (10 китоб); Камоли Хучандӣ (14 китоб); Абдурахмони Ҷомӣ (11 китоб); Садриддин Айнӣ (29 китоб); Абулқосим Лоҳутӣ (8 китоб); Мирзо Турсунзода (19 китоб); Сотим Улуғзода (11 китоб); Ҷалол Иқромӣ (15 китоб); Лоиқ Шералӣ (14 китоб); Бозор Собир (8 китоб); Сорбон (12 китоб); Абдулхамид Самад (7 китоб); Баҳром Фирӯз (14 китоб); Гулҷеҳра Муҳаммадиева (7 китоб); адибони ҷавон (98 китоб); адибони тоҷики ҳамсоякишварҳо (34 китоб); фарҳанг ва вожаномаҳо (74 китоб); фолклор ва адабиёти бачагон: шеърҳо барои кӯдакон (58 китоб); ҳикояҳо барои кӯдакон (24 китоб); осори адибони бостон (7 китоб); ривоят ва ҳикоятҳои бостонӣ (26 китоб); афсонаҳои халқи тоҷик (22 китоб); фолклоршиносии тоҷик (11 китоб); намунаҳои фолклори тоҷик (21 китоб); намунаҳои фолклори ҷаҳон (16 китоб); фалсафа (23 китоб); таърихи фалсафа (11 китоб); диншиносӣ, тасаввуф (15 китоб); равоншиносӣ ва мантиқ (6 китоб); сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ (25 китоб); ҳуқуқшиносӣ (7 китоб); таърихи афкори ҳуқуқӣ (6 китоб); назарияи давлат ва ҳуқуқ (10 китоб); ҳуқуқу озодиҳои инсон (9 китоб); низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон (24 китоб); давлатдорӣ имрӯзаи тоҷикон (22 китоб); назарияи иқтисод, иқтисоди корхона (33 китоб); бозаргонӣ, соҳибкорӣ, реклама (15 китоб); идоракунии ва менеҷмент (15 китоб); муҳосибӣ ва аудит (13 китоб); истехсолот, техника, фановарӣ (46 китоб); молия ва андоз, бонк, арзбаргҳо (23 китоб). Ҳамзамон дар қисми мазкур китобҳои дарсии тоҷикӣ барои мактабҳои миёнаи Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон, маводи аттестатсионӣ барои хатмкунандагони мактабҳои миёна, мавод барои реферат ва иншоҳо доир ба мавзӯҳои муҳими таърихи халқи тоҷик ва адабиёти классикии он барои мутолиа ва фарокашӣ пешниҳод шудаанд.

Таҳлили маводи дар қисми «Китобхона» воридшуда нишон дод, ки муаллифи сомона воқеан барои ҷустуҷӯ, ҷамъоварӣ, коркард, интиҳобу тасвиршиносӣ, гурӯҳбандӣ ва воридсозии пешниҳоди китобҳои электронӣ ба хонандагони бешумори шабакаи иҷтимоӣ, заҳмати зиёд ба харҷ дода, бо ин кори наҷибонааш дар оммавиғардонии хониш хизмати шоистаро ба анҷом расонидааст. Имрӯз бо истифода аз сомонаи шахсии Абдухамид Тағоев кулли хонандагони тоҷик новобаста аз макони истиқомат дар вақту замони дилхоҳ имкон доранд, ки ба захираи ғании китобхонаи шахсии ӯ шинос шуда, адабиёти заруриро барои мутолиа интиҳоб намоянд ва ё ба ягон мамониат матни электронии китобҳои дар шакли pdf пешниҳодшударо ба захираи электронии китобхонаи худ барои истифодаи доимӣ интиқол диҳанд.

Ҳамин тавр, китобхонаҳои шахсии анъанавӣ ва электронӣ дар радиҳои китобхонаҳои оммавии давлатӣ барои ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва дастраси аҳоли

намудани адабиёти нодиру камёфт мусоидат намуда, дар баланд бардоштани сатҳи маънавиёти ҷомеа сахм гузоштаанд.

Бахусус китобхонаҳои шахсии электронӣ бо дарназардошти таъинот ва вазифаҳои худ бештар дар тарғиби адабиёти илмӣ, бадеӣ, таълимӣ ва методӣ сахм гирифта, тавассути сомонаҳои интернетии худ тавачҷуҳи наврасону ҷавонро ба амиқомӯзии фанҳои таълимӣ ва адабиёти марбут ба соҳаҳои мухталифи дониш, ҷалб менамоянд. Афзалияти дигари китобхонаҳои шахсии электрониро метавон дар рақамигардониву пешниҳоди китобҳои нодиру камёб мушоҳида кард. Чунонки, таҳлилҳо нишон медиҳад бештари китобхонаҳои мамлакат аз нарасидани китобҳои илмиву бадеӣ, нашрияҳои маълумотдиҳанда, бахусус донишномаҳо ба забони тоҷикӣ танқисӣ мекашанд ва ҳатто барои харидорӣ намудани онҳо маблағи кофӣ надоранд. Дар ин робита, бисёр хуб мешуд, ки китобдорон барои мукамал гардонидани фонди китобхонаҳои худ бо истифода аз захираи китобхонаҳои шахсии электронӣ матни китобҳои дар фонди китобхонашон мавҷуднабударо берун кашида, барои истифодаи минбаъда нигоҳ доранд.

Дар радифи дастовардҳо дар ин самт норасоӣҳо низ вучуд доранд. Аз ҷумла, то имрӯз оид ба фаъолияти китобхонаҳои шахсии ҷумҳурӣ ягон таҳқиқоти муҳиму ҷашмирас анҷом нагирифта аст. Яъне, таҳқиқ нашудааст, ки дар ҷумҳурӣ чанд китобхонаи шахсӣ ба кадом гурӯҳҳои хонандагон хизмат мерасонанд ва ё дар захираи ин китобхонаҳо бештар кадом навъи асару рисолаҳо маҳфузанд. Илова бар ин, на ҳамаи китобхонаҳои оммавии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ тибқи нишондоди яке аз ҳадафҳои оинномавии худ – ба амал баровардани фаъолият ба сифати маркази методӣ, илмиву иттилоотӣ ва фарҳангии аҳамияти шахридошта (ноҳиявидошта), ҳамоҳангсозӣ ва муттаҳидгардонии фаъолияти ҳама навъҳои китобхонаҳои қаламрави шаҳр (ноҳия), амал мекунанд.

Барои беҳтар намудану ба танзим даровардани фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ дар ҷумҳурӣ, ба андешаи мо, ҳалли чунин масъалаҳо зарур аст:

- таҳия ва ба тасвиб расонидани низомномаи фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ бо дарназардошти нақшу мақоми онҳо дар рушди ҳаёти маънавию фарҳангии ҷомеа;
- таҳия ва интишори феҳристҳои ҷопӣ ва электронии фонди китобхонаҳои шахсӣ;
- аз нав эҳё намудани фаъолияти Ҷамъияти дӯстдорони китоб, ки дар даврони шуравӣ ҷиҳати ҳамоҳангсозии фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ корҳои шоистаро ба анҷом расонидааст;
- андешидани тадбирҳои мушаххас ҷиҳати ташкили китобхонаҳои нави шахсӣ ва таъмини онҳо бо бино ва замин аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти ҷумҳурӣ;
- бунёди китобхонаҳои нави шахсии дастраси умум бо дастгириву сарпарастии соҳибкорон ва саховатпешагони маҳалҳои аҳолинишин;
- тақвияти фаъолияти китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳо ҳамчун марказҳои илмӣ-методӣ ҷиҳати расонидани ёрии амалӣ ба китобхонаҳои шахсӣ.

Адабиёт

1. Амирҷонов, А. Китоб – гавари умри абадиат [Матн] / А. Амирҷонов // Омӯзгор. – 2015. – 5 ноябр.
2. Аслитдинова, А. Ольденбург: У истоков формирования информационно-библиотечной службы Академии наук Республики Таджикистан [Текст] // Историк. – 2018. – №1 (13). – С.109-111.

3. Баҳром Фирӯз [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: firuz.tj/tj/books
4. Боев, Б. Китобхонаи давлатии патентию техники дар масири таърих / Б. Боев // Китобдор. – 2015. – №1 (11). – С. 19-20.
5. Дар бораи китобхона [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://libkan.tj/tg/>
6. Исмадова, Г. Нақши китобхонаҳо дар ташаккули маънавии аҳли чома [Матн] // Ташкили маъхазҳои электронӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон: маводи конфронси умумичумхуриявӣ / Г. Исмадова. – Душанбе: Бебок, 2015. – С. 56-58.
7. Китобхонаи шахсии академик Нӯъмон Неъматов [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.qalai-khujand.tj/index.php/tj/news/793-kitobkhonai-shakhsii-akademik-n-mon-ne-matov>
8. Маълумоти оморӣ оид ба китобхонаҳои шахсии шахру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2021. Шакли 7 // Бойгонии ҷорӣ Раёсати фарҳанги МИХД-и вилояти Хатлон дар соли 2021.
9. Осори муаррихони бостон [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://zarowadk.ru/history/mb>
10. Раҳмон, Э. Коҳе барои бузургдошти китоб [Матн]: суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллӣ ва мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2012 / Э. Раҳмон // Ҷумхурият. – 2012. – 27 март.
11. Раҳмон, Э. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар, 18.03.2020, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.president.tj/node/22643
12. Ройгон фаро кашед [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: [https://zarowadk.ru/skacha-besplatno-2\[kitobkhona.html](https://zarowadk.ru/skacha-besplatno-2[kitobkhona.html)
13. Сомонаи zarowadk.ru – сомонаи омӯзанда аст [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://zarowadk.ru/mo>
14. Усмонова, Г. Сарвати маънавӣ. Нигоҳе ба вазъи китобхонаҳои шахсӣ [Матн] / Г. Усмонова // Баҳори Аҷам. – 2015. – 28 апрел.
15. Хотирот [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://firuz.tj/tj-intishorot/khotirot>
16. 10000 китоби Шакурӣ ҷойи худро иваз кард [Матн] // Тоҷикистон. – 2014. – 19 июн.
17. Ҳисоботи хаттии китобхонаҳои вилояти Суғд дар соли 2021 [Матн] // Бойгонии ҷорӣ Китобхонаи вилоятӣ оммавии ба номи Т. Асирӣ дар соли 2021.
18. Чиллаев, Қ., Каримов, Қ. «Хатлон: китобхонаҳои маҳаллӣ ҳоли табоҳдоранд» [Матн]: посухи райсони шаҳри Сарбанд ва ноҳияи Фархор / Қ. Чиллаев, Қ. Каримов // Ҷумхурият. – 2013. – 12 феврал.
19. Юнусова, М. Аз таърихи як китобхонаи шахсӣ дар Истаравшан [Матн] / М. Юнусова // [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://asiri.tj/index.php/news/211-ketabkhanai-shakhsi>

НАҚШИ КИТОБХОНАҲОИ ШАХСӢ ДАР АФЗОИШИ ШАВҚИ КИТОБХОНӢ

Дар таҳқиқот вазъи фаъолияти китобхонаҳои шахсии анъанавӣ ва электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки дар даврони истиқлол дар радиои китобхонаҳои оммавии давлатӣ, китобхонаҳои шахсии анъанавӣ ва электронӣ фаъолияти густурда намуда, ҷиҳати чамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва мавриди тарғиб қарор додани китобҳои гуногунмазмуну гуногунсоҳа саҳм гузоштанд. Бахусус нақши ин навъи китобхонаҳо ҷиҳати қонеъ намудани талаботи

аҳоли бо китобу нашрияҳои даврӣ ва баланд бардоштани сатҳи маънавиёти онҳо дар шароити номувофиқии ҷойгиршавии китобхонаҳои оммавӣ бо маҳалҳои аҳолинишин хеле муҳим арзёбӣ шудааст.

Муаллиф дар мисоли сомонаи нависанда, шоир ва мунаққиди тоҷик «Баҳром Фирӯз» (firuz.tj/tj/books) ва китобхонаи шахсии суҳаншинос ва муҳандис Абдуҳамид Тағоев «zagowadk.ru», фаъолияти китобхонаҳои шахсии электрониро мавриди таҳқиқ қарор дода, ба ҳулосае меояд, ки ин навъи китобхонаҳо бо дарназардошти таъинот ва вазифаҳои худ бештар дар тарғиби адабиёти илмӣ, бадеӣ, таълимӣ ва методӣ саҳм гирифта, тавассути сомонаҳои интернетии худ новобаста аз макони зист ва вақту замон метавонанд тавачҷуҳи наврасону ҷавонро ба амиқомӯзии фанҳои таълимӣ ва адабиёти марбут ба соҳаҳои мухталифи дониш, ҷалб намоянд. Афзалияти дигари ин китобхонаҳо боз дар он зоҳир мегардад, ки онҳо қодиранд нусхаҳои электронии китобҳои нодирро камёбро барои мутолиа ва фарокашӣ пешниҳод намоянд. Ин иқдом баҳусус дар шароити камбудии китобҳои илмиву бадеӣ, нашрияҳои маълумотдиҳанда, баҳусус донишномаҳо ба забони тоҷикӣ дар фондҳои китобхонаҳои оммавӣ бисёр муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Дар охири таҳқиқот муаллиф дастоварду камбудии ҷойдоштаро ҷамъбаст намуда, ҷиҳати беҳтар намудану ба танзим даровардани фаъолияти китобхонаҳои шахсӣ тавсияҳои мушаххас пешниҳод кардааст.

Қалидвожаҳо: китобхонаи шахсӣ, китобхонаи анъанавӣ, китобхонаи электронӣ, китобхонаи оммавӣ, китобҳои электронӣ, фарокашӣ, фонди китобӣ, Интернет, сомона, истиқлолият.

РОЛЬ ЛИЧНЫХ БИБЛИОТЕК В РАЗВИТИИ ИНТЕРЕСА К ЧТЕНИЮ

В ходе исследования было изучено состояние традиционных и электронных личных библиотек в Республике Таджикистан. Отмечается, что в период независимости наряду с государственными массовыми библиотеками, целеустремленно работали и традиционные и электронные личные библиотеки, благодаря которым способствовали сбору, сохранению и популяризации книг различного содержания и тематики. В частности, очень важной оценена роль этого вида библиотек в удовлетворении потребностей населения в книгах и периодических изданиях и повышении уровня их духовности в условиях несовместимости расположения массовых библиотек с населенными пунктами.

На примере сайта таджикского писателя, поэта и критика «Бахрома Фирюза» (firuz.tj/tj/books) и личной библиотеки лингвиста и инженера Абдухамид Тагоева «zagowadk.ru» автор рассматривает деятельность личных электронных библиотек и приходит к выводу, что данные виды библиотек с учетом их назначения и задач в большей степени способствуют продвижению научной, художественной, учебной и методической литературы, причем через свои интернет-сайты, независимо от места проживания и времени, они способны привлечь внимание подростков и молодежи к углубленному изучению учебных предметов и литературы, относящейся к различным областям знаний. Еще одним преимуществом этих библиотек является то, что они могут предлагать электронные копии редких книг для чтения и скачивания. Этот шаг очень важен и своевременен, особенно в условиях нехватки научных и художественных книг, справочных изданий, особенно энциклопедий на таджикском языке и их отсутствия в большинстве массовых библиотек.

В конце исследования автор обобщил имеющиеся достижения и недостатки и дал конкретные рекомендации по совершенствованию и регулированию деятельности личных библиотек.

Ключевые слова: личная библиотека, традиционная библиотека, электронная библиотека, массовая библиотека, электронные книги, скачивание, книжный фонд, Интернет, веб-сайт, независимость.

THE ROLE OF PRIVATE LIBRARIES IN THE DEVELOPMENT OF INTEREST IN READING BOOKS

In the study, the status of traditional and electronic personal libraries in the Republic of Tajikistan was studied. It is noted that in the era of independence, along with the state public libraries, traditional and electronic personal libraries, they worked extensively and contributed to the collection, preservation and promotion of books of various contents and fields. In particular, the role of this type of libraries in meeting the needs of the population with books and periodicals and raising the level of their spirituality in the conditions of incompatibility of the location of public libraries with populated areas has been evaluated as very important.

Using the example of the website of the Tajik writer, poet and critic "Bahrom Firuz" (firuz.tj/tj/books) and the personal library of speech expert and engineer Abduhamid Tagoev "zarowadk.ru", the author examines the activities of personal electronic libraries and concludes: that these types of libraries, taking into account their purpose and tasks, contribute more to the promotion of scientific, artistic, educational and methodical literature, and through their Internet sites, regardless of the place of residence and time, they can attract the attention of teenagers and young people to the in-depth study of educational subjects and literature related to various fields of knowledge. Another advantage of these libraries is that they are able to offer electronic copies of rare books for reading and distribution. This step is very important and timely, especially in the conditions of lack of scientific and artistic books, informative publications, especially academic books in Tajik language.

At the end of the study, the author summarized the existing achievements and shortcomings and made specific recommendations for improving and regulating the activities of private libraries.

Keywords: personal library, traditional library, electronic library, mass library, electronic books, downloading, book collection, Internet, website, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилов Мехроҷ Шарифович** – номзади илмҳои таърих, сардори шуъбаи рисолаҳои илмии МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилов Мехродж Шарифович** – кандидат исторических наук, заведующий отделом научной литературы ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Information about the author: **Komilov Mehroj Sharifovich** – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Scientific Literature of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 985932343(м); E-mail: mekhroch91@mail.ru

ТДУ 02+020+021+004+025+027+371.2

**КИТОБХОНАИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ДАР ШАРОИТИ
РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ****Камолзода Сайфиддин**Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тарбияи фарзанд муҳимтарин рисолати волидайн ба ҳисоб рафта, он аз нахустин рӯзҳои тавлиди инсон (тибқи таҳқиқоти тиббию равоншиносӣ, ҳатто дар батни модар) оғоз меёбад. Ташаккули шахсияти кӯдак дар муҳити хонавода ва ҳешовандони наздик шуруъ мешавад. Баъзан ба назар чунин менамояд, ки ин кор худ аз худ сурат мегирад, яъне моро волидон тарбия карда буданд ва мо ҳам фарзандонамонро тарбия мекунем, вале дар асл ин тавр нест. Ҳар яки мо таҷрибаи муайяни ҳаётӣ дорем ва мушоҳида мекунем, ки имрӯз шароити муҳити тарбия ба куллӣ тағйир ёфтааст. Чуноне ки аз таҳқиқотҳо бармеояд, аксар вақт падару модарон дар тарбияи фарзандони худ он усулу равишҳои тарбияро, ки дар хонаводаашон маъмул аст, пайгирӣ мекунанд. Дар тарбият, албатта, расму анъана лозим аст, вале танҳо суннату одат ин ҷо кофӣ нест, падару модар бояд аз баъзе усулҳои педагогӣ воқиф бошанд, муҳимтарин назарияҳои муосири илми педагогика, психология ва физиологияро донанд.

Педагоги варзида В. А. Сухомлинский навишта буд: «Ман пайраҳаеро, ки ба қалби кӯдак мебарад, дида тавонистам» [6].

Вале боиси таассуф аст, ки барои мо дарёфти ин пайраҳа аз назар дур мондааст! [4].

Мо ҳамеша атрофи чунин саволи муҳим андеша карда, хулосаи даркорӣ бароварданамон зарур аст: Киро ба воя мерасонем? Шахси бунёдкор ё худбиную худпарастро?

Яъне ҳадаф аз ин гуфтаҳо он аст, ки мо омӯзгорон ва дар навбати худ падару модарон бо кӯдакону наврасон бештар дар бораи арзишҳои маънавии инсонӣ, нақши онҳо дар ҳаёти инсону ҷомеа мунтазам суҳбат намоем. Ин гуна суҳбатҳо на панду насиҳатомез, балки тавре гузаронида шаванд, ки кӯдакро ба фикр кардан водор созанд ва ӯ дар худ мавҷудияти ҳислатҳои ҳамидаи инсониро ҷустуҷӯ намуда, роҳҳои ташаккули онҳоро ба таври худтарбиякунӣ муайян кунад. Чунин суҳбатҳои ахлоқиро волидайн бо кӯдакон, одатан, дар давраи томактабӣ, дар асоси маводи филму афсонаҳо мегузаронанд. Ҳол он ки ба кӯдак суҳанҳои пурмазмун, асоснок ва бодалели падару модар ва мутолиаву натиҷагирии якҷояи мавод бисёр муҳим аст. Ба ҳамаи мо маълум аст, ки кӯдак ҳангоми ташаккули шуури ахлоқӣ, пеш аз ҳама, ба падару модари худ пайравӣ мекунад, аз онҳо ибрат мегираду меомӯзад [7].

Вазъияти иҷтимоӣ – фарҳангии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон аз ҳар як сокини баору номус, хирадманд ва дурандешу созанда тақозо мекунад, ки дар қалби фарзандону наздикони худ нақш ва меҳри китобу мутолиаро пайваста таъкид намоянд.

Имрӯз дар назди ҷомеаи тоҷик вазифаи дар ниҳоди насли наврас ва ҷавонон бедор намудани шавқу ҳавас нисбат ба китобхонаи истодааст.

Ҳоло дар кишвар баробари тағйирёбии ҷомеа ва вазифаҳои нави таҳсилот фаъолияти китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ низ дигар шуда истодааст. Дар давраи густариши бесобиқаи иттилоот китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ба маркази раванди хониш ва майдончаи навоариҳои педагогӣ табдил ёфта истодааст. Марказ аз ҷиҳати технология ва тавоноӣ дар таҳсили талабагон, ташаккули маҳорат ва донишомӯзии онҳо нақши марказиро бозида истодааст. Навгониҳои зикршуда аксаран дар муҳити

муассисаҳои типи нав ва навсохти замонавӣ ба мушоҳида мерасанд, ки ҷавоғуи талаботи замон аст.

Китобхонаи муассисаи таълимӣ вазифаҳои зиёдеро иҷро мекунад ва аз ин ҷиҳат он дар баробари вазифаи асосии худ боз бояд раванди дастрасӣ ва хониши талабагонро ба иттилоот ва коллективи омӯзгорони муассисаро бо адабиёти дахлдори зарурӣ таъмин намояд [2].

Вале китобхонаҳои мактабӣ ҳамчун сохтори иҷтимоӣ имрӯз бар асари сабабҳои объективӣ ва субъективӣ вазифаҳои худро ба пуррагӣ иҷро накарда истодааст.

Яке аз сабабҳои асосии ин мушкилот нарасидани кадрҳо, дур мондан аз истифодаи технологияи инноватсионӣ ва ҳолати ногувори фондҳо, истифода нашудани имкониятҳои мавҷуда мебошад.

Имрӯз ҳолат ва вазифаҳои китобхона на фақат тағйир меёбад, балки ҳамчун сохтори иҷтимоӣ сиёсати иттилоотии худро муайян месозад, ҷаҳонбинии иттилоотии мактаббачагонро ташаккул медиҳад. Вазифаҳои китобхонаи муассисаи таълимӣ имрӯз аз инҳо иборат аст:

1. Китобхона ҳамчун маркази иттилоотӣ - тарғиботӣ на фақат захираҳои фонди худро такмил медиҳад, балки маълумот ва ҳуҷҷатҳои дар муассисаи таълимӣ ҷамъшаванда (аз қабилӣ корҳои ҷопии омӯзгорон, беҳтарин тадқиқотҳои илмӣ соҳавӣ, корҳои ҳаттии хонандагону донишҷӯён ва м.и.)-ро бояд ҷамъоварӣ намуда, беҳтарин корҳоро ҷиҳати истифода дастраси хоҳишмандон, махсусан омӯзгорони ҷавону навоар гардонад.

2. Бояд иттилооти ҷамъшударо таҳлил ва коркард намояд, дар шакли феҳраст ва мувофиқ ба равияҳои таълимӣ пойгоҳ (база)-и маълумотҳоро ташкил диҳад.

3. Барои ташаккули мустақилияти хонандагон дар таҳсил, инкишофи эҷодкории онҳо ва дар фароҳам овардани шароити мусоиди омӯзишӣ саҳм гузошта, ба рушди малакаҳои худомӯзии онҳо (иштирок ба олимпиадаҳо, озмунҳо, лоиҳаҳои телекоммуникатсионӣ, таҳсилоти фосилавӣ) ва ҳамгирозии маҷмуи донишҳо, маҳорат ва малакаҳои талабагон бо китоб раҳнамо бошад; Вай бояд фаъолияти омӯзгорон ва волидайнӣ талабагонро дар ташаккули маводи иттилоотӣ, базаи маълумотҳо web – сайтҳо ва ғайраро дастгирӣ намуда, сиёсати хизматрасонии китобиро ташаккул диҳад, нақшаҳои ҷорӣ ва дурнамои хизматрасонии китобиро тартиб дода, лоиҳаҳои барқарорсозии ҷаҳонбинии иттилоотии омӯзгорон ва мактаббачагонро татбиқ намояд.

Имрӯз асоси пешрафти кори китобхонаи муассисаи таълимиро инноватсия (навоарӣ) ташкил медиҳад, ки онро ба чунин меъёрҳо арзёбӣ кардан мумкин аст:

1. Замонавӣ (манбаъҳои иттилоотӣ ва хизматрасонии китобӣ тағйир меёбад);
2. Технологӣ (раванди хизматрасониҳои китобӣ дигар мешаванд);
3. Ташкилӣ (сохторҳо тағйир меёбад);
4. Иҷтимоӣ (методҳои роҳбарӣ ва пойгоҳҳои иҷтимоии китобхона дигар мешаванд).

Навгониҳои замонавӣ:

- барномаҳо, лоиҳаҳо, фестивалу озмунҳо, ҷорабиниҳои театрӣ, бозихо, дарсҳо, намоишҳои анъанавӣ ва дигар ҷорабиниҳои самарабахш рушд хоҳанд кард.

Навгониҳои технологӣ дар кор бо хонандагон дар шакли компютеркунонии раванди китобдорӣ ва истифодаи он дар хизматрасонии китобӣ пешниҳод шудаанд. Дар байни онҳо махсусан базаҳои маълумот, сайрҳои вертуалӣ, слайд (презентатсия), хондани китобҳои аудиоӣ бештар ҷолиб мебошанд.

Навгониҳои ташкилӣ дар китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ бештар паҳн шудаанд. Дар байни ин навъи навгониҳо фонди мубодила - захиравӣ, шабакаи

китобхонаҳои сайёр, толорҳои мучаҳҳаз бо технологияи муосир, мизи кории китобдор, ҷой барои истифодабарандагон – толори хониш бештар маъмуланд.

Навгониҳои иҷтимоӣ дар фаъолияти китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ дар шакли такмили ихтисоси китобдорон, коммуникатсияҳои касбӣ ва ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ дар сайт, ҳуҷраи методи электронӣ ва форум пешниҳод шудаанд.

Яке аз амалҳои пурмахсул дар фаъолияти китобхонаҳо ин роҳандозӣ гардидани ҳамкориҳои мутақобилан судманди муассисаҳои фарҳангӣ бо муассисаҳои таълимӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ғ. мебошад. Маҳз ба ҳамин роҳу усул сатҳи баланди таълим, таъмини ҳуқуқҳои хонандагон дар истифодаи иттилоот ва дастовардҳои фарҳангӣ бомуваффақият ба роҳ монда мешавад [8].

Ҳадафи асосии китобхонаҳои мактабӣ густариш бахшидани сатҳи маърифатнокии хонандагон мебошад. Бояд мақсад гузошта шавад, ки муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар роҳи аз бар намудани ҳадди ақали донишҳои барномавӣ, мутобиқсозии онҳо ба ҳаёти ҷомеа, муҳайё сохтани шароитҳои дахлдор дар интиҳоби бошууроноии касб, тарбияи шахрвандӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми ҳуқуқу озодии инсон, муҳаббат ба муҳити атроф, Ватан, ташаккули тарзи ҳаёти солим ва монанди он бояд дар иртибот ва тавҷам бошанд.

Дар шароити мунтазам афзудани маводи иттилоотӣ зарурате пеш омадааст, ки талабагон ва омӯзгорон бояд маҳорати истифодаи онро дошта бошанд. Ин бошад мунтазам такмил додани маҳорат ва малакаҳои истифодабарии иттилоотро талаб мекунад.

Дар чунин шароит китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ низ бояд фаъолияти худро ба талаботи замон мутобиқ созанд ва риояи ҳатмии фарҳанги истифодабарии иттилоотро дар замири хонандагону донишҷӯён ташаккул диҳанд [3].

Вобаста ба дигаршавии сохти ҷамъият технологияи фаъолияти китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ низ тағйир ёфтааст. Ин тағйирот дар умумияти раванди кор зоҳир мегардад. Имрӯз барои ноил шудан ба сатҳи нави сифати кор китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ дар фаъолияти худ бояд технологияи нави иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ (фехрист ва китобхонаҳои электронӣ, системаи автоматикунонидашудаи китобдорӣ-иттилоотӣ ва ғайра)-ро ворид намоянд. Дар ин шароит табиист, ки ҳамгирии методҳои анъанавӣ ва навгониҳои хизматрасонии китобӣ тақвият меёбад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз дар фаъолияти китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ба аъзоёни худ услуб (принсип)-и креативӣ дар ташаккули шахсият ва тайёр кардани он ба зиндагӣ дар мадди аввал меистад. Барои пайдо кардани тасаввур оид ба моҳияти раванди китобдорӣ тарзи системавии таҳлил истифода мешавад. Азбаски китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ вазифаи ба иттилоот таъмин намудани раванди таълим ва тарбияро доранд, онҳо дар иҷрои ин вазифа бояд ба навгониҳои соҳа таъҷиб намоянд. Чунин тарзи кор ба онҳо имконият медиҳад, ки фонди китобхонаро мунтазам тағйир ва такмил диҳанд, дар фаъолияти худ муносибатҳои замонавиро ба кор баранд, усулҳои нави кори худро ҷустуҷӯ намоянд.

Китобхонаи муассисаи таълимӣ қисми таркибии фазои иттилоотӣ-таълимӣ мебошад ва аз шумули муассисаҳои иҷтимоӣ, маданӣ-маърифатӣ ва илмӣ ёрирасон ба ҳисоб меравад. Маҳз сохтори зикршудаи муассисаи таълимӣ хонандагонро бо захираҳои мавҷудаи иттилоотӣ таъмин менамояд.

Фонди ҳуҷҷатии китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ нашрҳои бадеӣ, маълумотӣ, адабиёти таълимӣ ва илмӣ-оммавӣ, ҳамчунин нашриҳои матбуоти даврӣ, дарсҳои намунавӣ, китобу барномаҳои таълимӣ дар шакли дискҳо, видеофилмҳои таълимӣ, маълумотномаҳо, энциклопедияҳо, барномаҳои таълимӣ ва монанди инҳоро дар бар

мегирад. Дар як қатор муассисаҳои таълимии тозабунёд қисман интернетӣ таълимӣ низ истифода мешавад.

Вале имрӯз доир ба марказонидани китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ҳанӯз мушкилоти зиёд мушоҳида мешавад. Иқтисодии захиравии китобхонаҳои муассисаҳои номбурда нисбатан суст гардидааст, он имкониятҳои бозори китоб ва иттилоотро истифода намебарад. Ин бошад бо маҳдудияти маблағгузори вобаста аст.

Яке аз шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани дараҷаи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, истифодаи мақсадноки захираҳои иттилоотӣ, моддӣ, молиявӣ ва ҳамгироии низоми таҳсилот мебошад. Дастрасӣ ба маводи зикршуда имконият медиҳад, ки:

- китобҳои дарсӣ ва адабиёти таълимӣ-методии мавҷуда босамар истифода шаванд;
- феҳристҳои ягонаи электронӣ, бонки ҳуҷҷатҳо оид ба фонди китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ташкил карда шаванд;
- фонди китобхонаҳои таърихӣ (ё базавӣ) мақсаднок истифода шаванд;
- дар заминаи китобхонаҳои муассисаҳои таълимии таърихӣ курсҳои тақмили ихтисос ташкил карда шуда, машғулиятҳои семинарӣ, таҷрибаомӯзии кормандони китобхонаҳо ва муаллимон, аз ҷумла, дар соҳаи фарҳанги истифодаи технологияи иттилоотӣ гузаронида шаванд [1].

Бояд гуфт, ки ҷомеаи китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ дар сурати ба роҳ монда шудани маблағгузори давлатӣ барои ҳамгироии фондҳо омода мебошад.

Бо назардошти ошкор намудани вазъи воқеии фаъолияти китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, агар марказҳои нашри китоб ва фонди китобии муассисаҳои китобдорӣ назди муассисаҳои таълимӣ аз ҷониби Маркази таҳия, нашр ва муомилоти китобҳои дарсӣ, илмию методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб гирифта мешуд. Он, имконият медиҳад, ки проблемаҳои ҳалталаби захираҳои китобхонаҳои соҳа ошкор карда шуда, барои ислоҳу барқарор намудани мушкилот чораҳои дахлдор андешида шаванд [5].

Имрӯз маблағгузори ночизи китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ ба он оварда расонидааст, ки фонди асосӣ ва таълимии он ҷавобгӯи талабот набуда, беш аз 90%-и китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ (бинобар дастрасӣ надоштан ба Интернет (ва ҳатто дар аксар китобхонаҳои МТМУ мавҷуд набудани компютер) бо феҳристҳои электронӣ таъмин набудан) бо усули анъанавӣ амал мекунанд. Сатҳи пасти донишҳои компютери кормандони китобхонаҳои мактабӣ низ зарурати васеъ намудани марказҳои омӯзиши компютериро ба миён овардааст.

Барои пешбурди ин соҳа ҳарчанд «Ассосиатсияи китобхонаҳои мактабҳои олии Тоҷикистон» ва «Ассосиатсияи китобхонаҳои бачагонаи Тоҷикистон» ташкил ва як қатор чорабиниҳои дахлдор гузаронида шуда бошанд ҳам, аммо натиҷаҳои дахлдор кам ба назар мерасанд.

Дар рафти таҳқиқ кӯшиш намудем, ки робитаи байни ҳамдигарии ду муассисаи иҷтимоӣ – таҳсилот ва китобхонаи муассисаи таълимиро таҳлил намуда, ошкор намоем, ки китобхонаи муассисаҳои таълимӣ умуман дар назди худ вазифаи бо иттилоот таъмин намудани субъектҳои таҳсилотро гузоштаанд, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар сарғаҳи ҳалли проблемаҳои иттилоотӣ бошанд ҳам, бинобар суст будани раванди бо китоб таъминкунии китобхонаҳои муассисаи таълимӣ дар онҳо оид ба нашри энциклопедияҳо, адабиёти нави илмӣ - оммавӣ, нашрияҳои даврӣ барои талабагон, адабиёти тоза нашр оид ба педагогика, захираҳои медиавӣ ва истифодаи Интернет маводи нокифояи омӯзишӣ доранд. Дар натиҷа, фаъолияти китобхонаҳои муассисаи таълимӣ ҷавобгӯи талаботи замони намоишанд.

Дар онҳо камбудии зиёд ба ҷашм мерасанд:

- китобхонаҳо, бахусус китобхонаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷиҳати моддӣ-техникӣ хеле суст ҷиҳозонида шудаанд, онҳо таҷҳизоти зарурӣ надоранд, ба интернет пайваст нашудаанд;

- масоҳати китобхонаҳо ниҳоят маҳдуд буда, барои нигоҳдории ҳуҷҷатҳо шароити зарурӣ фароҳам оварда нашудааст, меъёрҳои санитарӣ-гигиенӣ риоя намешаванд;

- системаи такмили ихтисоси кормандони китобхона нисбатан ба мушкилот рӯ ба рӯ мебошад.

Барои боз ҳам беҳбуд бахшидани фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ татбиқи тадбирҳои зерин зарур аст:

- китобхонаҳо бояд аз ҷиҳати техникӣ хуб ҷиҳозонида шаванд;

- заминаи моддӣ-техникии китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ бояд нав ва мустаҳкам карда шаванд;

- китобхонаҳо ба захираҳои ахбороти интернет пайваст карда шаванд;

- барои китобхонаҳои мактабӣ базаи ягонаи электронӣ ташкил карда шавад;

- низоми такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони китобхонаҳо такмил дода шавад.

Имрӯз неруи педагогӣ ва китобхонаи мактабӣ ҳамчун муҳити иттилоотӣ-китобдорӣ, ки дар таълим ва тарбияи насли наврас таъсири амиқ доранд, ҳамаҷониба омӯхта шуда истодааст.

Китобхонаи мактабӣ дар рафти фаъолияти худ ба бачагон усулҳои ҷустуҷӯ ва пайдо кардани иттилоот, таҳлил ва танқиди онро меомӯзад, дар онҳо салоҳиятмандиро ташаккул медиҳад, ки аз талаботи замон ва ислоҳоти соҳаи маориф маҳсуб меёбад. Амсила (модел)-и медиалии Маркази китобдорӣ - иттилоотӣ ин амсилаи муҳити иттилоотӣ-таълимӣ буда, дар хонандагон ғояҳои ибтикоротӣ (коммуникатсионӣ) - ро ташаккул медиҳад. Ин бошад дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- дар шакли муътадил бо ҳам як кардани хусусиятҳои иттилооти анъанавӣ ва электронӣ бо мақсади роҳ кушодан ба иттилоот;

- мавҷудияти низоми ҷустуҷӯи фаврии замони иттилоот дар заминаҳои мухталиф;

- қонеъ гардонидани талаботи талабагон бо дарназардошти хусусиятҳои ҷинсӣ ва психологӣ;

- таъмин ва дастгирӣ намудани кӯдакону наврасон дар пайгирии дониш;

- инкишофи маҳорати иттилоотӣ ва малакаҳои хонандагон.

Натиҷаи ниҳоии модели китобхонаи муассисаи таълимӣ дар пешниҳоди мо бояд сифатнокии таълим бошад. Аз ин ҷиҳат модел дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- ташаккули малакаҳои мустақилона истифодабарандаи китобхона (риояи фарҳанги иттилоотӣ ва мутолиа);

- инкишофи маънавиёт;

- рушди неруи эҷодкорӣ;

- тарбияи муносибати гуманистӣ нисбат ба одамон.

Амсилаи медиалӣ бошад нақши Маркази китобхона - иттилоотро ҳамчун сегменти муҳити таълим иҷро мекунад ва таъкид менамояд, ки муассисаи таҳсилоти умумӣ таҳкурсии зарурии таҳсилот мебошад.

Ҳамин тавр, фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ нисбат ба раванди таълим муносибати бевосита дорад. Бинобар ин, рушди чунин тарзи фаъолият муҳити муътадили иттилоотӣ-таълимиро ба вуҷуд меорад, ба пешрафти талаба дар таълим ҳидоят менамояд.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки номукамалии меъёрҳои ҳуқуқи китобхонаҳои мактабӣ (набудани стандарти давлатии хизматрасонии иттилоотӣ-китобӣ, меъёрҳои ҳадди ақали фонди китобхонаҳои мактабӣ, номуайянии мақоми китобдори китобхонаи

мактабӣ, инчунин масъулияти муаллимон дар ташкили фаъолияти китобхона ва ғ. инчунин набудани концепсияи азнавсозии китобхонаҳои мактабӣ, ҳолати ғайриқаноатбахши фонди китобхонаҳо, ки дар асл аз адабиёти бачагонаи классикӣ ва замонавӣ, нашрияҳои даврӣ, воситаҳои ёрирасон барои омӯзгорон ва китобдорон пурра намегардад, сатҳи пасти таҷҳизоти техникӣ ва истифодаи ғайриқаноатбахши технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳо ва монанди инҳо ба пешрафти фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Сатҳи пасти мақоми китобдори китобхонаҳои мактабӣ ва маоши ночизи онҳо. Ба гурӯҳи вазифаҳои ёрирасон дохил намудани вазифаи китобдори китобхонаи мактабӣ низ аз камбудии ҷиддӣ ба ҳисоб мераванд. Имрӯз, маоши миёнаи китобдорони китобхонаҳои мактабӣ аз маоши китобдорони муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва муаллимон хеле паст мебошад. Маҳз аз ҳамин сабаб ҷавонон ба касби китобдорӣ чандон ҳавас надоранд.

Беътиноӣ нисбат ба тайёр кардани мутахассисони соҳаи китобдорӣ ва дар нақшҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ-муассисаҳои олии соҳаи фарҳанг ва санъат мавҷуд набудани тахассуси «Китобдори китобхонаи муассисаи таълимӣ» ва ҳамгиро сохтани кафедраҳои соҳавӣ (китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ) дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, ки (ягона муассисаи олии таълимӣ дар ҷумҳурӣ) ба тарбияи кадрҳои соҳаи китобдорӣ машғул мебошад, сабаби қафомонии соҳаи китобдорӣ арзёбӣ мегардад. Дарачаи пасти ташкили тақмили ихтисоси китобдорони китобхонаҳои мактабӣ низ яке аз сабабҳои ғайриқаноатбахш ба роҳ монда шудани хизматрасонии китобӣ ба кӯдакон мебошад.

Бояд гуфт, ки дар ҷунин вазъ ташкили системавии фаъолияти китобдорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ проблемаҳои ташаккулдиҳии фонди китобӣ, бо технологияи иттилоотии муосир таъмин намудани онҳо, тақмили мақоми касбӣ ва иҷтимоии китобдорони китобхонаҳои мактабӣ, талаботи хонанадагон ва омӯзгоронро ба таҳсилоти муттасил қонеъ намудан ғайриимкон аст.

Фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ бояд дар самти тағйиротҳои муосири таҳсилот ва ҳамгироӣ дар доираи барномаҳои умумимиллӣ, вилоятӣ ва маҳаллии таҳсилот ба роҳ монда шавад.

Дар иҷрои ин амал, (ба назари инҷониб), таҳияи концепсияи «Дурнамои фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ барои давраи то соли 2030» ва татбиқи он нақши муҳимро хоҳад бозид.

Адабиёт

1. Афзалов, Х., Раҳимов, Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн] / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 256 с.
2. Иркаев, М. У истоков просвещения [Текст] / М. Иркаев. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 48 с.
3. Камолзода, С. Андешаҳо дар ситоиши китоб ва хониш [Матн] / С. Камолзода // Маводи конференсияи илмӣ / ДДОТ ба номи Қ. Ҷӯраев. – Душанбе, 1997. – С. 42-44.
4. Кошкина, И. Идеи В. А. Сухомлинского в современном процессе обучения младших школьников [Текст] / И. Кошкина // Начальная школа. – 2012. – №2. – С. 7-10.
5. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 427 с.
6. Сухомлинский, В. А. Разговор с молодым директором школы [Текст] / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1982. – 206 с.

7. Шарифзода, Ф. Таҳқиқи асрори таҳсилот ва таълим [Матн] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 463 с.

8. Шосаидов, С. Х. Перестройка атеистическо – воспитательной деятельности библиотек на современном этапе реализации принципа свободы совести (На примере работы с мусульманской молодежью селаТаджикской ССР) [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук: 05.25.03 / Сафар Хасанович Шосаидов – М., 1980. – 16 с.

КИТОБХОНАИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ

Дар мақола вазъи китобхонаҳои муассисаи таълимӣ дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки соҳибистиклоли Тоҷикистон барои бозсозии фаъолияти китобхонаҳои муассисаи таълимӣ шароитҳои заруриро муҳайё сохт. Аз ҷумла, дар фаъолияти ин навъи китобхонаҳо истифодаи мақсадноки технологияи иттилоотӣ-иртиботиро роҳандозӣ кард, ки дар натиҷа сатҳи сифати хизматрасонии китобдори беҳтар гардид ва ҳамзамон, ин фаъолият ба муҳити муътадили иттилоотӣ -таълимӣ мусоидат намуд. Дар баробари ин, ишора шудааст, ки номукаммалии меъёрҳои ҳуқуқии китобхонаҳои мактабӣ (набудани стандарти давлатии хизматрасонии иттилоотӣ - китобӣ, меъёрҳои ҳадди ақали фонди китобхонаҳои мактабӣ, номуайянии мақоми китобдори китобхонаи мактабӣ, инчунин масъулияти муаллимон дар ташкили фаъолияти китобхона ва ғ. инчунин набудани концепсияи азнавсозии китобхонаҳои мактабӣ, ҳолати ғайриқаноатбахши фонди китобхонаҳо, ки дар асл аз адабиёти бачагонаи классикӣ ва замонавӣ, нашрияҳои даврӣ, воситаҳои ёрирасон барои омӯзгорон ва китобдорон пурра намегардад, истифодаи ғайрмақсадноки технологияи иттилоотӣ ва монанди инҳо ба пешрафти фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Ба андешаи муаллиф, сатҳи пасти мақоми китобдори китобхонаҳои мактабӣ ва маоши ночизи онҳо ва ҳамзамон ба гурӯҳи мансабҳои ёрирасон дохил намудани вазифаи китобдори китобхонаи мактабӣ низ аз камбудҳои ҷиддӣ маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: китоб, китобхона, мутолиа, иттилоот, донишомӯз, тарбия, муассисаи таълимӣ, таҳсилот, технологияи инноватсионӣ, ҷаҳонбинии иттилоотӣ.

СОСТОЯНИЕ БИБЛИОТЕК УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье изучено состояние библиотек учебно-образовательных учреждений на фоне развития информационно-коммуникационных технологий. Отмечается, что благодаря Государственной независимости Таджикистана созданы необходимые условия для перестройки деятельности библиотек учебно-образовательных учреждений. В том числе в деятельности данной категории библиотек стали целенаправленно внедряться информационно-коммуникационные технологии, что способствовало повышению уровня и качество библиотечного обслуживания, и улучшению общей учебно-образовательной атмосферы. Вместе с тем, указано, что несовершенство правовых норм школьных библиотек (отсутствие государственного стандарта информационно-библиотечного обслуживания и минимально допустимых норм фонда школьной библиотеки, неопределенность статуса библиотекаря школьной библиотеки, а также ответственности преподавателей при организации деятельности библиотеки и т.д., а также отсутствие концепции обновления школьных библиотек, неудовлетворительное состояние библиотечных фондов, их некомплектованность детской классической и современной литературой, переодическими изданиями,

вспомогательными пособиями для преподавателей и библиотекарей, нецелевое использование информационных технологий и т.д.) отрицательно сказывается на деятельность школьных библиотек.

По мнению автора, низкий статус библиотекаря школьной библиотеки, и незначительная оплата труда библиотекарей, к тому же включение библиотекаря в перечень вспомогательных должностей также считаются серьезными упущениями.

Ключевые слова: книга, библиотека, информация, учащийся, воспитание, учебное учреждение, образование, инновационная технология, информационное мировоззрение.

THE LIBRARY OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGY

In the article, the situation of educational institution libraries in the conditions of the development of information and communication technology is studied. It is noted that the Republic of Tajikistan provided the necessary conditions for the reconstruction of educational institutions' libraries. Among other things, in the activities of this type of libraries, he initiated the purposeful use of information and communication technology, which, as a result, improved the level and quality of library services, and at the same time, this activity contributed to a stable information-educational environment. At the same time, it is pointed out that the legal standards of school libraries are incomplete (lack of state standard of information and library services, minimum standards of school library funds, uncertainty of the position of school library librarian, as well as the responsibility of teachers in organizing library activities, etc., as well as the lack of a concept of library reconstruction school, the unsatisfactory condition of the library fund, which in fact is not complete with classic and modern children's literature, periodicals, auxiliary tools for teachers and librarians, non-targeted use of information technology and the like have a negative impact on the progress of school libraries.

In the opinion of the author, the low level of the status of school librarians and their low salary, as well as the inclusion of the position of school librarian in the group of auxiliary positions, are also considered serious shortcomings.

Keywords: book, library, reading, information, learner, education, educational institution, education, innovative technology, information worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: Камолзода Сайфиддин – муовини директори Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, и. в. дотсент. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5, тел.: (+992) 918-23-28-22; 221-89-76. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

Сведения об авторе: Камолзода Сайфиддин – заместитель директора Государственного учреждения «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан, кандидат педагогических наук, и.о. доцент. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5, тел.: (+992) 918-23-28-22, 221-89-76. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

Information about the author: Kamolzoda Sayfiddin – Deputy Director of the State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Pedagogical Sciences, acting. assistant professor. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tehran 5, tel.: (+992) 918-23-28-22; 221-89-76. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

**БИБЛИОГРАФИЯШИНОСИ
БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ
VIBLIOGRAPHY**

ТДУ 3точик+01+001(092)+011/016+002

**КИТОБИ «ТОЧИКОН»-И БОБОЧОН ҒАФУРОВ
ВА АҲАММИЯТИ ИТТИЛООТИЮ БИБЛИОГРАФИИ ОН****Ғуломзода Қурбон**
Муассисаи нашриявии «Ирфон»

Омӯзиши сарчашмаҳои гуногуни ҷопӣ, маводи илмӣ-тадқиқотӣ оид ба илмҳои таърих дар Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд, ки дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ таърихшиносӣ мавқеи хоса дорад. Муаррихони ҷумҳурӣ на танҳо таърихи халқи тоҷикро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд, балки таърихи як қатор халқҳои шарқи хориҷро ба риштаи таҳрир даровардаанд. Дар қарбҳои таърихи муносибатҳои ҷамъиятӣ илмҳои ғирасони таърихӣ ҳамчун манбаъшиносӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ташаккул меёбанд. Ба мабхаси омӯзиши олимони дастовардҳои ҳуди илми таърих қарор гирифтааст, ки ба рушди таърихшиносӣ мусоидат мекунад. Тараққиёти илми таърих ва илмҳои ғирасони он барои пайдоиши библиографияи адабиёти таърихӣ шароит муҳайё месозад. Библиография маҷмуи қорҳои илмӣ-тадқиқотии муаррихони ҷумҳурӣ ва дастовардҳои илми таърихро ҷамъовариву қорқард, феҳристнигориву гуруҳбандӣ, муаррифию тарғиб намуда, ба рушди минбаъдаи таърихшиносӣ қўмак мерасонад.

Пайдоиши аввалин дастурҳои библиографӣ бо наشري як қатор тадқиқотҳои монографӣ оид ба таърихи халқи тоҷик зиҷ алоқаманд аст. Тадқиқотҳои монографӣ оид ба таърихи қомили Тоҷикистон ва даврҳои алоҳидаи он, ба қонандагон имқоният дод, ки на танҳо аз дастовардҳои навини илмӣ бархўрдор шаванд, балки оид ба манбаҳои гуногун ва адабиёти илмӣ роҷеъ ба таърих иттилоъ гиранд. То имрўз аз тарафи муассисаҳои қитобдорӣ библиографӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ дастурҳои муқталифи библиографӣ тартиб дода шудаанд, ки онҳо дар қорай манбаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ оид ба таърихи Тоҷикистон маълумоти зарурӣ медиҳанд.

Адабиёт роҷеъ ба таърих ва таърихшиносӣ дар воситаҳои муқталифи тавлиду паҳши иттилооти библиографӣ, ба қонанди дастурҳои библиографияи наشري алоҳида, наشريҳои маҳсуси даврӣ ва давомдори библиографӣ, нишондиҳандаҳои паҳлуикитобӣ, доҳиликитобӣ ва дигар навъҳои васоити библиографӣ инъикоси ҳудро меёбад. Яке аз воситаҳои нисбатан рушдёфтаи библиографияи риштаи таърих дастурҳои библиографияи паҳлуикитобӣ ва доҳиликитобӣ мебошанд.

Тибқи шарҳи ГОСТ 7.0-99 «Дастури библиографияи паҳлуикитобӣ: дастури библиографияи дар қитоб қойғиршуда, ки асосан адабиёти марбут ба мавзӯи истифодашуда, иқтибосшуда ва ё тавсияшавандаро инъикос мекунад». «Дастури библиографияи доҳиликитобӣ: дастури библиографияе, ки дар соҳтори ин ё он наشريи ғайридаврӣ ба сифати маводи муқтақим ворид шудааст» [6, с. 16].

Имрўз муҳаққиқони соҳаҳои муқталифи илм дар тадқиқотҳои ҳеш ба осори қаронбаҳои илмии олими забардасти тоҷик, академик, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобочон Ғафуров тақя намуда, онҳоро ҳамчун манбаи муҳимми сарчашмашиносӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Дар ин қор мавқеи матолиби библиографияи дар асарҳои Бобочон Ғафуров инъикосёфта назаррас аст.

Бобоҷон Ғафуров ҳамчун олим ва муаррихи варзида дар рушду такомули таърихи илм ва фарҳанги халқи тоҷик саҳми бузург гузоштааст. Ӯ анъанаҳои муфиду пешқадами таърихшиносии ҷаҳониро омӯхта, дар офаридани асарҳои калонҳаҷми илмӣ доир ба таърихи халқи тоҷик комёбу муваффақ шудааст.

Ҷаҳлияти илмию эҷодӣ ва манбаҳои мавриди таҳқиқи Бобоҷон Ғафуров гуногун буда, ба масоили мубрам ва баҳсноки таърих саҳт марбутанд. Аз як ҷониб, объективона инъикос наёфтани таърихи халқҳои Осиёи Миёна дар асарҳои баъзе муаррихон, аз ҷониби дигар, камии тадқиқоти ҷашмрас доир ба ин масоил зарурати ҷамъоварии манбаъҳои эътимоднокро ба миён овард. Барои ҳалли муаммоҳои баҳснок ва таҳқику баррасии воқеаҳои муҳимми таърихӣ, қабл аз ҳама, далелҳои раднашавандаи ҳуҷҷатӣ зарур буданд. Аз ин рӯ, Бобоҷон Ғафуров ҷамъоварӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои нодир, манбаъҳои таърихӣ ва адабиёти ба соҳаҳои мухталифи илм марбутаро ҳатмиву зарур шуморид. «Озмоишгоҳи тадқиқоти Б. Ғафуров аз он иборат буд, ки «фактҳои таърихӣ» асоси ин асарро («Тоҷикон»-ро – Қ. Ғ.) ташкил медиҳад ва хусусияти хоси тадқиқоти вай аз он иборат аст, ки ҳар як факту далелро зимни сарчашмаҳои мӯътабари таърихӣ қиёс мекард ва ба он тақия мекард» [2, с. 143].

Шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров аввал бо забони русӣ, соли 1972 дар Маскав ва баъдтар иборат аз 2 китоб ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, солҳои 1983, 1989 дар Душанбе ба таърих расидааст. Ҳамзамон ин китоб ба забони тоҷикӣ аз ҷониби нашриёти «Ирфон» солҳои 1998, 2010, 2016 ба таърих расидааст. Соли 2020 бо дастури Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ҳамчун тухфаи Сарвари давлат ба ифтихори 30-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон бо сифати баланд ҷоп ва ба ҳар як хонадони тоҷик тақсим карда шуд [4]. Ин шоҳасари безаволи фарзанди барӯманди халқи тоҷик Бобоҷон Ғафуров дар хориҷи кишвар бо забонҳои японӣ (с. 1977), полякӣ (с. 1979), дарӣ (с. 1984) тарҷума ва нашр шудааст.

«Тоҷикон», – мулоҳизакорона таъкид кардааст файласуфи фарзонаи тоҷик Акбар Турсунов, – таърихи сеҳазорсолаи халқест, ки роҳи дуру дарозро тай намуда, қариб дар ҳар як марҳилаи таърихӣ барои ҷисман зинда мондан, барои осори маданияшро ҳифз намудан, барои ҳаққу ҳуқуқи маънавияшро барқарор кардан пайваста мубориза бурда омадааст» [10, с. 138-139].

Нашри тоҷикии китоби «Тоҷикон» аз ду китоб иборат аст. Китоби якум дорои ҷаҳор фасл буда, роҷеъ ба масоили соҳти ҷомеаи ибтидоӣ дар Осиёи Миёна, ҳаёти қавму қабилаҳои мухталиф – аҷдоди тоҷикон дар давраи инкишофи муносибатҳои гуломдорӣ, тақдири таърихии Осиёи Миёна дар давраи зуҳури муносибатҳои феодали ва вазъи он дар давраи рушдбӣ ва барқарории соҳти феодали маълумот медиҳад. Китоби дуввум шомил ду фасл аст ва хонандаро бо таърихи халқи тоҷик аз ибтидои асри XVI то ғалабаи Инқилоби Октябр ошно месозад.

Бобоҷон Ғафуров дар асари худ «тамоми натиҷаву дастовардҳои ховаршиносони шуравӣ ва илми пешқадами ҷаҳониро то ибтидои солҳои 70-ум ҷамъбаст намудааст. Муҳаққиқ на танҳо бо як маҳорати ҷавулодда манзараи доманадори таърихро нигоштааст, инчунин ҳар як соҳаву паҳлуҳо, ҷараён ва ҷузъиёти онро дақиқан ва бо тафсилоти ҳайратангез тасвир менамояд» [11].

Дар шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров оид ба соҳаҳои мухталифи дониш, аз ҷумла бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва илмҳои дигар маводи бениҳоят бой ва нодир гирд оварда шудаанд, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи онҳо барои рушду нумӯи илму фарҳанги на танҳо Тоҷикистону ҷумҳурияҳои дигари Осиёи Миёна, балки мамӯлики ҳамаҷонибаи Шарқ аҳаммияти бузург дорад.

Муҳаққиқи маъруфи Ҷумҳурии Демократии Афғонистон, профессор Ҷамӯлиддин Сиддиқӣ дар пешгуфтори ҷопи дарии «Тоҷикон», ки бо кӯшиши ӯ ба

хуруфоти арабӣ гардонида шуда, соли 1984 дар Кобул нашр гардид, чунин нигоштааст: «Тоҷикон» китобест, ки академик Бобочон Ғафуров – донишманд, пажухишгар ва муҳаққиқи ростин, журналист ва сиёсатмадори барҷастаи Тоҷикистони Шуравӣ онро дар тайи муддати мадид ва бо таҳаммули заҳомоти зиёди пажухишӣ ва бар пояи таърихнигории мутараққӣ ва бо истифода аз манобеи пажухишии донишпажухони аҳди кӯҳани Шарку Ғарби гузашта ва асри ҳозир тадвин ва танзим кардааст, ки саҳт мавриди таваҷҷуҳи илмӣ ва пажухиш қарор гирифта ва ба унвони манбаи дақиқи илмӣ ва таҳқиқӣ аз эътибор ва ҳайсиати шоистае назди тамоми ҳалқаҳои илмии байналмилалӣ ва миллӣ бархурдор гаштааст.... Аз ин асар таърихшиносон, ҷуғрофидонон, забоншиносон, адабиётшиносон, рассомон ва фолклоршиносон ва дигар муҳаққиқони риштаҳои улуми гуногун метавонанд баҳра бигиранд ва истифода намоянд» [9].

Бобочон Ғафуров ҳангоми таълифи шоҳасари безовали худ «Тоҷикон» аз мадракҳои бостоншиносӣ, манбаҳои хаттии қадима, катибаҳои дар рӯи санг, асбобҳои филизӣ сабтшуда, маводи катибашиносӣ, сиккашиносӣ ва дигар маъхазҳои истифода кардааст. «Мадракҳои археологӣ, – менависад Бобочон Ғафуров, – барои таҳқиқи таърихи сохти ҷамоаи ибтидоӣ дар Осиёи Миёна (бо назардошти маълумот оид ба ноҳияҳои муштарақ) сарчашмаи асосӣ ба шумор мераванд. Барои аниқ кардани муҳити атроф маълумоти палеографӣ ва геологӣ мадад мерасонад. Баъзе унсурҳои маданияти маънавии одамони аҳди қадим дар фолклор, этнография ва забони халқҳо боқӣ мондааст. Гирдоварӣ ва истифодаи маҷмуи маълумотҳо, ба муқоисаи онҳо имконият медиҳад, ки бо таърихи қадим ошно гардида, тарҳи умумии инкишофи ҷамоаҳои қадимтарини одамон дар ҳудуди Осиёи Миёна муайян карда шаванд» [5, с. 287].

Бобочон Ғафуров барои ошкор сохтани хусусиятҳои хоси пайдоиш, ташаккул ва инкишофи ҳар як давраи таърихӣ маълумоти риштаҳои мухталифи илм ва сарчашмаҳои мавҷударо мавриди истифодаи васеъ қарор додааст. Барои таҳқиқи Таърихи Осиёи Миёнаи қадима олим ба манбаҳои хаттии юнонию римӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз асарҳои Ҳеродот (а. V то м.), Ктесий (а. IV то м.), Ксенофонт (а. V то м.), Полибий (а. II то м.), Помпей Трог (а. I то м.), муаррихони охириҳои а. I то м. – а. II мелодӣ – Квинт Курций Руф, Плутарх, Страбон, Арриан, инчунин асарҳои муаллифони минбаъда – Аммиан Марселлин, Прокопий Кесарӣ васеъ истифода бурдааст.

Барои таҳқиқи давраҳои алоҳидаи таърихи қадим ва асрҳои миёнаи Осиёи Миёна Бобочон Ғафуров ба сифати манбаҳои муҳим: солномаҳои суриёнии асри VI, осори муаррихони асрҳои IV – V арман, осори ба забони форсии миёнаю паҳлавӣ, арабию форсӣ, тоҷикию туркӣ таълиф намудаи адибон, муаррихон, ҷуғрофияшиносон, маводи бойгонии дар Насо, Тупроққалъа, қалъаи Муғ ёфтшуда, осори шарҳиҳо, луғатҳои ҷуғрофӣ, комусҳо ва маъхазҳои дигари марбут ба соҳаҳои мухталифи илмро мавриди пажухишу таҳлил қарор додааст. Бобочон Ғафуров қайд менамояд, ки «аз ҷуҳати ҳудуд, хронология ва мавзӯ ин маъхазҳо як хел нестанд. Масалан, таърихи давлатҳои Тоҳириён, Сомониён ва Ғазнавиён хеле муфассал тасвир шудааст, аммо доир ба таърихи Қарахониён маълумот хеле кам аст. Ё худ дар бораи иқтисодиёти асрҳои IX-X маълумотҳо зиёданд, вале структураи ташкили ҳунармандӣ, ҳаёти шаҳриён, муносибатҳои иҷтимоӣ дар асрҳои IX-XII дар маъхазҳо ҷои намоёнро ишғол накарда аст» [5, с. 289-290].

Дастгоҳи илмӣ-маълумотии китоби «Тоҷикон» ба хотири амиқ омӯختани масоили мухталифи дар китоб зикршуда ва осон гардонидани кори пажухандагон таҳия шуда, дорой аҳаммияти калони иттилоотию библиографӣ мебошад. Дар охири китоби дуввуми «Тоҷикон» равзани махсус таҳти унвони «**Феҳристҳо**» ҷойгир шудааст, ки дар он маълумотҳои муҳимми иттилоотию библиографӣ роҷеъ ба тавсифи сарчашмаҳо, маъхазҳо ва адабиёти истифодашуда, рӯйхати ихтисораҳо, феҳристи ашхос, номҳои

чугрофӣ, топографӣ ва номҳои этникӣ дода шудаанд. Хузур доштани чунин маълумотҳо, аз як ҷониб, кори истифодаи китобро осон гардонад, аз ҷониби дигар, ба ҳаллу фасли бисёр масоили камомӯхташудаи соҳаҳои мухталифи таърих мусоидат мекунад.

«Феҳристи маъхаз ва тадқиқотҳои истифодашуда, – менависанд муаллифони рисолаи «Академик Бобочон Ғафуров» А. Аҳроров ва Ш. Шарифов, – бисёр мукамал буда, он ҳамаи марҳилаҳои асосии таърихи халқи тоҷикро дар бар гирифтааст. Муаллиф фазилати фавқуллода, барҷаста ва хуб огоҳ будани худро аз дастовардҳои донишмандони советӣ ва хориҷӣ зоҳир намудааст. Феҳристи китоб барои муҳаққиқони таърихи халқи тоҷик як сарчашмаи нодир буда кори онҳоро осон мегардонад» [7, с. 134].

Мавҷудияти унсурҳои мухталифи иттилоот ва библиография дар тавсифи сарчашмаҳо мушоҳида мешаванд. «Тавсифи сарчашмаҳо» яке аз қисмҳои умдаи «Феҳристҳо» буда, роҷеъ ба мазмун, шакл ва жанри манбаъ, муаллиф, мутарҷим ва мураттиби асар, унвони маъхаз, забон, замон, макон ва теъдоди нашр ва амсоли инҳо маълумоти мушаххаси библиографӣ медиҳад. Дар ин қисм, афкор ва андешаҳои Бобочон Ғафуров оид ба мазмуну мухтаво, замону макони пайдоиши муҳимтарин сарчашмаҳои таърихӣ ва нақши онҳо дар баррасӣ ва таҳқиқи умдатарин воқеаҳои ҳодисаҳои таърихӣ арзёбӣ шудааст.

Бояд таъкид кард, ки Бобочон Ғафуров, дар ин қисм, беш аз 100 маъхазҳои муҳими таърихро тавсиф намуда, дар кадом маврид ва барои ҳалли кадом муаммо мавриди истифода қарор додани онҳоро ишора кардааст.

«Тавсифи сарчашмаҳо» ҳамчун дастури мустақими библиографии дохиликитобӣ аз ҷиҳати банду баст, услуби баррасӣ ва шарҳи мазмунӣ аснод, ҳамоҳангии навиштаҷоти библиографӣ ба мавзӯ, саҳеҳу мушаххас ифодаи фикр, ҳампайвастигии матн ва дигар аломатҳо ба яке аз шаклҳои нисбатан маъмули дастурҳои библиографӣ – «сухбат дар бораи китоб» монандӣ дошта, қодир аст эҳтиҷоти библиографии истеъмолкунандагонро қонеъ гардонад ва ба сифати намунаи беҳтарини ин шакли дастури библиографӣ хизмат расонад.

Бобочон Ғафуров оид ба сарчашмаҳои марбут ба як мавзӯ бештар тавсифи гурӯҳӣ навишта бо ду–се ҷумла тавачҷуҳи хонандаро ба мазмунӣ воқеаҳои ҳодисаҳои дар он инъикосёфта ҷалб намудааст. Масалан, тавачҷуҳ фармоид:

«Таърихи ибтидои асри XVIII дар асари Мирзомуҳаммад Амини Бухорӣ «Убайдуллонома» тасвир шудааст. Ин асар давоми «Таърихи Муқимхонӣ» ба шумор меравад. Давоми бевоситаи «Убайдуллонома», «Таърихи Абулфайзхон»-и Абдурахмони Толеъ мебошад. Ин асар воқеаҳои ҳодисаҳои ҷордаҳои соли аввали ҳукмронии Абулфайзхонро (1711 – 1747) дар бар мегирад. Дар он ҷангҳои феодалӣ, байниҳудӣ, ҳарчу марҷи дарборӣ ва пароканда гардидани ҳокимияти марказӣ, ки хоҷагии баъзе вилоятҳои хароб карда, мамлакатро заиф гардонда буданд, муфассал тасвир шудаанд» [5, с. 291].

Дар тавсифҳо, инчунин аҳамият ва арзиши баланди илмию назарӣ доштани сарчашмаҳо низ қайд шудаанд. Масалан, тавачҷуҳ фармоид:

«Барои таҳқиқи таърихи нимаи дууми асри XVIII ва ибтидои асри XIX-и халқи тоҷик асари машҳури Муҳаммад Яъқуб «Гулшан – ул – мулук» ба аҳамияти калон молик аст. Асар боз аз он ҷиҳат пурқиммат аст, ки муаллифаш ба табақаи дорои Манғития таалуқ дошта, шоҳиди бисёр воқеаҳо буд ва онҳоро аниқ тасвир кардааст» [5, с. 291].

Рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда қисми дигари «Феҳристҳо» буда, аз чунин зерқисмҳо иборат аст: а) осори классикони марксизм – ленинизм; б) монография ва мақолаҳо; в) сарчашмаҳо. Тибқи нишондоди рӯйхат Бобочон Ғафуров

барои навиштани китоби шоҳасари худ «Точикон» наشري тоҷикиаш 1938 номгӯй ва наشري русиаш 1629 номгӯи асару мақолаҳо ва сарчашмаҳои нодирро мавриди истифода қарор додааст. Таваччуҳ фармоед ба маълумоти ҷадвали зер.

Ҷадвали инъикоси теъдоди номгӯи сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда дар китоби «Точикон»¹

Забони нашр	Осори классикони марксизм-ленинизм	Монография ва мақолаҳо		Сарчашмаҳо	Ҷамъ
		Осори олимони ватанӣ	Осори олимони хориҷӣ		
Наشري тоҷикӣ	68	1241	371	258	1938
Наشري русӣ	60	964	367	238	1629

Дар рӯйхат на ҳамаи манбаҳои мавриди истифода қарор додашуда ворид гаштанд. Дар наشري русии (с.1989) қайд шудааст, ки рӯйхат ҳамаи қорҳои мавриди истифодаи муаллифро фаро намегирад ва дар он фақат манбаҳои иқтибосшуда ворид шуданд [1, с. 391]. Рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашудаи наشري тоҷикии китобро А. Валиев тартиб додааст.

Муқоисаи манбаҳои иқтибосшудаи дар поварақ ва рӯйхати ҷойгиршуда нишон медиҳанд, ки на ҳамаи сарчашмаҳои дар поварақ ишораёфта дар рӯйхат ворид гаштанд. Масалан, дар поварақи саҳифаи 155 китоби дуввуми наشري тоҷикӣ Бобочон Ғафуров таваччуҳи хонандаро ба 35 асари 22 олим ҷалб намуда, дар охир қайд кардааст: «Мо имкон надорем дар сари натиҷаҳои ин тадқиқотҳо қадре бошад ҳам, муфассалтар таваруқ намоем». Бинобар ин, барои осон гардонидани қори муҳаққиқони дигар, дохил қардани ҳамаи манбаҳои ишорашуда дар рӯйхат зарур буд. Аммо ин тавр нашудааст. Асарҳои олимони: Лавров В. А., 1964; Ремпель Л. И., 1937, 1960; Веймарн В. В., 1948; Воронина В. Л., 1951, 1956; Абдурасулов Р. Р., 1960; Зоҳидов П. Ш., 1969; Мухторов А., 1965; Рӯзиев М., 1967 дар рӯйхат ворид нашудаанд.

Инчунин, ба рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда боз 32 номгӯи маводи бойгонӣ ва 4 номгӯи мақолаҳои дар рӯзномаҳои «Туркестанские ведомости» [3, с. 228], «Гюнаш» [3, с. 259], «Хуррият» [3, с. 272], «Наша газета» [3, с. 273] дарҷшуда, ки дар поварақи саҳифаҳои китоб ишора шуданд, ворид нагаштанд.

Дар рӯйхат унвони ҳамаи асарҳо бо забони асл оварда шудааст. Дар тасвири манбаҳо чунин унсурҳои маълумот – ному насаби муаллиф, унвони асар, маълумоти зери сарлавҳа, макон ва соли нашр истифода шудаанд. Ин ҷо ду унсур – унвони ҷопхона ё наشريёт ва шумораи умумии саҳифаҳои асар нишон дода нашудаанд. Манбаҳои иқтибосии дар поварақи саҳифаҳо ишораёфта асосан дорои се унсурҳои иттилоотӣанд: 1) ному насаби муаллиф; 2) соли нашр; 3) саҳифаҳои асар, ҳамон саҳифаҳо, ки бевосита ба онҳо муаллиф муроҷиат кардааст. Масалан, «Лагофет Д. Н., 1911, с. 263» [3, с. 217]. Дар тасвири асарҳои бисёрҷилда, қомусҳо, луғатҳо, нашрҳои силсилави аввал унвони манбаъ, баъд рақами ҷилд, қисм ё барориш, соли нашр ва саҳифаҳо нишон дода шудаанд. Масалан: «История Киргизской ССР, Т. 1, 1968, с. 293 – 298» [3, с. 130].

¹ Ҷадвал дар асоси нишондоди равзани «Фехристон»-и «Точикон»: Китоби 2, наشري тоҷикӣ (с.1985). – С. 293-366; Китоби 2, наشري русӣ (с. 1989). – С. 391-443 тартиб дода шудааст.

Чобачогузори мавод дар рӯйхат бо тартиби алифбо анҷом ёфта бошад ҳам, аммо то охир ин усул риоя нашудааст. Масалан, Аммиан Марцелин пеш аз Авфӣ чой гирифтааст [5, с. 357].

Феҳристи номҳои ҷуғрофӣ, топографӣ ва этникӣ аҳаммияти калони иттилоотӣ дошта, роҷеъ ба номи деҳаву ноҳияҳо, шаҳру вилоятҳо, кишвару мамлакатҳо, дарёву баҳрҳо, водихо, давлату хонигариҳо, қалъаву манораҳо, қавму қабилаҳо миллату халқиятҳои мухталиф ва ғайраҳо маълумоти саҳеҳ медиҳанд ва барои сари вақт пайдо намудани маълумоти зарурӣ кӯмак мерасонанд.

Дар маҷмуъ метавон хулоса намуд, ки «Феҳристҳо»-и китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров дар пажухишу интихоби маводи зарурӣ барои омӯзиши соҳаҳои мухталифи дониш ва тарғиби адабиёти риштаҳои гуногуни илм манфиати зиёд дорад. Мавҷудияти он барои инкишофи библиографияи дохиликитобию паҳлуикитобӣ ва умуман библиографияи адабиёти ҷомеашиносии тоҷик кӯмак мерасонад.

Омӯзиши мероси илмии Бобочон Ғафуров, бавижа шоҳасари безаволи ӯ «Тоҷикон» барои таҳқиқи масоили камомӯхташудаи соҳаҳои мухталифи илм мусоидат мекунад. Масалан, муҳаққиқони риштаи китобдорӣ тавассути омӯзиши китоби «Тоҷикон» метавонанд роҷеъ ба таърихи ихтирои хат ва алифбо, таърихи пайдоиши китобҳои қаламӣ, чопӣ, катибаҳо ва маъхазҳои дигари нодир, таърихи китобхонаҳо, рушду нумӯи санъати минҷурӣ, ҳунарҳои хаттотӣ ва саҳҳофӣ маълумотҳои муҳиму эътимоднок пайдо намоянд. Илова бар ин, ба муҳаққиқони соҳаи китобдорӣ имконият медиҳад, ки давраҳои умдаи рушди таърихи китоби тоҷик ва таърихи китобхонаҳои тоинкилобии Тоҷикистонро муайяну мушаххас намоянд.

Ҳамин тавр, идома додани тадқиқотҳои ҷудогонаи марбут ба ҳаёту фаъолияти Бобочон Ғафуров аз бисёр ҷиҳат барои амиқ омӯختани таърихи халқи тоҷик ва муайян кардани саҳми Бобочон Ғафуров дар рушду нумӯи илму фарҳанги халқи тоҷик муҳим буда, барои ҳештаншиносии насли имрӯзу фардо ҳамчун сарчашмаи боэътимод кӯмак хоҳад кард. Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зарурати омӯзиши таърих, адабиёт ва фалсафаи қадими халқи тоҷикро қиддан таъкид карда, ханӯз дар мулоқоти бо намояндагони ҷавонон доиршуда (23 май соли 1997) чунин ишора карда буданд: «Китоби «Тоҷикон»-и устод Бобочон Ғафуровро бояд тамоми ҷавонони мо нағзакак хонанд, гузашта ва имрӯзаи халқи худро донанд, то ки ояндаро ба худ дуруст тасаввур намоянд» [8].

Адабиёт

1. Ғафуров, Б. Г. Таджики [Текст]: Древнейшая, древняя и средневековая история, кн. 2. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 480 с.
2. Ғафуров, У. Равшангари таърих [Матн] / У. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 206 с.
3. Ғафуров, Б. Ф. Тоҷикон: Охириҳои асри миёна ва давраи нав [Матн]: китоби 2. / Б. Ф. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
4. Ғафуров, Б. Ф. Тоҷикон [Матн]: Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
5. Ғафуров, Б. Ф. Феҳристҳо [Матн] // Ғафуров Б. Ф. Тоҷикон: Охири асри миёна ва давраи нав: Китоби 2. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 285-409.
6. Межгосударственный стандарт системы стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу, информационно-библиотечная деятельность, библиография: термины и определения ГОСТ 7.0-99, дата введения 1 июля 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mkso.ru/data/File/gosKontrol/2018/bibliotek/3-5-GOST-7-0-99.pdf

7. Мухторов, А. Академик Бобочон Гафуров [Матн] / А. Мухторов, Ш. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 208 с.
8. Рахмонов, Э. Чавонон ояндаи Тоҷикистони сохибистиклол мебошанд [Матн]: суханронӣ дар мулоқот бо чавонон, 23 майи соли 1997 // Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: Иборат аз 11 ҷилд / Э. Рахмонов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 2. (1996, август – 1998, декабр). – С. 138–158.
9. Сиддиқӣ, Ҷ. Бозтоби пажухишҳои муҳаққиқони тоҷик дар Афғонистон [Матн]: чанд сухан аз нашри «Тоҷикон»-и Бобочон Гафуров дар Афғонистон / Ҷ. Сиддиқӣ // Адабиёт ва санъат. – 1986. – 29 май.
10. Турсунов, А. Пояфрои миллат [Матн] // Турсунов А. Қирони саъд. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С.122-206.
11. Шарифов, Ш. Донишманди маъруфи таърихи Шарқ [Матн] / Ш. Шарифов // Омӯзгор. – 1989. – 19 декабр.

КИТОБИ «ТОҶИКОН»-И БОБОЧОН ГАФУРОВ ВА АҲАММИЯТИ ИТТИЛООТИЮ БИБЛИОГРАФИИ ОН

Дар таҳқиқот афкор ва андешаҳои Бобочон Гафуров оид ба масоили библиографиянигорӣ манбаъҳои таърихӣ арзёбӣ шуда, фаъолияти библиографии ӯ дар таҳия ва танзими дастурҳои библиографии мустақими дохиликитобӣ ва паҳлуикитобӣ мавриди тадқиқ қарор гирифта аст. Дар он муҳаққиқ аз нигоҳи илми библиографияшиносӣ дастгоҳи илмию маълумоти китоби «Тоҷикон»-ро ба унвони нишондиҳандаи мустақими библиографӣ омӯхта, мазмуну мундариҷа, сохтор, тасвиру тавсифнигорӣ, гуруҳбандӣ ва дигар вежагиҳои таҳияи онро таҳлил кардааст.

Қайд мегардад, ки дар «Феҳристҳо»-и китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Гафуров маълумотҳои муҳими иттилоотию библиографӣ роҷеъ ба тавсифи сарчашмаҳо, маъхазҳо ва адабиёти истифодашуда, рӯйхати ихтисораҳо, феҳристи ашхос, номҳои ҷуғрофӣ, топографӣ ва номҳои этникӣ дода шудаанд. Хузур доштани чунин маълумотҳо, аз як ҷониб, кори истифодаи китобро осон гардонад, аз ҷониби дигар, ба ҳаллу фасли бисёр масоили камомӯхташудаи соҳаҳои мухталифи таърих мусоидат мекунад.

Ба андешаи муҳаққиқ мавҷудияти унсурҳои мухталифи иттилоот ва библиография бештар дар тавсифи сарчашмаҳо мушоҳида мешаванд. «Тавсифи сарчашмаҳо» яке аз қисмҳои умдаи «Феҳристҳо» буда, роҷеъ ба мазмун, шакл ва жанри манбаъ, муаллиф, мутарҷим ва мурағибӣ асар, унвони маъхаз, забон, замон, макон ва теъдоди нашр ва амсоли инҳо маълумоти мушаххаси библиографӣ медиҳад. Дар ин қисм, афкор ва андешаҳои Бобочон Гафуров оид ба мазмуну муҳтаво, замону макони пайдоиши муҳимтарин сарчашмаҳои таърихӣ ва нақши онҳо дар баррасӣ ва таҳқиқи умдатарин воқеаҳои таърихӣ арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Бобочон Гафуров, китоби «Тоҷикон», библиографиянигорӣ, библиографияи дохиликитобӣ, библиографияи паҳлуикитобӣ, фаъолияти библиографӣ, рӯйхат, феҳрист, таърихнигорӣ, манбаъҳои таърихӣ.

КНИГА «ТАДЖИКИ» БОБОДЖОНА ГАФУРОВА И ЕГО ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В исследовании оценены мысли и мнения Бободжона Гафурова по вопросам библиографии исторических источников, исследована его библиографическая деятельность по разработке и составлению внутрикнижных и прикнижных библиографических пособий. В ней с точки зрения библиографической науки

исследователь изучил научно-справочный аппарат книги «Таджики» как непосредственный библиографический указатель, проанализировал содержание, структуру, описание, группировку и другие детали ее составления.

Отмечается, что в «Указателях» книги Бободжона Гафурова «Таджики» приведены важные информационно-библиографические сведения о характеристике источников, источниках и использованной литературе, списке сокращений, персональных, географических и топографических указателей и этнических именах. Наличие такой информации, с одной стороны, облегчает использование книги, а с другой – помогает решить многие малоизученные вопросы в различных областях истории.

По мнению исследователя, наличие различных элементов информации и библиографии наблюдается преимущественно при характеристике источников. «Характеристика источников» является одной из основных частей «Указателей» и дает конкретные библиографические сведения о содержании, форме и жанре источника, авторе, переводчике и составителе произведения, названии источника, языке, времени, месте издания и количестве публикаций и тому подобное. В этой части оцениваются мысли и мнения Бободжона Гафурова о содержании, времени и месте появления важнейших исторических источников и их роли в изучении и исследовании важнейших исторических событий.

Ключевые слова: Бободжон Гафуров, книга «Таджики», библиографирования, внутрикнижная библиография, прикнижная библиография, библиографическая деятельность, список, указатель, историография, исторические источники.

THE BOOK “TAJIKS” BY BOBOJON GAFUROV AND ITS INFORMATION AND BIBLIOGRAPHICAL SIGNIFICANCE

The study evaluates the thoughts and opinions of Bobojon Gafurov on issues of bibliography of historical sources, and examines his bibliographic activities in the development and compilation of in-book and sub-book bibliographic aids. In it, from the point of view of bibliographic science, the researcher studied the scientific reference apparatus of the book “Tajiks” as a direct bibliographic index, analyzed the content, structure, description, grouping and other details of its compilation.

It is noted that the “Index” of Bobojon Gafurov’s book “Tajiks” contains important information and bibliographic information about the characteristics of sources, sources and literature used, a list of abbreviations, personal, geographical and topographical indices and ethnic names. The presence of such information, on the one hand, facilitates the use of the book, and on the other hand, helps to solve many little-studied issues in various areas of history.

According to the researcher, the presence of various elements of information and bibliography is observed mainly when characterizing sources. “Characteristics of sources” is one of the main parts of the “Index” and provides specific bibliographic information about the content, form and genre of the source, author, translator and compiler of the work, name of the source, language, time, place of publication and number of publications, etc. This part evaluates the thoughts and opinions of Bobojon Gafurov about the content, time and place of the appearance of the most important historical sources and their role in the study and research of the most important historical events.

Keywords: Bobojon Gafurov, the book “Tajiks”, bibliography, in-book bibliography, book bibliography, bibliographic activity, list, index, historiography, historical sources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломзода Курбон Гулом – директори муассисаи нашриявии “Ирфон”, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент; Нишонӣ: 734035, Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавси, кӯчаи Н. Қарабаев, 17; Тел.: (+992) 935 65 43 37; E-mail: avgonov1963@mail.ru

Сведения об авторе: Гуломзода Курбон Гулом – директор издательства «Ирфон», кандидат педагогических наук, доцент; Адрес: 734035, Таджикистан, г. Душанбе, р-н Фирдавси, ул. Н. Карабаев, 17; Тел.: (+992) 935 65 43 37; E-mail: avgonov1963@mail.ru.

Information about the author: Ghulomzoda Qurban Ghulom - director of the "Irfon" publishing house, candidate of pedagogical sciences, associate professor; Address: 734035, Tajikistan, sh. Dushanbe, Firdavsi district, st. N. Karabaev, 17; Ph.: (+992) 935 65 43 37; E-mail: avgonov1963@mail.ru

ТДУ 01/02(082)(575.3)+011/016+9точик

САҲМИ ХОНАИ КИТОБҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ БИБЛИОГРАФИЯИ УМУМИТАРҶЕЪИИ ТОҶИК

Нодирзода Саидзароб Сайалӣ

Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори
стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон

Интишори муназзами нашрияи даврӣ, ғайридаврӣ ва давомдор, қабул ва татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ оид ба нусхаҳои ҳатмӣ, сари вақт қонеъ намудани талаботи рӯзафзуни аҳоли ба иттилооти очил, роҳандозии ҳадамоти маълумотӣ, иттилоотӣ ва тавсиявӣ-библиографӣ дар китобхонаҳо ва муассисаҳои дигари иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таъсиси Палатаи китоб ҳамчун ниҳоди асосии библиографияи давлатӣ, тарбияи мутахассисони баландхатисос дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии китобдорӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки ба рушди библиографияи давлатии тоҷик мусоидат кардаанд.

Палатаи давлатии китоби Тоҷикистон (ҳоло Муассисаи давлатии «Агентии миллии созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон») (минбаъд МД «АМ СБРСК – ХКТ») дар баробари бақайдгирии маҳсулоти ҷопии ҷумхурӣ ва таҳияву интишори феҳристи библиографияи давлатии ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба мураттабсозӣ нашри дастурҳои библиографияи тарҷеъӣ низ саҳми муносиб гузоштааст. Палатаи давлатии китобҳои ҷумхурӣ ҳамчун маркази ягонаи бақайдгирии маҳсулоти ҷопӣ дар Тоҷикистон вазифадор буд, ки нашрияҳои библиографияи умумитарҷеъиро доир ба маҳсулоти ҷопии ватанӣ низ интишор намояд.

Ба роҳ мондани самти фаъолияти библиографинамоии тарҷеъӣ дар назди Палатаи давлатии китобҳои Тоҷикистон яке аз дастовардҳои беназири библиографияи давлатӣ дар таърихи библиографияи тоҷик ба шумор меравад. Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки маҳз дар солҳои 60-80-уми асри XX теъдоди зиёди дастурҳои библиографияи тарҷеъӣ доир ба мавзӯҳои гуногун нашр мегарданд ва метавон ин давраро ҳамчун давраи рушди библиографияи тарҷеъӣ дар таърихи библиографияи тоҷик номид.

Омӯзиш ва таҳқиқи сарчашмаҳои библиографияи давлатӣ дар самти таҳияи нишондихандаҳои библиографияи тарҷеъӣ муайян намуд, ки нахустин нашри библиографияи тарҷеъии Палатаи давлатии китоби Тоҷикистон ҳанӯз соли 1949 таҳти унвони «Солномаи китобҳо 1938-1948» бо теъдоди 1500 нусха ба таъбиқ расида буд ва

тахиягарони он С. Ибборҳимов, М. Аҳмедова ва А. Абрамов будаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин асари библиографии тарҷеъӣ нашри китобҳои нашриётҳои Тоҷикистон дар тӯли 11 сол (1938-1948) бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ инъикос шудааст. “Солномаи китоб” аз ду қисми алоҳидаи русӣ ва тоҷикӣ иборат буда, адабиёти воридкардашудаи қисмати тоҷикии он бештар аз қисмати адабиёти бо забони русӣ мебошад. Дар ин асари библиографии тарҷеъӣ 2120 номгӯи китобҳо, ки дар ҳудуди Тоҷикистон интишор гардидаанд мураттаб гардида, аз ин ҳисоб 618 номгӯӣ ба забони русӣ ва 1502 номгӯӣ ба забони тоҷикӣ тааллуқ дорад, ки ин далели равшани рушди нашри адабиёти тоҷикӣ дар замони Ҳокимияти Шуравӣ, хусусан дар замони баъдичангӣ мебошад [17]. Мутаассифона дар дастури мазкур бо истиснои мундариҷа, дигар қисматҳои дастгоҳи маълумотдиҳандаи нашр дида намешавад. Ҳамзамон, соли 1950 дастури библиографии дуҷум “Солномаи китобҳои соли 1949” бо инъикоси 248 номгӯи адабиёт бо забони тоҷикӣ ва 56 адабиёт бо забони русиро фаро мегирад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ин ва дигар адабиёте (то соли 1956), ки феҳристиғорӣ гардидаанд дар дастури мукаммали библиографии умумитарҷеъии “Феҳристи китобҳои РСС Тоҷикистон (солҳои 1926-1956)” [3] ворид шудаанд. Ин феҳрист аз ҷониби Палатаи давлатии китоби Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо КДЧ ба номи А. Фирдавсӣ соли 1960 таҳия гардид ва бо теъдоди 2 ҳазор нусха ба забони русӣ ба таърифи расид. “Феҳристи китобҳои РСС Тоҷикистон” фарогири 7342 номгӯи адабиёти солҳои 1926-1956 интишорёфта буда, аз 32 қисм ва 141 зерқисм иборат аст. Мавод дар феҳрист аз рӯи алифбо ҷобачо гузошта шудааст. Ҳамзамон феҳрист бо дастгоҳи маълумотӣ-паҷуҳишӣ таъмин карда шуда, дорои пешгуфтор (аз мураттибон), мундариҷа, нишондиҳандаи номӣ ва сарлавҳаи асарҳо, ки яқоя пешниҳод шудаанд, мебошад. Мураттибони феҳрист: Р. О. Тальман, Т. И. Поддымникова, Г. Я. Яқубов, Э. Н. Яковлева, М. Аҳмедова, К. Ҷамолов ва муҳаррирони он: О. Каримова ва Х. Ғуломов мебошанд. Феҳрист, ҷунонки дар пешгуфтори он омадааст, дар заминаи фонди Китобхонаи ҷумҳуриявии ба номи А. Фирдавсӣ, Палатаи давлатии ҷумҳуриявии китобҳо ва феҳристҳои ҷопии “Каталог Таджикского государственного издательства” №1 (1926-1930) – Сталинобод-Самарқанд, 1931; ва “Каталог Таджикского государственного издательства” №2 (1931-1935) – Сталинобод-Самарқанд, 1936, таҳия шуда, албатта на ҳамаи маҳсулоти ҷопии дар давоми солҳои 1926-1956 нашршударо инъикос мекунад [14]. Яке аз душворихое, ки мураттибон ҳангоми таҳияи феҳрист рӯ ба рӯ шуданд ин номнависи маҳсулоти ҷопӣ бо ҳуруфоти сегонаи арабӣ, лотинӣ ва кириллӣ буд. Масалан, то соли 1930 нашри китобҳо асосан бо ҳуруфоти арабӣ роҳандозӣ шуда буд. Аз соли 1928 то соли 1931 гузариши нашри китоб бо ҳуруфоти лотинӣ буд ва китобҳо то соли 1939 бо ин ҳуруфот ҷоп шуданд. Аз соли 1940 нашри китобҳо бо ҳуруфоти кириллӣ, яъне алифбои ҳозираи русӣ ба роҳ монда шуд. Аз ин рӯ, мураттибон зарур донишанд, ки тасвири библиографии тамоми китобҳои нашршуда дар феҳрист ба забони русӣ сурат гирад. Яъне китобҳои ба забони тоҷикии дар қаламрави Тоҷикистон ва берун аз он бо ҳуруфоти арабию лотинӣ интишорёфта ҳам ба забони русӣ тасвир ёфта, дар поёни тасвир бо ишораи “На таджик.яз” забони нашр нишон дода шудааст. Дар феҳрист танҳо дар поёни тасвири библиографии китобҳои бо ҳуруфоти арабӣ интишоршуда, навиштаҷоти “На таджик. яз. араб. графика” ҳамроҳ карда шудаасту ҳалос. Дар тасвирҳои библиографии китобҳои бо ҳуруфоти лотинӣ ҷопшуда чунин ишораҳо вучуд надоранд.

Феҳристи мазкур, ҷунонки таҳлили мазмуну муҳтавои он нишон медиҳад, дорои як қатор камбудиву норасоиҳо буд ва ин ақидаро ҳуди мураттибон низ дар нашри дуҷуми ин силсилафеҳрист чунин ёдрас шудаанд: “Нашри якуми библиографияи ретроспективи Тоҷикистон «Каталогҳои китобҳои Тоҷикистон дар 30 сол» (1926-1956) буд, ки онро Палатаи китобҳо бо яқоягии Китобхонаи республикавии ба номи

Фирдавси соли 1960 аз нашр баровардааст. Вале каталоги 30 сола баъзе камбудихои чиддӣ дошт, ки бояд бо илова ва ислоҳи нав нашр карда шавад» [15]. Аммо, мутаассифона ин нияти неку муҳим то имрӯз амалӣ нашудааст. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, хангоми таҳияи репертуари библиографияи тарҷеъии миллии тоҷик зарур аст, ки тамоми китобҳои дар тӯли солҳои 1926-1956, ки дар Тоҷикистон ва берун аз он ба забони тоҷикӣ ба таъби расидаанд, ба забони асл – тоҷикӣ тасвир карда шавад.

Бояд қайд кард, ки ба рушди библиографияи тарҷеъӣ дар Тоҷикистон қарорҳои Чаласаи 11-уми директорони палатаҳои китобҳои ИҶШС (1958) ва Қарори КМ ҶК ИҶШС «Дар бораи ҳолат ва чораҳои беҳтар гардонидани кори китобхонаҳои мамлакат» [2] (1959) таъсири мусбӣ расонидааст. Дар асоси қарорҳои зикргардида Вазорати маданияти ҶШС Тоҷикистон аз 14 январи соли 1960 Палатаи китобҳои ҷумҳуриро вазифадор менамояд, ки ба омодамоии маҷмӯи нишондиҳандаҳои библиографияи тарҷеъии китобҳои тоҷик дар доираи ҳар панҷсола шурӯъ намояд. Палатаи китобҳо аз таҷрибаи дар ин самт ба даст овардаи худ истифода карда, шурӯъ аз соли 1963 дар таҳияи силсилаи нишондиҳандаҳои библиографияи тарҷеъии китобҳои нашргардидаи кишвар саҳм гирифта, дар ҳар панҷсола онҳоро таҳияву нашр ва дастраси китобхонаҳо ва хонандагон мегардонад.

Тибқи таҳлилҳои муҳаққиқ Г. А. Мушеев дар мақолаи «К вопросу о создании репертуара таджикской национальной печати» дар Тоҷикистон Шуравӣ кӯшишҳои аввалини таҳияи репертуари панҷсолаи китобҳои тоҷик ҳанӯз соли 1954 оғоз гардида буд. Соли 1954 ба муносибати 25 солагии маорифи Тоҷикистон бо ибтиқори Палатаи давлатии китобҳои ҶШС Тоҷикистон зери унвони «Солномаи китобҳо» мураттаб мегардад. Феҳристи мазкур дар худ 1800 номгӯи китобҳоро, ки дар ҳудуди ҷумҳурии тайи солҳои 1949-1953 ба нашр расидаанд дар бар мегирифт. Вале мутаассифона, солномаи мазкур аз ҷониби Палатаи китобҳо нашр нагардид ва он комилан ба нашри феҳристи библиографияи тарҷеъии «Каталоги китобҳои РСС Тоҷикистон (солҳои 1926 – 1956)» илова гардид [2].

Ҳамин тавр, идомаи нашри якуми нишондиҳандаи библиографияи тарҷеъии «Феҳристи китобҳои РСС Тоҷикистон» соли 1963 таҳти унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: каталог» [9] ба таъби расид, ки фарогири адабиёти тӯли солҳои солҳои 1957-1961 интишорёфта, мебошад. Дар феҳристи тарҷеъӣ библиографӣ тамоми китобҳо, брошюраҳо, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, маҷмуаҳо ва монографияҳо, дар маҷмӯъ 2968 номгӯи адабиёти дар тӯли солҳои 1957-1961 интишорёфта, инъикос ёфтааст. Хангоми хостагирии китобҳо мураттибон аз ворид кардани чунин навъи адабиёт: китобҳои хурде, ки адади нашрашон кам аст, адабиётҳои, ки барои истифодабарии махсус тавсия шудаанд, адабиётҳои даврагӣ, ахборот, корҳои илмӣ, авторефератҳо ва монанди инҳо, худдорӣ кардаанд. Феҳрист бо теъдоди 1500 нусха ҷоп шудааст ва мураттибони он: М. Аҳмедова ва Р. Кукушкина мебошанд. Ин феҳрист аз феҳристи қаблӣ бо як қатор хусусиятҳои фарқ мекунад. Якум, дар феҳристи мазкур тамоми адабиёти интишорёфта ба забони нашрашон: тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ тасвир ёфта, дар поёни тасвири китобҳои тоҷикию ўзбекӣ тарҷумаи сарлавҳаи онҳо ба забони русӣ дода шудааст. Дуюм, мавод дар қисмҳо ва зерқисмҳои феҳрист аз рӯи алифбо аввал ба забони тоҷикӣ, сипас ба забони ўзбекӣ ва дар охир ба забони русӣ ҷобачо гузошта шудааст, Сеюм, маҳакҳои асосии хостагирии адабиёт муайян карда шудаанд, Чорум, пешгуфтор ва мундариҷа бо ду забон: тоҷикӣ ва русӣ пешниҳод шудааст, Панҷум, дар охири феҳрист ду нишондиҳандаи номӣ ба забонҳои тоҷикию русӣ тартиб дода шудааст, ки яке ба китобҳои тоҷикию ўзбекӣ ва дигаре ба китобҳои русӣ бахшида шудаанд. Феҳристи мазкур аз 30 қисм ва 118 зерқисм иборат аст. Яке аз норасоии феҳрист аз он иборат аст, ки дар он нишондиҳандаи сарлавҳаи асарҳо вуҷуд надорад ва

ин камбудӣ метавонад ҳангоми пажӯҳиши ин ё он мавзуи дилхоҳ ба истифодабарандаи феҳрист монеа эҷод намояд.

Соли 1967 феҳристи сеюми тарҷеъии Палатаи давлатии китобҳои РСС Тоҷикистон ба ифтихори 50-солагии Ҳокимияти Шуравӣ таҳти унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: каталог (солҳои 1962-1966)» [10] бо теъдоди 2000 нусха ба таъб расид ва дар он 2847 номгӯи адабиёт номнавис шудааст. Дар солҳои 60-уми асри XX рушди адабиёти миллӣ ва тарҷумаи осори бадеӣ ба рушди китобчопкунӣ таъсир мусбӣ расонида, аз ҳисоби тарҷумаи китобҳо адади нашри онҳо низ меафзояд. Дар ин робита дар пешгуфтори феҳристи мазкур ишора шудааст, ки «Дар республика нашри адабиёти классикии тоҷику рус, адабиёти советии тоҷик, китобҳои нависандагони республикаҳои бародарӣ ва бехтарин асарҳои адабиёти хориҷӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунанд. Хонандагон ва ҳавасмандони адабиёти тоҷик сол то сол зиёд шуда истодаанд. Адабиёти тоҷик на ин ки дар байни хонандагони советӣ балки дар хориҷа низ обрӯи калон пайдо кардааст. Асарҳои асосгузори адабиёти советии тоҷик монанди Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Раҳим Ҷалил, Ҷалол Иқромӣ, Мирсаид Миршакар чандин маротиба бо забонҳои халқҳои СССР нашр шуда баромадаанд. Дар хориҷа бошад, ба забонҳои булғорӣ, венгерӣ, чехӣ, руминӣ, англисӣ, ҳиндугӣ, арабӣ ва ғайра низ чоп гардидаанд» [16].

Феҳристи «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ» (с.1967) аз нигоҳи услуби китобноманигорӣ, фарогирии мавод, маҳакҳои асосии хостагирии адабиёт, багурӯхдарорӣ ва дороии дастгоҳи маълумотӣ-пажӯҳишӣ ба феҳристи қаблӣ (с.1963) монанд буда, онро такмил додааст. Яке аз бартариҳои феҳристи мазкур нисбат ба ду феҳристи қаблӣ аз он иборат аст, ки ин ҷо барои истеъмолкунандагони ахбори библиографӣ бори нахуст шӯъбаи нав таҳти унвони «Нашри адабиёти тоҷик дар республикаҳои бародарӣ» пешниҳод шудааст. Тавассути ин шӯъба истеъмолкунандагони ахбори библиографӣ имконият пайдо карданд, ки беамоният китобҳои муаллифони тоҷик ва адабиёти марбут ба Тоҷикистонро, ки ба забонҳои халқҳои собиқ ИҶШС тарҷума шудаанд, шинос шаванд ва онҳоро интихоб карда, мутолиа намоёнд. Тасвири библиографии мавод дар ин қисми феҳрист ба забони русӣ навишта шуда, дар охири тасвир ба кадом забон нашр шудани китоб нишон дода шудааст. Ҳамагӣ дар ин қисм 36 номгӯи адабиёти тарҷумашудаи тоҷик номнавис шудааст, ки аз ин ҳисоб 2 номгӯӣ ба забони арманӣ, 2 – белорусӣ, 2 – гурҷӣ, 1 – қарақалпоқӣ, 2 – қирғизӣ, 2 – латишӣ, 4 – озарӣ, 1 – туркменӣ, 4 – украинӣ, 12 – ўзбекӣ ва 4 номгӯи адабиёт ба забони эстонӣ нашр шудаанд. Боиси қаноатмандист, ки баъзе китобҳои тоҷикӣ дар тарҷума ба забони дигар халқҳо бо тиражи ниҳоят калон нашр шудаанд. Масалан, афсонаҳои халқии тоҷики барои хонандагони синни томақтабӣ таъйиншуда: “Ду чӯра” (Два приятеля) бо теъдоди 200000 нусха, “Бузаки чингилапо” (Коза – кудрявые ножки) бо теъдоди 215000 нусха, “Тирандоз ва дӯстони ӯ” (Стрелок и его друзья) бо тиражи 300000 нусха ба забони украинӣ ба таъб расидаанд, ки албатта аз рушди китобчопкунии даврони шуравӣ дарак медиҳад.

Навиштаҷоти библиографӣ дар ин феҳрист мувофиқи “Қоидаи ягонаи навиштани асарҳои матбуот барои феҳристи китобхонаҳо” роҳандозӣ шуда, калимаҳои русӣ тибқи рӯйхати ихтисороте, ки аз ҷониби Палатаи китобҳои ИҶШС тасдиқ карда шудааст, муҳтасар карда шудаанд. Гурӯҳбандии мавод дар феҳристи тарҷеъӣ аз рӯйи соҳа ва шӯъбаҳо ба роҳ монда шуда, баъдан дар дохили шӯъба бо се забон: тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ, аз рӯи алифбо пайдарҳам ҷобачо карда шудааст.

Нашри чоруми силсилафеҳристи «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: каталог (солҳои 1967 - 1975)» [11] соли 1982 бо теъдоди 1000 нусха нашр мегардад. Дар он 5204 номгӯи адабиёти тӯли 9 сол ҷопшуда ворид шудааст. Мураттиби феҳрист яке аз библиографони касбии Палатаи давлатии китобҳои РСС Тоҷикистон Рашида

Алексеевна Кукушкина мебошад. Маҳз бо ташаббуси ин мутахассиси пухтакор бори нахуст дар таҷрибаи таҳияи чунин дастурҳои библиографии тарҷеъӣ ду нишондиҳандаи ёрирасон: нишондиҳандаи сарлавҳаи асарҳо ва нишондиҳандаи ҷуғрофӣ дар сохтори феҳрист ворид карда шудааст, ки истифодаи онҳо аз бисёр ҷиҳат раванди пажӯҳиши маводи заруриро осон гардонид, саривақт дастрасиро ба иттилооти пешниҳодшуда таъмин менамоянд. Дар феҳристи мазкур нишондиҳандаҳои номӣ ва сарлавҳаи асарҳо ба забонҳои тоҷикию русӣ дар алоҳидагӣ ва нишондиҳандаи ҷуғрофӣ танҳо ба забони русӣ пешниҳод шудааст. Ҳамзамон дар дастгоҳи маълумотӣ-пажӯҳиши феҳрист дар радифи пешгуфтор (аз тартибдиҳанда), мундариҷа, нишондиҳандаҳои ёрирасони номӣ, сарлавҳаи асарҳо, ҷуғрофӣ, боз рӯйхати калимаҳои ба забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ мухтасар карда шуда, илова карда шудааст. Дар феҳрист, – чунонки мурағиб дар пешгуфтори он қайд менамояд, – рӯйхати китобҳои илмӣ, илмию оммавӣ, истеҳсолию техникӣ, китобҳои дарсӣ, маълумотномаҳо, адабиёти бадеӣ ва асарҳои доир ба санъат, адабиёти расмӣ ҳуҷҷатӣ, характери ахборотдиҳӣ дошта, дастурҳои методӣ, китобҳои таълимӣ-методӣ, ки аз тарафи идораю ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ ба таъб расидаанд, дохил шудаанд. Ҳангоми интихоби нашрияҳо аҳамияти ҷамъиятию сиёсӣ, илмӣ ва арзиши истеҳсолии онҳо ба назар гирифта шудаанд [1].

Мутаассифона, дар ин феҳрист шӯбае, ки инъикоскунандаи осори тарҷумашудаи олимону адибони тоҷик буд, ворид нашудааст.

Соли 1988 наشري панҷуми феҳристи давлатии библиографии «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ: 1976-1980» [12] бо теъдоди 1000 нусха интишор ёфт, ки он 3009 номгӯи китобҳои дар тӯли панҷ сол (1976-1980) ҷопшударо инъикос мекунад. Дар таҳияи феҳрист се нафар кормандони Палата: Р. Ҳайдарова, З. Бобочонова, Г. Бобоҳочаева иштирок кардаанд. Китобҳо дар феҳрист мувофиқи ГОСТ-и 7.1–76 «Тасвири библиографии асарҳои матбуот» (М., 1977), дастуруламали методи байниидоравии комиссия оид ба тартиб додани феҳраст дар назди Китобхонаи давлатии ИҶШС ба номи Ленин тасвир шудаанд. Ҳангоми тасвир намудани китобҳо калимаҳо мувофиқи ГОСТ-и 7.12-77 «Ихтисори калима ва ибораҳои русӣ дар тасвири библиографии асарҳои матбуот» (М., 1977) ва «Дастур оид ба мухтасаркунии калима ва ибораҳои тоҷикӣ дар тасвири библиографии асарҳои матбуот» (Душанбе, 1983) ихтисор шудаанд. Дар охири навиштаҷоти библиографӣ дар қавс соли наشري китоб ва инчунин рақаме, ки китоб зери он дар Палата ба қайд гирифта шудааст, нишон дода шудааст [13].

Дар феҳристи мазкур бо истиснои нишондиҳандаи номи муаллифон дигар навъҳои нишондиҳандаҳои ёрирасон, аз қабиле нишондиҳандаи сарлавҳаи асарҳо, нишондиҳандаи ҷуғрофӣ, ки дар феҳристҳои қаблӣ вучуд доштанд, истифода нашудааст.

Соли 1992 наشري шашуми феҳристи давлатии библиографӣ таҳти унвони «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» [7] бо теъдоди 1000 нусха ба таъб расид ва дар он 2847 номгӯи адабиёти тӯли солҳои 1981-1985 нашршуда, ба қайд гирифта шудааст. Мурағибони феҳрист: З. Бобочонова, Г. Бобоҳочаева, С. Назарова услуби таҳияи феҳристи қаблӣро (1988) риоя намуда, кӯшиш кардаанд, ки доир ба ҳамаи соҳаҳои илму дониш китобҳои нашршударо пешниҳод намоянд. Як бартарии ин феҳрист аз феҳристи соли 1988 ҷопшуда, аз он иборат аст, ки дар феҳристи охирон боз дар радифи нишондиҳандаи ёрирасони номӣ, нишондиҳандаи ҷуғрофӣ ҳамроҳ карда шудааст.

Нашри ҳафтуми феҳрист, ки адабиёти тӯли солҳои 1986-1990 интишорёфта ро фаро мегирад, соли 2005 бо теъдоди 300 нусха нашр шудааст [8]. Нашри он ба ҷашни 70-солагии МД «АМ СБРСК – ХКТ» рост омад. Дар ин феҳрист 3642 номгӯи китоб номнавис шудааст. Мурағибони феҳрист С. Бобомуродова, Д. Авазова, С. Ғуломшоев, Н. Раҷабова ва муҳаррири масъул он А. Файзалиев мебошанд. Дар феҳристи мазкур бо

истиснои нишондиҳандаи ёрирасони номӣ дигар намуди нишондиҳандаҳои ёрирасон тартиб дода нашудааст.

Соли 2011 наشري ҳаштуми феҳристи библиографии тарҷеъии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” [6] ба ифтихори 20-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯи чоп омад. Ин феҳрист дар ҳаҷми 42,5 ҷузъи чопӣ 4949 номгӯи адабиёти гуногунсоҳаву гуногунмазмунро инъикос мекунад. Феҳристи мазкур китобҳоеро фаро гирифтааст, ки тайи бист соли соҳибистиклолии Тоҷикистон – солҳои 1991-2010 дар ҷумҳурӣ ба нашр расида, дар бойгонии МД «АМ СБРСК – ХКТ» маҳфузанд. Мавод дар дохили дастур ба се бахш “Феҳристи китобҳои солҳои 1991-1995”, “Феҳристи китобҳои солҳои 1996-2005” ва “Феҳристи китобҳои солҳои 2006-2010” тақсим шуда, ҳар бахш дорои кумакфеҳристи номӣ мебошад.

Наشري нухуми силсилафеҳристи “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” соли 2016 чоп шуд ва китобҳои тӯли солҳои 2011-2015 нашршударо дарбар мегирад [4]. Дар феҳрист 2934 ногӯи адабиёт, ки мутобиқ ба 50 соҳаи дониш тасниф гардидааст, номнавис шудааст. Барои ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти лозима дар феҳрист кумакфеҳристи номӣ ва сарлавҳаи асарҳо илова шудаанд.

Омӯзишу баррасии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” (1991-2010 ва 2011-2015) маълум намуд, ки ҳангоми тасвири китобҳо калимаҳо мувофиқи ГОСТ 7.12-77 «Ихтисори калима ва ибораҳои русӣ дар тасвири библиографии асарҳои матбуот» (М., 1977) ва «Дастур оид ба муҳтасаркунии калима ва ибораҳои тоҷикӣ дар тасвири библиографии асарҳои матбуот» (Душанбе, 1983) ихтисор шудаанд. Китобҳо, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ ба қайд гирифта шудаанд, тарҷумаи унвонашон ба забони русӣ низ нишон дода шудааст. Дар охири навиштаҷоти библиографӣ дар қавс соли наشري китоб ва инчунин рақаме, ки китоб зери он дар Хонаи китоби Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаду дар бойгонӣ маҳфуз аст, нишон дода шудаанд.

Соли 2022 ба ифтихори 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон наشري даҳуми библиографияи тарҷеъии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” [5] дар ҳаҷми 53 ҷузъи чопӣ ба таъб расид. Феҳристи мазкур аз зумраи манбаъҳои библиографияи тарҷеъие мебошад, ки роҷеъ ба китобу ҷузъаҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муайяни таърихӣ, яъне тӯли солҳои 2016-2020 интишорашта иттилои библиографӣ медиҳад. Ҳамаи он маҳсулоти чопие, ки дар панҷ соли охир аз тарафи муассисаҳои нашриявии кишвар, сарфи назар аз шакли моликиятшон ба нашр расидаанд ва ҳамчун нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуҷҷатҳо ба МД «АМ СБРСК – ХКТ» интиқол дода шудаанд, инъикос гардидаанд. Агар истифодабарандагон роҷеъ ба китоби лозимаашон маълумот пайдо накунад, маълум мегардад, ки нусхаи ҳатмии он ба фонди китобии МД «АМ СБРСК – ХКТ» ворид нагардидааст. Аз ин рӯ, матбааву нашриётхоро зарур аст, ки нусхаи ҳатмии ройғони ҳуҷҷатхоро тибқи муқаррароти қонунгузорӣ ҷиҳати бақайдгирии библиографӣ ва ҳифзу нигоҳдории он ба МД «АМ СБРСК – ХКТ» пешниҳод намоянд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар феҳристи “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” нашрияҳои даврӣ ва нашрҳои маҳдуди идоравии дорои аҳаммияти муваққатӣ инъикос карда намешаванд. Танҳо китобҳо тибқи соҳаҳои дониш аз рӯи ҷадвали “Таснифоти даҳгонаи универсалӣ” ҷой дода шудаанд, ки истифодаи ин низоми мурағабсозии адабиёт дар таҳияи нишондиҳандаҳои библиографияи тарҷеъӣ бори нахуст мебошад. Дар феҳрасти мазкур, ҳар як китоб вобаста ба мазмун аз рӯи мавзӯ ва дар дохил аз тибқи тартиби хронологӣ ва алифбой мурағаб гардидааст.

Ба роҳ мондани самти фаъолияти библиографинамоии тарҷеъӣ дар назди МД «АМ СБРСК – ХКТ» яке аз дастоварди беназири библиографияи давлатӣ дар таърихи библиографияи тоҷик ба шумор меравад. Чунонки таҳлили фаъолияти МД «АМ СБРСК – ХКТ» нишон дод, ин маркази бонуфузи библиографӣ шуруъ аз солҳои 40-уми асри

гузашта то имрӯз дар таҳия ва интишори силсилафехристҳои “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” саҳми муносиб гузоштааст. Фехристҳои интишоршуда дар ҳаҷ давру замон аҳамияти худро гум накарда, барои эҳтиҷмандон ҷиҳати пешниҳоди маълумоти муътамад оид ба китобҳои нашршуда ва ҳифзу нигохдории онҳо дар МД «АМ СБРСК – ХКТ» мусоидат мекунанд. Ҳамзамон, ин силсилаи нашрҳои тарҷеъӣ барои олимону пажӯҳишгарон, донишҷӯёну доираи васеи хонандагон, кормандони муассисаҳои китобдорӣ ва таълимиву илмӣ ҷиҳати пажӯҳишу дарёфти китобҳои лозима ба ҳайси беҳтарин роҳнамо хизмат менамоянд.

Ҳамин тавр, вазъи омӯзиши библиографияи тарҷеъии тоҷик нишон дод, ки ин навъи библиография бо ибтиқору фаъолияти пайвастаи МД «АМ СБРСК – ХКТ» ба зинаҳои нави инкишоф устуворона қадам гузошта, ҷиҳати бақайдгирии маҳсулоти ҷопӣ ва тавассути наشري тарҷеъии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» паҳн намудани осори нашршуда саҳм гирифтааст. Ҳамзамон МД «АМ СБРСК – ХКТ» дар ҳамкорӣ бо дигар китобхонаву марказҳои библиографӣ дар таҳияву ҷопи системаи дастурҳои библиографияи умумитарҷеъӣ фаъолона иштирок кардааст.

Наشري пайвастаи силсилаи дастурҳои библиографияи умумитарҷеъии МД «АМ СБРСК – ХКТ» ба рушди бемайлоии библиографияи давлатии тоҷик тақони ҷиддӣ дода, ҷиҳати шаклгирию инкишофи библиографияи илмӣ-ёрирасони соҳаҳои мухталифи дониш низ шароит фароҳам овард. Аз ҷумла, солҳои 60-уми асри XX дар заминаи фондҳои китобии Палатаи давлатии китобҳои Тоҷикистон ва КДҶ ба номи А. Фирдавсӣ силсилаи дастурҳои библиографияи умумитарҷеъии тоҷик таҳия шуда, дар омӯзишу тарғиби адабиёти нашршуда, мусоидат карданд.

Таҳлили дастурҳои библиографияи умумитарҷеъии интишоркардаи МД «АМ СБРСК – ХКТ» нишон дод, ки дар радифи дастовардҳо дар ин самт камбудиву норасоӣҳо низ ҷой доранд. Аз ҷумла:

– дар нишондиҳандаҳои умумитарҷеъии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» на ҳамаи маҳсулоти ҷопии дар Тоҷикистон нашршуда ба қайд гирифта шудаанд. Сабаби асосии номнавис нашудани тамоми наشري даврӣ, ғайридаврӣ ва давомдор аз он иборат аст, ки на ҳамаи маҳсулоти ҷопшуда ба сифати нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуҷҷатҳо аз ҷониби муассисаҳои таъбу нашр тибқи муқаррароти қонунгузории ҷумҳурӣ ба МД «АМ СБРСК – ХКТ» ворид шудаанд;

– бо теъдоди нокифояи нашр шудани маҳсулоти ҷопӣ (аз 100 то 200 нусха) ва ворид нашудани онҳо ба МД «АМ СБРСК – ХКТ» боиси сари вақт фехристнигорӣ нагаштани ин мавод дар дастурҳои библиографӣ шудаанд;

– номуқаммалии дастгоҳҳои пажӯҳишӣ-маълумотии дастурҳои библиографӣ, ки то имрӯз барои саривақт дарёфт намудани ин ё он китоби дилхоҳ монеа эҷод мекунанд.

Адабиёт

1. Аз тартибдиҳанда // Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1967 – 1975) / тарт.: Р. А. Кукушкина. – Душанбе, 1982. – С. 3.
2. Баъзе масъалаҳои китобшиносии тоҷик [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / тарт.: Р. Шарофов. – Душанбе, 1973. – 142 с.
3. Каталог книг Таджикской ССР (1926 – 1956 гг.) [Текст] / сост.: Р. О. Тальман, Т.И. Поддымникова, Г. Я. Якубов, Э.Н. Яковлева, М. Ахмедова, К. Джамалов; ГРБ им. Фирдоуси, Государственная книжная палата Таджикской ССР. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1960. – 295 с.
4. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: фехрасти библиографӣ (2011-2015) / Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон”; муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе, 2016. – 542 с.

5. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (2016-2020) = Книги Республики Таджикистан (2016-2020): феҳраст / мураттибон Д. Авазова, Т. Бердова; муҳаррири масъул С. Нодирзода; Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” – Душанбе: Кайҳон, 2022. – 844 с.

6. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: феҳрасти библиографӣ (1991-2010). – Душанбе: Хонаи китоб, 2011. – 680 с.

7. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: феҳрасти давлатии библиографӣ (солҳои 1981 – 1985) / тарт.: З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева, С. Назарова; муҳ. масъул К. Қурбонов. – Душанбе, 1992. – 360 с.

8. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: феҳрасти давлатии библиографӣ (солҳои 1986 – 1990) / тарт.: С. Бобомуродова, Д. Авазова, С. Ғуломшоев, Н. Раҷабова; муҳ. масъул А. Файзалиев. – Душанбе, 2005. – 502 с.

9. Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1957 – 1961) / тарт.: М. Аҳмедова, Р. Кукушкина. – Душанбе, 1963. – 316 с.

10. Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1962 – 1966) / тарт. М. Аҳмедова, Р. Кукушкина; муҳ. С. Иброҳимов. – Душанбе, 1967. – 355 с.

11. Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1967 – 1975) / тарт.: Р. А. Кукушкина. – Душанбе, 1982. – 544 с.

12. Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: феҳрасти давлатии библиографӣ (солҳои 1976 – 1980) / тарт.: Р. Ҳайдарова, З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева; муҳ. Р. А. Кукушкина. – Душанбе, 1988. – 360 с.

13. Муқаддима // Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: феҳрасти давлатии библиографи (солҳои 1976 – 1980) / тарт.: Р. Ҳайдарова, З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева; муҳ. Р. А. Кукушкина. – Душанбе, 1988. – С.5.

14. От составителей // Каталог книг Таджикской ССР (1926 – 1956 гг.) [Текст] / сост.: Р. О. Тальман, Т.И. Поддымникова, Г. Я. Якубов, Э.Н. Яковлева, М. Аҳмедова, К. Джамалов; ГРБ им. Фирдоуси, Государственная книжная палата Таджикской ССР. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1960. – С.3.

15. Сарсухан // Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1957 – 1961) / тарт.: М. Аҳмедова, Р. Кукушкина. – Душанбе, 1963. – С.3.

16. Сарсухан // Китобҳои Тоҷикистони советӣ [Матн]: каталог (солҳои 1962 – 1966) / тарт. М. Аҳмедова, Р. Кукушкина; муҳ. С. Иброҳимов. – Душанбе, 1967. – С.3.

17. Солномаи китобҳо 1938-1948 [Матн]: Ба 20-солагии Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон бахшида мешавад / мураттибон: С. Иброрҳимов, М. Аҳмедова, Абрамов; Палатаи давлатии китобҳои РСС Тоҷикистон. – Сталинобод, 1949. – 214 с.

САҲМИ ХОНАИ КИТОБИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ БИБЛИОГРАФИЯИ УМУМИТАРҶЕӢИ ТОҶИК

Дар мақола саҳми Муассисаи давлатии Агентии миллии созмони байналмилалӣ рақамгузории стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон (минбаъд МД «АМ СБРСК – ХКТ») ҳамчун маркази библиографияи давлатӣ дар таҳияву интишори дастурҳои библиографияи умумитарҷеӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки аввалин дастури мукаммали библиографияи умумитарҷеӣ аз ҷониби Палатаи китобҳои ҷумҳурӣ дар ҳамкорӣ бо Китобхонаи ҷумҳуриявӣ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ соли 1960 таҳия гашта, таҳти унвони «Феҳристи китобҳои РСС Тоҷикистон» (солҳои 1926-1956) ба таъб расидааст ва дар он 7342 номгӯи адабиёти дар тӯли 30 сол нашршуда номнавис шудаанд. Чунонки аз таҳлили феҳристи мазкур бармеояд, он дорои як қатор камбудиву норасоӣҳо мебошад ва ин ақидаро худи мураттибон низ дар нашри дуҷуми

ин силсилафехрист ёдрас шуда, ишора кардаанд, ки ин фехрист бояд бо илова ва ислохи нав нашр карда шавад. Аммо, мутаассифона ин кори муҳим то имрӯз амалӣ нашудааст ва ба андешаи муаллиф ҳангоми таҳияи репертуари библиографияи тарҷеъии миллии тоҷик зарур аст, ки тамоми камбудию норасоҳои ҷойдошта ба инобат гирифта шаванд.

Муаллиф дар заминаи таҳлили нишондиҳандаҳои библиографияи умумитарҷеъии МД «АМ СБРСК – ХКТ» ба ҳулосае меояд, ки таҳияву нашри пайвастаи силсилаи ин навъи дастурҳои библиографӣ ба рушди бемайлоии библиографияи давлатии тоҷик тақдирӣ дода, ҷиҳати шаклгирию инкишофи библиографияи илмӣ-ёрирасони соҳаҳои мухталифи дониш низ шароити мусоид фароҳам овард.

Дар поёни мақола андешаҳои муаллиф перомунӣ дастоварду камбудии фаъолияти беш аз 70-солаи МД «АМ СБРСК – ХКТ» дар самти таҳияву интишори дастурҳои библиографияи умумитарҷеъии тоҷик баён ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Палатаи китобҳо, МД «АМ СБРСК – ХКТ», библиографияи давлатӣ, дастури библиографияи умумитарҷеъӣ, нишондиҳандаи библиографӣ, фехристи «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ», фехристи «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», дастгоҳи маълумотӣ-пажуҳишии фехрист.

ВКЛАД ДОМА КНИГИ ТАДЖИКИСТАНА В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ ОБЩЕРЕТРОСПЕКТИВНОЙ БИБЛИОГРАФИИ

В исследовании изучен вклад Государственного учреждения «Национальное агентство Международной организации стандартной нумерации книги – Дом книги Таджикистана» (далее ГУ «НА МОСНК – ДКТ»), как центра государственной библиографии, в составление и издание общеретроспективных библиографических пособий. Отмечено, что первый наиболее полный общеретроспективный библиографический указатель был разработан Книжной палатой республики совместно с Республиканской библиотекой имени Абулқасима Фирдавси в 1960 году и издан под названием «Каталог книг Таджикской ССР» (1926-1956 гг.), который включает 7342 наименования литературы, изданные за 30 лет. Анализ этого указателя показал, что он имеет ряд недостатков, о которых сами составители констатировали при издании второго пособия и указали на необходимость публикации первого указателя с новыми дополнениями и исправлениями. Однако, к сожалению, эта важная работа до сих пор не реализована, и, по мнению автора, при разработке репертуара таджикской национальной библиографии необходимо учитывать все имеющиеся недостатки.

На основе анализа общеретроспективных библиографических указателей ГУ «НА МОСНК – ДКТ» автор приходит к выводу, что постоянная разработка и издание серии библиографических пособий данного типа дали серьезный импульс стабильному развитию таджикской государственной библиографии, а также создали благоприятные условия для формирования и развития научно-вспомогательной библиографии различных областей знаний.

В конце статьи выражено мнение автора о достижениях и недостатках более чем 70-летней деятельности ГУ «НА МОСНК – ДКТ» в области разработки и издания таджикских общеретроспективных библиографических пособий.

Ключевые слова: Книжная палата, ГУ «НА МОСНК – ДКТ», государственная библиография, общеретроспективные библиографические пособия, библиографический указатель, каталог «Книги Советского Таджикистана», каталог «Книги Республики Таджикистан», справочно-поисковой аппарат указателя.

THE CONTRIBUTION OF THE TAJIKISTAN BOOK HOUSE IN THE DEVELOPMENT OF THE GENERAL BIBLIOGRAPHY OF TAJIKISTAN

The study examined the contribution of the State Institution “National Agency of the International Organization of Standard Book Numbering - House of Books of Tajikistan” (hereinafter referred to as State Institution “NA IOSBN-HBT”), as the center of state bibliography, in the compilation and publication of general retrospective bibliographic manuals. It is noted that the first most complete general retrospective bibliographic index was developed by the Book Chamber of the Republic together with the Republican Library named after Abulkasim Firdavsi in 1960 and published under the title “Catalog of Books of the Tajik SSR” (1926-1956), which includes 7342 titles of literature published in 30 years. An analysis of this index showed that it has a number of shortcomings, which the compilers themselves noted when publishing the second manual and pointed out the need to publish the first index with new additions and corrections. However, unfortunately, this important work has not yet been implemented, and, according to the author, when developing the repertoire of the Tajik national bibliography, it is necessary to take into account all the existing shortcomings.

Based on the analysis of general retrospective bibliographic indexes of the State Institution “NA IOSBN-HBT”, the author comes to the conclusion that the constant development and publication of a series of bibliographic manuals of this type gave a serious impetus to the stable development of the Tajik state bibliography, and also created favorable conditions for the formation and development of scientific and auxiliary bibliography various fields of knowledge.

At the end of the article, the author’s opinion is expressed on the achievements and shortcomings of more than 70 years of activity of the State Institution “NA IOSBN-HBT” in the direction of developing and publishing Tajik general retrospective bibliographic manuals.

Keywords: Book Chamber, State Institution “NA MOSNK-DKT”, state bibliography, general retrospective bibliographic aids, bibliographic index, catalog “Books of Soviet Tajikistan”, catalog “Books of the Republic of Tajikistan”, reference and search engine of the index.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодирзода Саидзароб Сайали, директори генералии Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон. Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 3). Тел.: (992) 98-800-86-87; E mail: sayzarob_1991@mail.ru

Сведения об авторе: Нодирзода Саидзароб Сайали, генеральный директор Национального агентства международной организации стандартной нумерации книг – Дом книги Таджикистана. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Н. Карабаева, 17 (3 этаж). Тел. : (992) 98-800-86-87; E mail: sayzarob_1991@mail.ru

Information about the author: Nodirzoda Saizarob Saiali, director general of the National Agency for International Book Numbering Organization – Book House of Tajikistan. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, N. street Karabaev, 17 (3rd floor). Tel. : (992) 98-800-86-87; E-mail: sayzarob_1991@mail.ru

**ЗАБОНШИНОСӢ, АДАБИЁТШИНОСӢ ВА
ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И
ПУБЛИЦИСТИКОВЕДЕНИЕ
LINGUISTICS, LITERARY STUDIES AND
JOURNALISTIC STUDIES**

ТДУ 81.2точик-4+809.155.0+809.27+891.55.+82точик

**ИМКНОТИ КАЛИМАСОЗИИ ИҚТИБОСОТИ
АРАБӢ БО ПАСВАНДҲОИ ТОЧИКӢ ДАР «НАФАҲОТ-УЛ-УНС» ВА
«БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

Чумъаев Мехроб Одинаевич
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қолабҳои калимасозии забони тоҷикӣ маҳдуд мебошанд, вале имконоти калимасозии онҳо маҳдуд нест, яъне чунин имкон вучуд дорад, ки бо як қолаби калимасозӣ дар забони тоҷикӣ даҳҳо воҳиди нави луғавӣ офарида шавад. Аммо на ҳар кас мувофиқи қолабҳои мавҷудаи забон калимаи нав офарида метавонад. Дар офаридани калимаҳои нав ва бо ин роҳ ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон саҳми эҷодкорон, ба хусус, шоирону нависандагони мумтоз ниҳоят калон мебошад. Адибони бомаҳорат на танҳо бойигарии луғавии забонро моҳирона истифода мебаранд, балки дар ҷараёни эҷоди асарҳои пурарзиш дар заминаи қолабҳои маъмули калимасозии забон калимаҳои нав меофаранд, ки ин боиси ғановати лексии забон мегардад. Бо мурури замон ин гуна калимаҳо умумистеъмом мешаванд. Ҳамин тавр ҷараёни офаридани воҳидҳои нави лексикӣ дар забон интиҳо надорад ва ба таври беохир давом мекунад.

Ҳарчанд доира ва имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ ниҳоят васеъ аст, ин масъала то ба ҳол ба таври ҷиддӣ мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст. Шояд таҳқиқоти муҳаққиқ ва шарқшиноси ўзбек У. Ш. Яъқубов, ки дар заминаи осори адабии «Таърихи Систон», «Таърихи илми орои Аббосӣ», матни рӯзномаҳои «Иттилооти Ҷумҳурии Исломи», «Кайҳон» ва маҷаллаи «Навҷавон»-и Ҷумҳурии Исломии Эрон анҷом дода шудааст, ягона пажӯҳиши илмӣ дар бораи имконияти калимасозии аффиксҳои форсӣ (тоҷикӣ) бо иқтибосоти арабӣ бошад [34, с. 3], вале ин таҳқиқоти илмӣ номукамал буда, дар он имконоти пурраи калимасозии аффиксҳои тоҷикӣ (форсӣ) бо иқтибосоти арабӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ масъалаи калимасозӣ бо иқтибосоти арабӣ тадқиқоти муфассали илмӣ меҳаҳад.

Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ аз зумраи он адибоне мебошад, ки бо андешаҳои оливу каломи муъҷизаофаринаш на танҳо ганҷинаи адабиёти тоҷику форсро бо ғанӣ гардонида, дар офаридаҳои пурарзиши адабиву илмиаш ғановати луғавии забони модаринашро моҳирона истифода бурдааст, балки дар таъриқи ба донишу маҳорати эҷодии хеш ва нерӯи халлоқонаи сухан ба бойигарии лексии ин забон ғановати тоза зам кардааст. Осори гаронбаҳои адабиву илмии ин суханвари бузург на танҳо аз хусусиятҳои наҷиби лексикиву семантикӣ, балки аз имконоти беназири морфологию калимасозӣ низ бархӯрдор аст. Нависанда барои дуруст ифода намудани матлаб ва афкори адабию илмӣ ва тасаввуфию ирфонии хеш на танҳо воситаҳои луғавӣ, балки

воситаҳои калимасозиро низ моҳирона истифода бурда, ба сохтори калима дар матн ва мавқеи истифодаи он эътибори ҷиддӣ медиҳад. Ҳамин аст, ки асрҳо боз «муҳаққиқон ва пажӯҳишгарон дар пайи кашфи асрори ниҳонӣ ва маъниҳои пинҳонии каломии муъҷизабайни» ин адиби номвар мебошанд [2, с. 3].

Яке аз хусусиятҳои морфологии асарҳои Ҷомӣ калимасозии иқтибосоти арабӣ бо ёрии аффиксҳои тоҷикӣ мебошад. Чунин усули калимасозӣ дар забони тоҷикӣ ниҳоят маъмул буда, бо ин усул, асосан, исми сифат ва зарфу феъл сохта мешавад. Ҳар як вожаи наво, ки дар забон офарида мешавад, баёнгари ҳодисаву воқеа ё мафҳуми нав буда, барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти соҳибзабонон муҳим аст. Бояд гуфт, ки дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ он қадар назаррас набошад ҳам, ҳар як аффикс баёнгари ҳодисаи таърихӣ замони нависанда ва дорои хусусияти услубӣ буда метавонад ва барои муайян намудани хусусиятҳои фардӣ услуби адиб ва лабораторияи эҷодии ӯ нақши муҳим мебозад. Ҳангоми баррасии масъала мо тасмим гирифтём, ҳар як пасванд ва пешванди калимасозро на дар доираи ҳиссаҳои нутқ, балки дар алоҳидагӣ таҳлил намуда, хусусият ва имконоти калимасозии онро дар асарҳои мавриди таҳқиқ муайян намоем ва имконоти муродифии аффиксҳои нишон диҳем.

Пасванди -а. Ин пасванд калимасоз, сермаъною серистеъмол, муштарақвазифа ва сермаҳсул, синоморфема ва оморфема мебошад. Ба андешаи забоншинос Ш. Рустамов «сермаъноии суффикси **-а** танҳо дар исмозии худӣ он, вале оморфемагии он на фақат дар дохили исм, балки дар калимасозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ мушоҳида мешавад» [22, с. 40]. Дар аввалин дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии забони тоҷикӣ 4 вазифа, дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ва дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» 5 вазифаи ин аффикс дар калимасозӣ, аз ҷумла дар сохтани исмҳои шарҳ дода шудааст [27, с. 122-123; 15, с. 178-179; 5, с. 112; 7, с. 135-136]. Дар калимасозии иқтибосоти арабии асарҳои насрии Ҷомӣ пасванди **-а** ҳамагӣ як маротиба дар калимаи **ҳарба** (**ҳарб+а**) ба назар мерасад:

...донистанд, ки азимати Сағр дорам, барои ман шамшереву сипаре ва **ҳарбае** оварданд [30, с. 286].

Вожаи **ҳарба** аз решаи арабии **ҳарб**, ки исми маънӣ мебошад бо пасванди **-а** сохта шудааст. Дар ин маврид пасванди **-а** аз исми абстракт исми конкрет сохтааст, ки ба решаи калима – вожаи содаи **ҳарб**, ки маънояш «ҷанг» мебошад, нисбат дода мешавад. Вожаи **ҳарба** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги осори Ҷомӣ» яқсон – ба маънои «асбоби ҷанг, аслиҳа, найзаи кӯтоҳ» [24, с. 732; 19, с. 412], дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои умумии «асбоби ҷанг, силоҳ (шамшар, ханҷар, милтиқ ва ғ.)» [26, с. 495] омадааст. Аз мазмуни мисоли боло маълум аст, ки ин калимаи сохта ба маънои «найзаи кӯтоҳ, ханҷар» ба кор бурда шудааст.

Дар баробари ин пасванди **-а** дар асарҳои Ҷомӣ барои чинсияти грамматикӣ (чинси занона) зиёд ба кор бурда мешавад. Ба монанди: **заифа, аҷуза, ҷадда, волида** ва ғайра. Дар ин маврид пасванди **-а** хусусияти шаклсозӣ дошта, ба чунин маъною вазифаи грамматикӣ аз забони арабӣ ба тоҷикӣ гузаштааст:

Он **заифа** шодмон шуд ва он лақаб бар вай бимонд [30, с. 99]; **Аҷузаи** худро гуфтам: «Авали шаб ту воқифи вай бош ва баъд аз он маро бедор кун ва ту дар хоб шав» [30, с. 315]; Чун бедор шудам, сурати он дарвеш дар хотири ман буд ва маро **ҷаддае** буд **солеҳа, волидаи** падари ман [30, с. 479].

Дар ин маврид қоидаи мувофиқати грамматикӣ забони арабӣ пурра риоя мешавад ва исмҳои чинси занонаи арабӣ бо муайянкунандаи сифатиашон аз ҷиҳати чинсият пурра мувофиқат мекунад, яъне, агар исм дар чинси занона бошад, муайянкунандаи сифатиаш низ дар чинси занона оварда мешавад. Чунонки дар мисоли боло исми **ҷадда** бо муайянкунандааш – сифати **солиҳа** (**ҷаддае солеҳа**) дар чинсият

мувофикат кардааст, дар мисоли поён низ исми чинси занонаи **заифа** бо муайянкунандаи сифатиаш – **солеҳа** (**заифаи солеҳа**) аз чихати чинсият мувофикат кардааст:

Он заифаи солиҳа ба муҷибӣ фармудаи Шайх Абуисҳоқ ба дастӣ худ ресмон ришти... [30, с. 479].

Ҳамчунин дар забони арабӣ қоидае роиҷ аст, ки, агар исм ғайришаҳс бошаду дар шамораи ҷамъ ояд, ҳамчун исми шумораи танҳои чинси занона қабул карда мешавад ва дар ин маврид муайянкунандаи сифатиаш дар шакли шумораи танҳои чинси занона меояд ва пасванди **-а** мегирад [ниг.: 11, с. 120]. Ин қоидаи забони арабӣ низ дар асарҳои насрии нависанда риоя мешавад. Масалан, дар мисоли зерин муайянкунандаҳои сифатии исмҳои шумораи ҷамъӣ шикастаи **аҳвол** ва **осор** (**ачиба** ва **ғариба**) дар шакли чинси занона бо пасванди **-а** ба қор бурда шудаанд:

...аз вай хонадоне бузург зоҳир гардад ва аҳволи аҷиба ва осори ғариба мушоҳада афтад [30, с. 414].

Пасванди -ак. Дар забони адабии тоҷик ин пасванд ҳам калимасоз ва ҳам шаклсоз мебошад. Забоншинос Ш. Рустамов онро ҳамчун пасванди «*сермаъно, синоморфема ва оморфема*» ном бурдааст [22, с. 41]. Муҳаққиқон дар калимасозии исму сифат ба қор бурда шудани пасванди **-ак**-ро зикр намудаанд [ниг.: 10, с. 68; 20, с. 210-214; 14, с. 19]. Дар исмсозӣ сермаҳсул [ниг.: 5, с. 112; 7, с. 137] ва дар сифатсозӣ каммаҳсул [ниг.: 5, с. 142; 7, с. 188] мебошад. Дар таҳқиқоти С. Низомова, ки ба калимасозии насри бадеиву публицистии устод Айни баҳшида шуда, яке аз охири таҳқиқоти илмӣ доир ба калимасозӣ ба ҳисоб меравад, дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани ду пасванди **-ак** (**-ак¹** ва **ак²**) зикр карда мешавад, ки яке калимасоз буда, ба воситаи дигарӣ тобишҳои маъноии субъективӣ ифода меёбад [ниг.: 17, с. 31], вале бехтар он аст, ки ин пасванд сермаъною муштарақвазифа номида шавад. Муҳаққиқ Низомова ҳамчунин дар сохтани зарф иштирок намудани ин пасвандро зикр намудааст [ниг.: 17, с. 34-35].

Дар калимасозии иқтибосоти арабии насри Абдурахмони Ҷомӣ пасванди **-ак** ҳамчун унсури шаклсоз қор фармуда шуда, ҳамагӣ се маротиба истифода гардидааст:

Амр ибни Усмони Маккӣ, ки ҷузъаке тасниф карда буд дар илми суфиён ва тавҳид, вай онҳоро пинҳон баргирифт ва ошкоро қард ва бо халқ намуд [30, с. 209]; *Пас мо рақс мекардем ва Бусаиди Тирмизӣ байтаке мегуфт...* [30, с. 514].

Бо пасванди **-ак** аз исмҳои **ҷузв** ва **байт** сохта шудани шаклҳои хурдии **ҷузвак** ва **байтак** гувоҳи ҳазм гардидани ин вожаҳо дар забон мебошанд. Нависанда ба воситаи ин пасванд хурду ночиз будани предметро тасвир намудааст. Аммо дар мисоли зерин бо исми хоси ифодакунандаи номи инсон омада, тобиши маъноӣ нописандиву тамасхур ва назарногир будани шахси номбурдаро дорад:

Як қадаҳи дигар гирифт ва бихӯрду гуфт: «Пур кун қадаҳе дигар ба кӯри Санояки шоир» [30, с. 731].

Пасванди -ан / -ян. Бо ин пасванд, аз исми амал (масдар)-и феъли нафъӣ ҳаштуми забони арабӣ – **иттифоқ** ва шумораҳои тартибии **аввал** ва **сонӣ** зарфҳои **иттифоқан**, **аввалан**, **сониян** сохта шудааст:

Иттифоқан шабе борон омада буд ва ҷароғ мурда [30, с. 315]; *Аввалан онро ба форсӣ шарҳ қард ва сониян ба арабӣ...* [30, с. 665].

Пасванди -вор. Дар сифатсозӣ каммаҳсул [ниг.: 5, с. 143] ва дар зарфсозӣ сермаҳсул арзёбӣ гурӯҳидааст [ниг.: 5, с. 279; 7, с. 366]. Аммо муҳаққиқ С. Низомова дар таҳқиқоти охири худ собит намуд, ки ин пасванд исмсоз низ будааст ва дар асарҳои насрии устод Айни бо ин пасванд исмҳои моддии **либосвор**, **ширавор**, **хонавор** (ба маънои **хонадон**, **хонавода**, **оила**) сохта шудааст [ниг.: 17, с. 44-48]. Аммо ин муҳаққиқ зимни баррасии имконоти калимасозии пасванди **-вор** саҳван вожаҳои **умедвор** ва **сазоворро**

исми маънӣ меҳисобад [ниг.:17, с. 44-45]. Ин ду калима аслан сифат мебошанд (*шахси сазовор, одами умедвор*) ва субстантиватсия шудаанд, яъне ба исм гузаштаанд ва дар мисолҳои овардаи С. Низомова ҳамчун чузъи номӣ бо феълҳои ёвари *будан* ва *шудан* истифода гардидаанд [ниг.: 17, с. 44-45]. Умуман, муҳаққиқ С. Ф. Низомова се вазифаи исмсозии пасванди *-ворро* зикр кардааст [ниг.: 17, с. 44-45], ки, ба ақидаи мо танҳо яктоаш қобили қабул аст, зеро калимаи *бузургвор*, ки С. Низомова исми шахс зикр намудааст, аслан сифат мебошад, ки Устод Айнӣ онро дар вазифаи исми шахс ба кор бурдааст. Дар фасли «Калимасозии сифат»-и асари академии «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» низ баргалаф таъкид шудааст, ки пасванди *-вор* «аз исми сифати нисбӣ месозад...» ва «*ҳадяи сазовор, ошиқи умедвор*» ҳамчун мисол оварда шудааст [ниг.: 5, с. 143]. Ҳол он ки *сазовор* ва *умедвор* на сифати нисбӣ, балки сифати аслӣ мебошанд, зеро ин сифатҳо дараҷа қабул мекунанд: *ҳадяи сазовортар (сазовортарин), ошиқи умедвортар (ниҳоят, бениҳоят, бағоят умедвор)*. Дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» танҳо аз сифат, дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» аз исму сифат зарфи монандӣ сохтани пасванди *-вор* зикр шудааст [ниг.: 7, с. 366; 5, с. 278], аммо муҳаққиқ С. Низомова дар осори Айнӣ зафи тарзи амал сохтани ин пасвандро собит намудааст [ниг.: 17, с. 46-47]. Дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо пасванди *-вор* бо калимаҳои арабии *вола* ва *мачҳул* истеъмол шуда, зарфи тарзи амал сохтааст, ки ба решаи калима монанд будани амалу рафтори шахсро ифода менамояд:

...ман *волавор* рӯй ба кӯҳ овардам ва ба ибодату риёзат ва муҷоҳадат машғул шудам [30, с. 454]; Чун бомдод шуд, се бор мувофиқ ихтиёр кард ва *мачҳулвор*... ба зиёрати ҳарамайни шарафайн... мутаваҷҷеҳ шуд [30, с. 421].

Вола аслан сифат аст, аммо дар вазифаи исм низ ба кор бурда мешавад. Маънои ин калима «*шефта, мафтун, ҳайрон, саргашта (аз ишқ), ошиқи шайдо*» [23, с. 239] мебошад. Пас зарфи *волаворро* нависанда ба маънои «*ҳамчун шахси шефтаву мафтун, ба онанди ошиқи шайдо*» кор фармудааст. *Мачҳул* аслан исми мафъули феъли навъи якуми забони арабӣ *جَحَلَ* мебошад ва бештар ҳамчун сифат ба кор бурда шуда, ба маънои «*номаълум, ғайримаъруф, донистанашуда, ношинос*» [23, с. 681] меояд. Зарфи *мачҳулвор*, ки дар мисоли боло ба назар мерасад, ба маънои «*номаълум, касеро нафаҳмонда, ҳамчун шахси номаълум*» ба кор бурда шудааст.

Пасванди -гар ханӯз дар забони форсии миёна дар шакли **-каг** вучуд доштааст [ниг.: 21, с. 182]. Дар калимасозии исм сермаҳсул буда, дар забони адабиёти классикӣ мавқеи устувор доштааст [ниг.: 17, с. 49]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [ниг.: 5, с. 111] се ва дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» чор вазифаи калимасозии он қайд гардидааст [ниг.: 7, с. 132-133] ва яке аз вазифаҳои он аз исмҳои конкрет сохтани исми шахс мебошад, ки касбу хунарро ифода мекунанд [ниг.: 5, с. 111]. Абдурахмони Ҷомӣ бо ин пасванд аз исми конкрети *ҳалво* калимаи *ҳалвогар* сохтааст, ки ин вожа дар забони имрӯза низ серистеъмол аст:

Чун он шахс дирамро ба *ҳалвогар* дод, *ҳалвогар* қадре *ҳалво* дар когазе печид ва ба вай дод [30, с. 622].

Пасванди -гарӣ дар калимасозии исм сермаҳсул буда, ба воситаи он аз исму сифат ва сифати феълӣ исми маънӣ сохта мешавад [ниг.: 5, с. 116]. Дар насри Ҷомӣ аз калимаҳои иқбосии арабӣ бо ин пасванд танҳо калимаи *суфигарӣ* ба назар мерасад:

Фулом ал-Халил шахсе буд мурой, худро пеши халифа ба *суфигарӣ* маъруф сохта буд... [30, с. 622].

Суфигарӣ дар забони тоҷикӣ ду марҳилаи калимасозиро аз сар гузаронидааст: аввалан аз исми *суф* бо пасванди **-ӣ** сифати нисбии *суфӣ* ва баъдан аз *суфӣ* бо пасванди **-гарӣ** *суфигарӣ* сохта шудааст. Ба ин маъно пасванди **-гарӣ** бо **-гӣ** ҳаммаъною ҳамвазифа мебошад: *суфигарӣ // суфигӣ*.

Вожаи *суфигарӣ* ҳамчун чузъи маънодори феъли таркибии номӣ низ ба назар мерасад:

...аз *Миср ба Омӯл омада буд, то суфигарӣ кунад ва шайхро аз ҷой бибарад* [30, с. 622].

Ба андешаи баъзе муҳқиқон пасванди **-гарӣ** аз забони гуфтугӯӣ ба забони адабӣ гузаштааст [ниг.: 5, с. 116], аммо дар насри Абдурахмони Ҷомӣ ба назар расидани ин унсури морфологӣ гувоҳи он аст, ки истеъмоли он садсолаҳо пеш дар забони адабии китобӣ роиҷ будааст.

Пасванди -гор. Бо ин пасванд танҳо калимаи *хидматгор* сохта шудааст:

Дуо мекард, ки Худои таоло фарзандону фарзандони фарзандонатро хидматгори ту гардонад [29, с. 412].

Пасванди -гоҳ. Дар бораи ин пасванд низ ақидаҳо гуногунанд. Баъзе муҳқиқон онро ҳамчун калимаи мустақил меҳисобанд ва калимаҳои бо он сохташударо ба гурӯҳи вожаҳои мураккаб мансуб медонанд [ниг.: 12, с. 145]. Дар воқеъ, вожаи мустақили **гоҳ** дар «Ғиёс-ул-луғот» «ба маънии тахти подшоҳӣ ва ба маънии вақт ва ҷой ва хайма ва ба маънии дови қимор» [6, с. 188] омадааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ду вожаи **гоҳ** (**гоҳ I** ва **гоҳ II**) ҳамчун омоним шарҳ дода шудааст: **гоҳ I** ба маънои «1. ҷой, макон; 2. тахт, авранг; 3. вақт, замон» ва **гоҳ II** ба маънои «бӯтаи заргарӣ, ки дар он тилло ва нуқраро об мекунанд». Дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» низ аслан калимаи мустақилмаъно будани ин суффикс ва дар ҷараёни инкишофи ташаккули забони тоҷикӣ ба қатори морфемаҳо дохил шудани он таъкид гардидааст [ниг.: 7, с. 141]. Аз ин рӯ хатои муҳқиқон низ дар он аст, ки эшон танҳо маънои мустақили вожаи **гоҳро** ба эътибор гирифтаанду ба он ҳамчун унсури морфологӣ эътибор надованд. Аммо дар таҳқиқотҳои илмии забоншиносон О. Қосимов ва С. Низомова пасванди исмсоз будани **-гоҳ** собит гардидааст [ниг.: 9, с. 22-23; 17, с. 58-61]. Аз ҷумла дар сарчашмаҳои илмӣ бо ин пасванди сохта шудани исмҳои макон зикр гардидааст [ниг.: 7, с. 17, с. 58-61]. Абдурахмони Ҷомӣ бо пасванди **-гоҳ** вожаи *манзилгоҳ* сохтааст, ки исми макон аст:

Шайх даст бар рӯ фуруд овард ва гуфт: «Алҳамдулиллоҳ, ки манзилгоҳи писари қассоб на андӯҳ аст ва на шодӣ» [30, с. 389].

Калимаи арабии *манзил* аслан аз рӯйи сохти морфологияш исми макон мебошад ва маънои «макон ё ҷойи фуруд омадан»-ро дорад [ниг.: 8, с. 64-65]. Дар иртибот ба исми макон будан ин вожа маънои «маскан, бошишигоҳ, истиқоматгоҳ, хонаи истиқоматӣ»-ро дорад [4, с. 796]. Дар забони адабиёти классикии тоҷик вожаи *манзил* инчунин ба маънои «1. работе, ки дар масофаи муайяни роҳ барои дамгирии корвониён бино карда мешуд, ҷойи фаромадани корвониён, истгоҳ, ҷойи дамгирии мусофирон ва маҳалли махсуси асп иваз кардани чопарҳо (қосидҳо) – корвонсарой; 2. фосила ва масофаи байни ду истгоҳ» [23, с. 632] истифода мегардид, ки ин маъноҳои он низ ба макон иртибот дорад. Шояд маънои маконро ифода кардани вожаи арабии *манзил* дар забони тоҷикӣ тира гардидааст, ё шояд ба хотири таъкиди мафҳум бошад, ки аз он дубора бо пасванди **-гоҳ** исми макон сохта мешавад. Исми макони *манзилгоҳ* имрӯз низ дар забони тоҷикӣ истеъмол мешавад. Дар ин калима пасванди **-гоҳ** бо вожаи **ҷой** хусусияти муродифӣ зоҳир менамояд: *манзилгоҳ // манзилҷой*. Вале вожаи *манзилҷой* дар забони гуфтугӯӣ имрӯза бештар ба маънои «қабр, хокҷой» истеъмол мегардад.

Пасванди -истон. Бо ин пасванд аз калимаи иқтибосии арабии *нахл*, ки маънои «дарахти хурмо»-ро дорад [23, с. 840] исми макону фаровонии *нахлистон* сохта шудааст:

Аз Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар, разияллоҳу анҳу, овардаанд, ки рӯзе азимати сафаре карда буд. Дар нахлистони қавме фуруд омад, ки гуломе сиёҳ нигоҳбони он буд [29, с. 377].

Дар ин маврид пасванди **-истон** бо пасванди **-зор** ҳаммаъно аст: *нахлистон // нахлзор*.

Пасванди -й / -гӣ, -вӣ. Дар бораи ин пасванд ва шаклҳои он андешаҳои муҳаққиқон мухталифанд [ниг.: 16, с. 55-58]. Ба андешаи муҳаққиқ Л. С. Пейсков бунёди ин пасванд ба забони форсии миёна иртибот дорад [ниг.: 21, с. 183-184]. Баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ (форсӣ) мавҷуд будани ду пасванди **-й** (**-й1** ва **-й2**) андеша баён кардаанд [ниг.: 20, с. 214; 3, с. 94-95; 32; 33]. Муҳаққиқи ўзбек У. Яъқубов низ пасванди **-й**-ро бо ду ном – *يای نسبت* (йои нисбат) ва *يای مصدرى* (йои масдарӣ) зикр намудааст [ниг.: 34, с. 10], вале забоншинос Ғ. Мирзоев дар забон мавҷуд будани пасвандҳои **-й1** ва **-й2**-ро рад менамояд. Ба ақидаи ӯ ба хоҳири омехта накардани калимаҳое, ки бо ин пасвандҳо сохта мешаванд, «*ё онҳоро як чиз шуморидан лозим аст, ё ин ки масъалаи мазкурро амиқтар тадқиқ намудан лозим аст*» [13, с. 184]. Муҳаққиқ С. Низомова низ муқобили ақидаи дар забон мавҷуд будани ду пасванди **-й** буда, ин пасвандро муштарақвазифа меҳисобад, ки «*дар калимасозии исм, сифат, зарф, сифати феълӣ ва калимаҳои мураккаби омехта фаровон истифода мегардад*» [17, с. 67]. Муҳаққиқи дигар Т. А. Алескерова дар забони форсӣ мавҷуд будани чор пасванди **-й** (**й1**, **й2**, **й3**, ва **й4**)-ро қайд менамояд. **й1**-ро аз ҷиҳати баромад қадима ва дар забонҳои хиндӣ эронӣ асосан исми абстракт ва аҳёнан исми конкрет сохтани онро таъкид мекунанд. Ба ақидаи ин муҳаққиқ **й1** дар забони форсии имрӯза ниҳоят сермаҳсул аст ва бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада вожаҳои абстрактмаъно месозад. Ба монанди: *бузургӣ, дӯстӣ* [ниг.: 1, с. 27-28]. Т. А. Алескерова **й2**-ро хоси дар забони зиндаи гуфтугӯии форсӣ меҳисобад, ки номи касбу кор месозад, ки баъзеи ин исмҳо ҳатто ба забони адабӣ ворид мешаванд. Ба монанди: *ахтарӣ (гайбгӯӣ), тилфунӣ (алоқачии телефон)* [ниг.: 1, с. 28]. **й3**-ро варианти фонетикии **й2** меҳисобад, ки аз забони арабӣ ба форсӣ ворид гардидааст. Он шакли фонетикии пасванди **й**- (иййун), **й**- (авиййун) доништа шуда, танҳо бо калимаҳои иқтибосии арабӣ меояд. Ба монанди: *лугавӣ, илмӣ* [ниг.: 1, с. 29]. Пасванди **й4** аз **й2** ибтидо гирифта, аз масдар сифати феълии замони оянда месозад. Ба монанди: *хонданӣ, рафтаниӣ, гуфтаниӣ*. Ба ақидаи Т. А. Алескерова **й4** маҳсули ташаккули забони форсии имрӯза буда, дар осори забонҳои форсии қадим ва миёна ба назар намерасад [ниг.: 1, с. 29].

Мо ба гуфтаҳои донишмандон ҳаминро илова карданем, ки пасванди **-й** унсури муштараки морфологии калимасозии ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони арабӣ мебошад, аммо, бар хилофи он ки ин пасванд дар забони тоҷикӣ дар калимасозии исм, сифат, зарф ва сифати феълӣ серистеъмол аст, дар забони арабӣ бештар сифати нисбӣ месозад [ниг.: 8, с. 86-87; 11, с. 91-93; 31, с. 107-109; 28, с. 86-88].

Дар асарҳои насрии Мавлоно Ҷомӣ пасванди **-й** дар калимасозӣ аз иқтибосоти арабӣ назар ба дигар пасвандҳои калимасозии тоҷикӣ сермаҳсулу серистеъмол аст. Он дар мавридҳои зерин истеъмол шудааст:

а) Аз исми шахси **инсон** сифати нисбӣ **инсонӣ** сохтааст:

Асҳоби мо гоҳ-гоҳе аз сурати инсонӣ берун меоянд, аммо зуд ба он бозмегарданд [30, с. 614];

б) Аз исмҳои хоси ифодакунандаи номи одамоне сифати нисбӣ сохтааст:

Муҳаммад – муҳаммадӣ, Исроил – исроилӣ, Имом Шофеъ – шофе(ъ)ӣ, Имом Абуҳанифа – ҳанафӣ:

Рӯзе суҳан мегуфт, ногоҳ чанд гом дар ҳаво бирафт ва гуфт: «Эй исроилӣ, биист ва каломе муҳаммадӣ бишнава!» [30, с. 643]; *Номи вай Ҳасан ибни Солеҳ ибни Ҳайрон аст. Фақеҳ буда, шофе(ъ)ӣ чамъ карда буд миёни фикҳ вараъ* [30, с. 278]; *Гуфт: «Бар миллати ҳанафӣён, камтар ҳанафӣям, аз уммати Муҳаммад, саллаллоҳу алайҳи вассалам»* [30, с. 212].

Дар мисоли якум вожаҳои *исроилӣ* ва *муҳаммадӣ* сифатҳои нисбӣ мебошанд, ки ба вазифаи исми шахс омадаанд, яъне субстантиватсия шудаанд. Дар зер мафҳуми *исроилӣ* «*пайрави дини яҳудӣ*» ва зер мафҳуми *муҳаммадӣ* «*пайрави дини Ислому*» дар назар дошта шудааст. Ин ду вожа ба хотири муқобилгузори каломи нависанда ба кор бурда шудаанд. Илова бар ин, вожаи *исроилӣ* имрӯз ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони арабӣ ба маънои «*шахс ё ашёи мансуб ба давлати Исроил, соқини исроил, яҳуд, исроилӣ, яҳудӣ*» кор фармуда мешавад [4, с. 34; 25, с. 558]. Вожаи *шофе(ъ)ӣ* аз исми амали феъли навъи якуми забони арабӣ – شَفَعُ , ки ба маънои «*ҳимоятгар, ҳомӣ, тарафгар, миёнрав*» [4, с. 409], «*шафоаткунанда, дархостнамоянда, хоҳишгар*» [24, с. 598] меояд, сохта шуда, ҳамзамон номи асосгузори яке аз ҷаҳор мазҳаби Ислому имом Абуабдуллоҳ Муҳаммад бинни Шофей Идрис мебошад. Пайравони мазҳаб ва мактаби Имом Шофейро ба таври мухтасар *шофей* меноманд [ниг.: 24, с. 598; 4, с. 409], яъне мансуб ба мазҳаби Имом Шофей. *Ҳанафӣ* ба маънои «*пайрави мазҳаб ва мактаби Имом Абуҳанифа*» меояд. Дар мисолҳои боло бо пасванди *-ӣ* сохта шудани калимаҳо як роҳи мухтасару муҷазбаёнӣ. Ба ҷойи *пайрави дини яҳудӣ – исроилӣ*, ба ҷойи *пайрави дини Ислому – муҳаммадӣ*, ба ҷойи *пайрави мазҳаби Имом Шофей – шофей*, ба ҷойи *пайрави мазҳаби Имом Абуҳанифа – ҳанафӣ* гуфтан ҳам каломро мухтасар ифода намуда, ҳам нерӯро сарфа мекунад.

в) Аз исми конкрети ифодакунандаи макон исми абстрактӣ ифодакунандаи касб сохтааст: *ҳаммомӣ*:

Ва чун аз ҳаммом берун омад, бист ҳазор дирам ба ҳаммомӣ дод... [29, с. 445].

Дар мисоли боло пасванди *-ӣ* бо пасвандҳои *-ҷӣ*, *-бон* хусусияти муродифӣ зоҳир кардааст: *ҳаммомӣ // ҳаммомҷӣ, ҳаммомбон*. Аммо бо пасванди *-ҷӣ* дар асарҳои насри Ҷомӣ ягон калимаи сохта ба назар намерасад. Ин гувоҳи он аст, ки бо пасванди *-ҷӣ* сохтани калимаҳо дар забони тоҷикӣ дертар роиҷ гардидааст.

г) Аз исми конкрети *суф*, ки ба маънои «*паши, мӯйи гӯсфанд ва гайра; матои паши*» [4, с. 450; 24, с. 281] меояд, сифати нисбии *суфӣ* сохтааст, ки он бештар бидуни исми муайяншаванда истеъмол гардида, ба вазифаи исми шахс кор фармуда мешавад:

Вай гуфт: «Суфӣ аз мақомот ва аҳвол баргузаштааст, он ҳама зер қадми вай аст...» [30, с. 356].

Аҳёнанин вожа ҳамчун сифати нисбӣ низ истеъмол мешавад:

Абуҳошими суфӣ... гуфтааст, ки кӯҳро ба нӯги сӯзан аз бех баркандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бияфгандан [29, с. 335].

ғ) Аз исмҳои ифодакунандаи касбу кор ва шуғли доимӣ, ки дар забони арабӣ бар вазни فَعَالٌ меоянд [ниг.: 28, с. 283], исми абстракт сохтааст, ки ба амалу фаъолият, шуғл ва рафтору кирдори инсонҳо далолат мекунад. Ба монанди: *қассобӣ, саббоғӣ, ҳаҷҷомӣ*:

...писари қассобе буд, аз падар қассобӣ омӯхта... [30, с. 374]; *бар вай гарон меомад, ки писараи ба суҳбати суфия мерафт ва тариқаи эшон меварзид ва аз саббоғӣ бозмемонд* [30, с. 660]; *Агар қасди ин тариқ дорӣ, аввал бирав, ҳаҷҷомӣ биёмӯз...* [30, с. 92].

Чунин исмҳои абстракт ҳамчун ҳиссаи маънодори феълҳои таркибии номӣ низ истеъмол шудаанд. Чунончи дар мисолҳои зерин исмҳои абстрактӣ *ҳаммомӣ, наммомӣ, қавволӣ* бо шаклҳои замони гузаштаи ҳикоягӣ, ҳозираю оянда ва замони ояндаи дури феъли ёвари *кардан* истеъмол гардида, барои маъно бахшидан ба ин феълҳои ёвар хизмат кардаанд:

...ва ман марди фақираму ҳаммомӣ мекунам [30, с. 300]; *он кас, ки гирифт, бознахоҳад дод ва он кас, ки гирифт боздид, наммомӣ нахоҳад кард* [29, с. 364]; *Ва ончунон буд, ки навҷавоне омада буд, қавволӣ мекард* [30, с. 269].

д) Аз чунин исмҳои ифодакунандаи касбу кор ва шугли доимӣ, ки дар забони арабӣ бар вазни *فَعَالٌ* меоянд, бо пасванди **-ӣ** сифати нисбӣ низ сохта шудааст. Ба монанди: **амали банноӣ, дӯкони ҳаллоҷӣ, санъати саббоғӣ, номи ҳаҷҷомӣ**:

Ва гуфтаанд, вай дар рӯз ба амали банноӣ машгул будӣ [30, с. 152]; То рӯзе ба кӯе фурӯ шуд, дӯкони ҳаллоҷӣ дид, шогирди вай бар он нишаста [30, с. 278]; Чун падараш он бидид, ҳайрон монд ва вайро ба сулуки роҳи суфия бозгузошт ва аз санъати саббоғӣ маъзур дошт [30, с. 660]; Агар қасди ин тариқ дорӣ, аввал бирав, ҳаҷҷомӣ биёмӯз, то номи ҳаҷҷомӣ бар ту ниҳанд... [30, с. 92].

Чунон ки аз муқоисаи мисолҳои ду банди охир бармеояд, калимаҳои **саббоғӣ** ва **ҳаҷҷомӣ** ҳам ба вазифаи исми абстракт ва ҳам ба вазифаи сифати нисбӣ кор фармуда шудаанд. Дар мисолҳои «...тариқай эшон меварзид ва аз саббоғӣ бозмемонд» [30, с. 660] ва «...аввал бирав, ҳаҷҷомӣ биёмӯз...» [30, с. 92], калимаҳои **саббоғӣ** ва **наммомӣ** исми абстракт мебошанд ва ба вазифаи пуркунанда истеъмол шудаанд. Дар мисолҳои «...аз санъати саббоғӣ маъзур дошт» [30, с. 660] «...номи ҳаҷҷомӣ бар ту ниҳанд...» [30, с. 92] ин ду калима сифати нисбӣ мебошанд ва ба вазифаи муайянкунанда омадаанд. Аз ин бармеояд, ки аксари чунин исмҳои абстракт дар ибтидо сифати нисбӣ будаанд ва баъдан дар натиҷаи мухтасару мушаххасбаёнӣ субстантиватсия шуда ба исм гузаштаанд. Ба монанди: **амали наммомӣ / наммомӣ кардан, санъати саббоғӣ / аз саббоғӣ мондан, амали ҳаҷҷомӣ / ҳаҷҷомӣ омӯхтан**.

е) Аз исмҳои фоилӣ феъли навъи якуми забони арабӣ **кофир**, **шофев** **коҳил**, **зоҳир**, **ботин** бо пасванди **-ӣ** исми абстракти **кофирӣ**, **коҳилӣ** ва сифатиҳои нисбии **зоҳирӣ** ва **ботинӣ** сохта шудааст:

Аз вай пурсиданд, ки аз мусалмонон кӣ ба **кофирӣ** наздиктар? [30, с. 104]; Ва агар касеро ҳоле ҳаст, ки ба дунё ва иморати он намебардозад, хуш вақти ӯ ва агар чунонки аз **коҳилӣ** тарки иморати замин қунад ва онро тарк ва зухд ном ниҳад [30, с. 546]; Вай ба улуми **зоҳирӣ** ва **ботинӣ** ораста будааст [30, с. 513].

Дар мисоли охирин сифатҳои нисбии **зоҳирӣ** ва **ботинӣ**, ки антоними луғавӣ мебошанд, бо мақсади муқобилгузори ба кор бурда шудаанд.

ё) Аз исмҳои мафъули феълҳои навъи якум ва дуҷуми забони арабӣ – **машгул**, **муҳаннас**, **муҷаррад**, **мусаххар** исмҳои абстракти **машгулӣ**, **муҳаннаасӣ**, **муҷаррадӣ**, **мусаххарӣ** сохта шудааст:

Ва ҳам вай гуфта, ки: Дур бош аз **машгулӣ** ба халқ, ки имрӯз дар машгулӣ ба халқ суде намондааст [30, с. 165]; ...он дигар аст, ки чаим аз он нӯшидан мудоҳанат ва **муҳаннаасӣ** бувад дар дин... [30, с. 173]; Падари ман дар **муҷаррадӣ** вақте софӣ дошта буд ва фарогати дил дар зану фарзанд афтода буд ва он аз дасти вай бишуда [30, с. 432]; Хокро дар ҳаракат ҷуз **мусаххарӣ** ва бечорагӣ нест дар дасти ҳаво... [30, с. 468].

Аз байни исмҳои абстракти номбаршуда вожаи **машгулӣ** бо феълҳои ёвари **кардан** ва **намудан** омада, феъли таркибии номӣ сохтааст:

Фалон кас ба такрори сабақи зикр, ки таълим гирифта буд, кам **машгулӣ** кард [30, с. 484]; Мегӯянд, ки Шайх Зайнуддин ба ҳалли вақоеъ ва таъбири маномот **машгулӣ** менамоянд... [30, с. 497].

ж) Аз исмҳои амал ё масдарҳои феъли навъи дуҷум ва ҳаштуми забони арабӣ – **тасдиқ**, **таслим** ва **иҷтимоъ** сифатҳои нисбии **тасдиқӣ** ва **таслимӣ** ва исми абстракти **иҷтимоӣ** сохта шудааст:

Чун ӯро ба Қуръон ва суннат шиносӣ, ӯро ба ӯ бишнохта бошӣ, яъне шинохти **тасдиқӣ** ва **таслимӣ** [30, с. 292]; ...аз **иҷтимоӣ** инҳо шеъри вайро ҳолате ҳосил омадааст... [29, с. 464].

з) Аз шаклҳои чамъи шикастаи исмҳои қорӣ – **қурро** ва **сурат** – **сувар** исми абстракти **қурроӣ** ва сифати нисбии **суварӣ** сохта шудааст:

Абдуллоҳи Харроз дар Макка буд, мегуфт: «Тариқаи мо футувват аст, на **қурроӣ**» [30, с. 216]; Абусаиди Харроз гуфт, ки маро дар ҳадосати синн ҷамоли **суварӣ** буд [30, с. 113].

и) Аз сифатҳои аслии **фузул** ва **зарур** исмҳои абстракти **фузулӣ** ва **зарурӣ** сохта шудааст:

Аз **фузулӣ** бигурез ва он чӣ **зарурист**, дар он овоз [29, с. 350].

Бояд гуфт, ки сифати **зарур** ва исми маънии **зарурӣ** дар забони тоҷикӣ ҳазм гардидаанд, аммо калимаҳои **фузул** ва **фузулӣ** дар забони имрӯза дар истеъмол нестанд. Сифати **фузул** дар лугат чунин шарҳ дода шудааст: «1. касе, ки ба корҳои дигарон бесабаб мудохила мекунад; забондароз, пургӯй, сафсатагӯй, лаққӣ; 2. гапҳои барзиёд, сафсата, гапҳои бемаънӣ; 3 зиёдталабӣ, орзу ва талабҳои барзиёд; 4. шахси номатлуб» [24, с. 442-443]. Исми маънии **фузулӣ** ба маънои «1. сергапӣ, беҳуда мудохила кардан ба корҳои дигарон, забондарозӣ; 2. зиёдталаб, одаме, ки дар корҳо ва муносибатҳо аз ҳадди эътидол берун меравад» [24, с. 443] меояд. Дар мисоли боло нависанда исмҳои маънии **фузулӣ** ва **заруриро**, ки хусусияти антонимӣ доранд, ҳам бо мақсади муқобилгузорӣ ва ҳам бо мақсади таъмини оҳанги сухан ба кор бурдааст.

Ҳамчунин аз сифати аслии **ҳаром** бо пасванди **-ӣ** исми шахси **ҳаромӣ** сохта шудааст:

Баъд аз он шахсе дигар даромад ва гуфт: «Айюҳашишайх! Як хирвор гандум назри шайх карда будам, **ҳаромӣён** бурданд» [30, с. 697].

Вожаи **ҳаромӣ** дар забони арабӣ ба маънои «дузд, роҳзан, гонатгар, ягмогар, кисабур, торочгар, авбоиш» [4, с. 168] истеъмол мешавад. Дар забони адабиёти классикӣ низ ин вожа ба ҳамин маъно ба кор бурда мешуд [ниг.: 24, с. 734]. Аммо дар забони имрӯза ин вожа тағйири маъно карда, бештар ба маънои «фарзанде, ки аз падари гайриқонунӣ зоида шудааст» [26, с. 496] дар истеъмол мебошад. Дар мисоли овардаи мо низ вожаи **ҳаромӣ** ба маънои дар забони адабиёти классикӣ маъмулбудааш – «дузд, роҳзан, гонатгар» ба кор бурда шудааст.

й) Нависанда бо ёрии пасванди **-ӣ** аз исмҳои абстракти **вичдон**, **орият**, **даъват**, **разо**, **ладун(н)**, **самъ**, **ақл**, **нақл**, **гайб**, **абад**, **дин**, **яқин**, сифатҳои нисбии **вичдонӣ**, **ориятӣ**, **разо(ъ)ӣ**, **ладунӣ**, **даъватӣ**, **самъӣ**, **ақлӣ**, **нақлӣ**, **гайбӣ**, **абадӣ**, **динӣ**, **яқинӣ** сохтааст.

Чӣ маърифат амре **вичдонӣ** аст ва тақдир аз он қосир [30, с. 25]; То ҳаёти **ориятӣ** забонро ба таҳриқ мадад мекунад, дар биёбони гурураи саробе менамояд... [30, с. 391-392]; Бародариш эшон бародариш **разо(ъ)ӣ** аст, чи дар валодати сония аз як мавзеъ шир хӯрдаанд [30, с. 264]; Дар вақти саҳар ҳазрати Ҳаққ, субҳонаҳу ва таоло, бар дили вай аввоби илми **ладунӣ** бикшод... [30, с. 411]; Рӯзе ҳазрати шайхро аз хонақоҳи шайх Абдуллоҳи Ансорӣ, раҳимаҳуллоҳу, ба **даъватӣ** мебурданд [30, с. 458]; Ва ақлу қиёси худ мапазир, ки имон **самъӣ** аст, на **ақлӣ** [30, с. 292]; ...ба кутубхона даромад ва аз латоифи улуми **ақлӣ** ва **нақлӣ** маҷмуае интиҳоб кард... [30, с. 535]; Пайваста мутолааи **гайб** мекард, умури **гайбӣ** бар вай голиб омад [30, с. 319]; Агар ба умри **абадӣ** дар нигоҳдошти ин нисбат саъй кунад, ҳанӯз ҳаққи ӯ гузорида нашавад [30, с. 507]; ...ба таҳсили улуми **динӣ** ва маорифи **яқинӣ** машғул шуд, то камоли вай ба ҷое расид... [30, с. 564];

Ба ҷуз сифатҳои нисбии **разо(ъ)ӣ** ва **ладунӣ** дигар сифатҳои нисбии дар боло овардашуда имрӯз низ дар истеъмоланд. Сифати нисбии **разо(ъ)ӣ** ба маънои «ҳамишр, ду бачаи аз пистони як модар ширмаканда» [24, с. 139] истеъмол мешавад: **бародариш разо(ъ)ӣ** – бародариш ҳамишр, бародариш ширхора. Вожаи **ладунӣ** чунин маъно дорад: «он чӣ аз гайри иштироки табиату зеҳн ва гайри кӯшиши гӯё аз тарафи Худо ато шудааст, худодод» [25, с. 590]. Пас ибораи илми ладунӣ, ки хусусияти диниву ирфонӣ дорад, ба маънои «илму дониши худодод, ки гӯё аз гайри таълими устод ва кӯшишу ҳаракати шахс аз гайб ҳосил шудааст» [23, с. 590] меояд.

к) Аз исмҳои ҷомеи ифодакунандаи шахси *ачам* ва *мачус* сифатҳои нисбии **ачамӣ** ва **мачусӣ** сохта шудааст. Исми **ачам** дар забони арабӣ ба маънои умумии ҷомеи «*ғайриарабҳо, мардумони ғайриараб, хориҷҳо, форсҳо, қавмҳои форсу тоҷикзабон*» [4, с. 500; 23, с. 123] истеъмол мегардад. Дар забони форсии тоҷикӣ бар замми маънои зикршуда, ба маънои исми танҳо «*мулк ва сарзамини форсу тоҷик*»-ро низ ифода менамояд [23, с. 123]. Вожаи «**ачамӣ**» дар насри нависанда ба ду вазифаи морфологӣ ба назар мерасад:

1) ҳамчун сифати нисбӣ: **забони ачамӣ**:

Ва ҳазрати шайх бар он бо забони ачамӣ суханони ғариб ва маонии ладунӣ мефармуд, ки фаҳми он натавонистӣ кард... [30, с. 665].

2) ҳамчун исми ифодакунандаи шахс, яъне дар ин маврид исми муайяншаванда меафтад ва сифати нисбӣ субстантиватсия шуда исми шахсро ифода менамояд: **марди ачамӣ, шахси ачамӣ // ачамӣ**:

Гӯянд, ки дар мавсими ҳаҷ ачамӣ пеши вай омад, ки бароти ман бидеҳ, ки ҳаҷ гузоридаам... [30, с. 298].

Мачус дар забони арабӣ исми ҷомеъ буда, ба маънои «*коҳинон, мугон, оташпарастон, соҳирон, ғайбдонон, ҷодугарон*» [4, с. 743] меояд. Ҳарчанд ин вожа дар «*Фарҳанги забони тоҷикӣ*» забони тоҷикӣ ба маънои исми шумораи танҳо – «*офтобпараст, оташпараст, габр, зардуштӣ*» шарҳ ёфтааст [23, с. 681], дар забони адабиёти классикии тоҷику форс низ ба маънои ҷомеъ ба кор шуда, гурӯҳи одамонро ифода мекард:

Ҷамъе мачус дар Ҳирот муқорини масҷид оташкада доштанд («Равзат-ус-сафо»); Эшон мугонанд, яъне мачус, ба порсӣ эшонро габрон гӯянд («Мачмаъ-ул-ансоб») [23, с. 681].

Вожаи **мачусӣ** дар «*Фарҳанги забони тоҷикӣ*» ҳамчун сифати нисбӣ «*мансуб ба мачус*» шарҳ дода шудааст [23, с. 681]. Дар луғати арабӣ ба русӣ ҳамчун шакли танҳои исми ҷомеи **мачус** – «*оташпараст, соҳир, ғайбдон, ҷодугар*» [23, с. 681] маънидод гардидааст. Ин вожа ҳарчанд сифати нисбӣ аст (*марди мачусӣ, шахси мачусӣ*), ҳам дар забони арабӣ бештар бидуни исми муайяншаванда ҳамчун исми шахс меояд. Дар насри Ҷомӣ низ ба маънои исми шахс ба маънои «*оташпараст, пайрави дини зардуштӣ*» корбаст гардидааст:

Рӯзе миёни Абуладён ва миёни мачусӣ сухане мегузаист [30, с. 295].

к) Аз исмҳои абстракти дорои хусусияти дини *Илоҳ, шайтон, лоҳут, носут* сифатҳои нисбии **илоҳӣ, шайтонӣ, лоҳутӣ, носутӣ** сохта шудааст:

Абвоби улуми илоҳӣ ва маорифи раббонӣ бар вай кушода шуда буд [30, с. 711]; *Донист, ки он хоби шайтонӣ нест ва сабаб инкор аст, ки ба Шайх Абусаид дорад* [30, с. 413]; *Раҳонидани мурғи лоҳутӣ, ки маҳбуси қафаси носутист, бе таъсири ҷазбае, ки лозим аст, мақоми маҳбубиро, ки бозбаста ба мутобаат муставфӣ аст, муяссар нагардад* [30, с. 507].

Дар ин ҷо мехостем, дар бораи сифатҳои нисбии **лоҳутӣ** ва **носутӣ**, ки аз исмҳои *лоҳут* ва *носут* сохта шудаанд, истода гузере. Дар «*Фарҳанги забони тоҷикӣ*» вожаи **лоҳут** «*худой, илоҳӣ, улӯҳият; муқобили носут*» шарҳ дода шудааст [23, с. 608]. Дар луғати арабӣ ба русӣ ба маънои «1. *сиришти илоҳӣ, табиати илоҳӣ, улӯҳият; 2. Худо, Худованд*» зикр гардидааст [4, с. 709]. Маънои **лоҳутӣ** «1. *илоҳӣ, худой; 2. фақеҳӣ, фикҳӣ, теологӣ; 3. руҳӣ, маънавӣ, ботинӣ; 4. фақеҳ, донандаи илми илоҳиёт*» мебошад [4, с. 709]. **Носут** ба маънои «*олами ҷисмонӣ, дунё, ин ҷаҳон, инсон, одамӣ; муқобили лоҳут*» [23, с. 872], «*табиати инсонӣ, сиришти инсонӣ, одамият, банӣ одам, ҷинси одамӣ, одамон*» [4, с. 778] омадааст. Пас, **носутӣ** ҳамчун сифати нисбӣ маънои «*ҳар чизи марбут ба олами ҷисмонӣ, ҳар чизи марбут ба дунё, чизи марбут ба табиату сиришти инсон, чизи марбут ба одамият*»-ро дорад. Ин ду калима антоним мебошанд ва дар забони адабиёти

классикӣ барои муқобил гузоштани фикр истифода мешуданд. Дар мисоли боло низ **лохутӣ** ва **носутӣ** барои муқобилгузорӣ истифода шудаанд. Нависанда аз имконоти зидмаъноии ин калимаҳо истифода бурда ибораҳои маҷозии **мурғи лохутӣ** ва **қафаси носутӣ** офаридааст. **Мурғи лохутӣ**, яъне **мурғи илоҳӣ** киноя аз «*руҳу ҷон*» мебошад. Дар зер ибораи маҷозии **қафаси носутӣ** нависанда «*ҷисми инсон*»-ро дар назар дорад.

л) Бо сифати аслии **ҷосус**, ки субстантиватсия шуда, ба вазифаи исми шахс ба кор бурда мешавад, омада, исми абстракти **ҷосусӣ** сохтааст, ки ба ҳамон амал машғул гардидани шахсро ифода менамояд:

...саваб он аст, ки ҷосусӣ бар кор кунем, ки чун вақти қайлула хилват шавад ва чун пеши вай касе набошад, тане чанд дар хидмати ту биравем ва самое бунёд кунем ва ҳолате барорем ва дар он миён чизе бар вай занем [30, с. 419].

м) Аз зарфҳои замони **наҳор** ва **азал** исми абстракти **наҳорӣ** ва **азалӣ** сохта шудааст:

Вай он аст, ки сӣ шабонарӯз дар Макка мучовир буд бар як наҳорӣ... [30, с. 312]; ...ранҷ макаи дар талаби он чӣ дар қисмати азалӣ барои ту кифоят карда шудааст... [30, с. 192];

н) Аз шумораи тартибии **аввал**, ки ба вазифаи сифати асли ва зарф меояд, сифати нисбии **аввалӣ** сохта шудааст:

Аз табақаи аввалӣ аст ва аз қудамои машоих [30, с. 65].

о) Бо исми муарраби **ҷавҳар** омада сифати нисбӣ сохтааст, ки ба амали дар решаи исм ифодаёфта машғул гардидани шахсро ифода менамояд:

...шахсе ҷавҳарӣ аз худ ҳикоят кард, ки миқдори хамир аз хонаи худ ба Фурн бурд, то нон пазанд... [30, с. 694].

Ин сифати нисбӣ субстантиватсия шуда, ба вазифаи исми шахс низ ба кор бурда шудааст:

Чун бо ҳам мулоқот карданд, ҷавҳарӣ хотун ва фарзандонро бишнохт [30, с. 694].

п) Бо исми тасғир (исми ифодакунандаи хурдӣ навозиш)-и **туфайл**, ки маънои «*қўдакча, қўдакчяк, қўдакак*»-ро дорад, омада, сифати нисбии **туфайлӣ**, сохтааст. Бо мурури замон ин сифати нисбӣ субстантиватсия шуда, исми шахсро ифода намудааст ва аз маънои аслии худ дур рафта, тобиши маънои манфӣ пайдо кардааст. Он дар луғат ба маънои «*меҳмони нохонда, касе, ки беҳабар ба меҳмони касе меравад; маҷозан муфтхўр*» [24, с. 380], «*муфтхўрона, муфтхўрӣ, резахўр, резахўр, туфайлихўр, тегинхўр*» [4, с. 476] шарҳ дода шудааст. Дар насри нависанда низ исми шахсро ифода карда, ба маънои «*меҳмони нохонда, шахсе, ки бидуни даъват ба ягон ҷой меравад*» кор фармуда шудааст:

Гуфтам: «Ё Раб! Ин мамлакате аст, ки туфайлиро гунҷой дорад» [30, с. 114].

р) Аз ҳиссаҳои инкории **лам** (لَمْ) шакли кўтоҳкардашудаи замони ҳозира-ояндаи феъл сифати нисбии **ламязалӣ** сохтааст, ки ба маънои «*безаволӣ, ҷовидонӣ, ҳамешагӣ*» меояд:

Ва суфӣ ба мушоҳадаи ҷамоли азалӣ ва муҳаббати зоти ламязалӣ аз ҳар ду кавн маҳҷуб бувад [30, с. 27].

Чунон ки маълум аст, пасванди **-ӣ** дар забони тоҷикӣ вариантҳои **-гӣ**, **-вӣ** дорад. Бо варианти **-гӣ** аз исми ҷумлаи калимаи **ҷумлагӣ** сохта шудааст, ки ба вазифаи ҷонишини таъйинӣ истеъмол гардидааст:

Вай саҳт муаззам аст ба наздики ман, чунонки ҷумлагӣ дилам шикори ӯст [30, с. 168].

Бо ин вариант аз исми абстракти **наззора** исми шахси **наззорагӣ** сохта шудааст:

Маро аз ин қавм гардон, ё аз наззорагӣни ин қавм гардон, ки қисми дигарро тоқат надорам [30, с. 736].

Дар мисоли боло пасванди **-гӢ** муродифи пасвандҳои **-чӢ** ва **-гар** мебошад. Муқоиса кунед: *наззорагӢ / наззорачӢ, наззорагар.*

Аз сифати сода исми абстракти *содагӢ* сохта шудааст:

Шайх саломати садру содагии вайро дид, донист, ки ёрон бо вай мазох кардаанд... [30, с. 298].

Аз исми абстракти *масхара* исми абстракт дигар – *масхарагӢ* сохтааст, ки ба ҳамон амал машғул гардиданро ифода менамояд. Исми сохтаи *масхарагӢ* дар асарҳои нависанда ҳамагӢ як маротиба ҳамчун чузъи маънодори феъли таркибии номӣ истеъмол гардидааст:

...пиёда дар бозорҳо мегашт ва мардум бо вай масхарагӢ мекарданд ва бар қафои вай силӣ мезаданд [30, с. 663].

Бо варианти **-вӢ** дар насри нависанда асосан аз рӯйи қоидаи калимасозии забони арабӣ аз исмҳои *набӣ* (نَبِيٌّ), *дунё* (دُنْيَا), *ухро* (أَخْرَى), *маъно* (مَعْنَى) сифатҳои нисбии *набавӣ*, *дунявӣ*, *ухравӣ*, *маънавӣ* сохта шудааст. Қоидаи сохта шудани ин сифатҳои нисбӣ ба чунин тарик аст: агар исм бо анҷомаҳои *ي* [y], *ا* [o], *ى* [o], ва *ئ* [an] тамом шавад, ин анҷомаҳо партофта мешаванд ва ба ҷойи онҳо аввал ҳарфи *و* [vov] ва баъдан пасванди *ي* [-y] ҳарфи меояд [ниг.: 11, с. 91-93]. Ба монанди: *نَبِيٌّ* [набӣ] → *نَبَوِيٌّ* [набавӣ]; *دُنْيَا* [дунё] → *دُنْيَوِيٌّ* [дунявӣ]; *أَخْرَى* [ухро] → *أَخْرَوِيٌّ* [ухравӣ]; *مَعْنَى* [маъно] → *مَعْنَوِيٌّ* [маънавӣ]:

Ва ӯ оинае шуда бошад, ки ҷуз авсоф ва ахлоқи набавӣ дар ӯ ҳеч набошад [30, с. 509]; *Шайхи моро назарае буд махсус, ки чун хостӣ, ки бар ҳоли касе иттилоъ ёфтӣ, назаре ба вай кардӣ ва аз аҳволи ухравӣ ва дунявии вай хабар кардӣ* [30, с. 677-678]; *Ва фазоилу камолоти суварӣ ва маънавии вай аз мусаннафоти вай зоҳир аст, чи арабӣ ва чи форсӣ* [30, с. 513].

Чунонки аз мисолҳои боло дида мешавад, аз сифатҳои нисбии зикршуда *ухравӣ* ва *дунявӣ* ба маънои «охиратӣ ва индунёӣ», *суварӣ* ва *маънавӣ* ба маънои «зоҳирӣ ва ботинӣ, моддӣ ва маънавӣ» бо мақсади муқобилгузорӣ истеъмол гардидаанд.

Пасванди -ин. Бо ин пасванд аз зарфҳои *аввал*, *охир* сифатҳои нисбии *аввалину охири* сохта шудааст, ки аломати предметро нисбат ба замон ифода менамоянд:

Агар омадаӣ, ки илми аввалину охири биемӯзӣ, инро рӯй нест. Ин ҳама Холиқ донад [30, с. 61].

Дар забони арабӣ низ паванди ҷамъбандии **-ин** мавҷуд аст. Бо ин пасванд аз исму сифатҳо шакли ҷамъи солими чинси мардона сохта мешавад, ки ин гуна исму сифатҳо дар забони адабиёти классикӣ, ба хусус дар забони наср серистеъмол буданд. Дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо низ аз калимаҳои иқбосии арабии *тобеъ*, *муқарраб*, *мутақаддим*, *мутааххир* бо пасванди **-ин** ҷамъ баста шудаанд: *тобеин*, *муқаррабин*, *мутақаддимин*, *мутааххирин*:

Чун асри баъдӣ омад, он қасон, ки бо эшон ҳамсухбатӣ карданд, номи тобеинро гирифтанд... [30, с. 53]; *Ҳаққ, субҳонаҳу, бар дил таҷаллӣ кард ва Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, бар дасти тоифа аз малоикаи муқаррабин ба маҳзари авлиёи мутақаддимин ва мутааххирини он ҷо ҳозир эҳё ба аҷсоди худ ва амвот ба арвоҳи худ хилъате дар вай пӯшониданд ва малоикаву риҷоли гайб маҷлисӣ вайро дар миён гирифта буданд* [30, с. 629].

Пасванди -нок. Бо ин пасванд бештар аз исмҳои маънӣ сифати асли сохта мешавад, ба маънои дар решаи калима омадагӣ ё бо аломати аосии калима доро будани предметро мефаҳмонад [ниг.: 5, с. 141; 7, с. 186]. Аз ҷумла аз исмҳои абстракти арабӣ низ бо ин унсури морфологӣ сифатҳои асли сохта мешавад. Ба монанди: *воҳиманок*, *аламанок*, *шубҳанок*, *ҳайбатнок*, *ҳасратнок*, *зарарнок*, *шиддатнок*, *тахлуکانок*, *ҳикматнок*, *саводнок*, *тантананок* ва ғайра. Дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо бо пасванди **-нок** калимаҳои *қувватнок* ва *гамнок* ба назар расиданду ҳалос:

Солҳо ба Макка мучоварат карда, бовараъ буда, ҳақгӯяндаи бебок ва голибу қувватнок [30, с. 216]; *Яке аз асҳобро ғамнок дид, фармуд: «Ҳама дилтангиҳо аз дилниҳодагӣ бар ин олам аст»* [30, с. 567].

Дар мисолҳои боло калимаи **қувватнок** ҳамчун сифат ба вазифаи хабари номӣ омада, **ғамнок** ба вазифаи ба вазифаи зарфи тарзи амал истеъмол шудааст. Дар вожаи **қувватнок** пасванди **-нок** бо пасванди **-манд** ва пешвандҳои **бо-**, **ба-** қобилияти муродифшавӣ дорад: **қувватнок // қувватманд // боқувват // бақувват**. Дар вожаи **ғамнок** бо пасванди **-гин** ҳаммаъно мешавад: **ғамнок // ғамгин**.

Вожаи **ғамнок** ҳамчунин чузъи маънодори феъли таркибии номӣ бо феъли ёвари **шудан** истеъмол гардидааст:

Ва дар марази ахир бо асҳоб гуфтааст, ки аз рафтани ман ғамнок машавад, ки нури Мансур, раҳимаҳу-л-лоҳу таоло, баъд аз саду панҷоҳ бар руҳи Шайх Фаридуddини Антор, раҳимаҳуллоҳу таоло, таҷаллӣ кард ва муришиди ӯ шуд [30, с. 569-570].

Пасванди -онӣ аз исмҳои арабии **раб(б)**, **руҳ**, **ҷисм**, **наسر**, **нур**, **ҳақ(қ)**, **наسر** сифатҳои нисбии **раббонӣ**, **ҷисмонӣ**, **руҳонӣ**, **насронӣ** ва сифатҳои аслии **нуронӣ** ва **ҳаққонӣ** сохтааст, ки ба аломату хосияти решаи калима молик будани предметро мефаҳмонад:

Ва ҳамчунин аз хидмати шайхи раббонӣ Муҳаммад ибни ас-Сакарон ал-Бағдодӣ Нуруллоҳи Нафаса ва аз суҳбати ғайри эшон аз ақобир тарбият пазируфт ва мунтафеъ гашт [30, с. 691]; *Шайх Рӯзбеҳон рӯй бо эшон карду гуфт: «Биёед, ки аз қайди ин ҳаёти ҷисмонӣ ва зиндагонии фонӣ берун оем ва ба ҳаёти абадии руҳонӣ мутассаф шавем!»* [30, с. 340]; *Қорураи вайро гирифтём, ки ба табибе барем насронӣ* [30, с. 340]; *Пире дид бо рӯи нуронӣ ва мӯйи сафед ва хун аз диди вай давида ва бар рӯи вай хушк шуда, аммо механдид* [30, с. 447]; *...баъд аз он чун ба вучуди ҳаққонӣ ва бақои баъд ал-фано муҳаққақ гардад, дигар фонӣ нашавад* [29, с. 344].

Сифатҳои нисбии **ҷисмонӣ** ва **руҳониро** нависанда ҳамчун антонимҳои луғавӣ кор фармудааст. Сифати нисбии **насронӣ** бошад, субстантиватсия шуда, исми шахсро ифода кардааст:

Насронӣ онро қабул кард ва бо вай ба Қустантания рафт... [30, с. 340].

Пасвандҳои -ия // -ият, -ония // -оният. Ин пасвандҳо асосан ба калимасозии забони арабӣ хос мебошанд. Вожаҳое, ки бо онҳо сохта шудаанд, ду марҳилаи калимасозиро аз сар гузарондаанд: аввалан аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ бо пасвандҳои **-ӣ** ва **-онӣ** сифати нисбӣ, баъдан аз чунин сифатҳои нисбӣ бо пасванди **-я // -ят** (вариантҳои **-а // -ат**) сифатҳои ҷинси занона ва исмҳои абстракт (кайфият) сохта мешавад [ниг.: 11, с. 93; 8, с. 68; 28, с. 422; 31, с. 430-431]. Дар асарҳои мавриди тадқиқи мо пасвандҳои **-ият, -оният** нисбатан серистеъмоланд ва бо ёрии онҳо аз чунин ҳиссаҳои нутқ исмҳои абстракт сохта шудааст:

а) Аз исмҳои ифодакунандаи шахс: **араб** – **арабият**, **инсон** – **инсоният**, **мачус** – **мачусият**, **фард** – **фардоният**, **абд** – **убудият**:

Инчунин доништан бар сабили иҷмоли илми наҳв бошад ва бозишнохтани ҳар омиле аз он алаттафсил дар вақти хондани саводи арабият... [30, с. 23]; *Ҳамон ҳол буд то се бор, бидонист, ки Узайзӣ аз дасти обу хок ва русуми инсоният берун шудааст...* [30, с. 62]; *Шайхулислам гуфт: «То нишони дугонагӣ баҷост, мачусият баҷост»* [30, с. 192]; *Ва аммо тавҳиди Илоҳӣ он аст, ки Ҳаққ, субҳона, дар азалозол ба нафси худ на ба тавҳиди дигаре ҳамеша ба васфи ваҳдоният ва наъти фардоният мавсуф бувад ва манъут* [30, с. 36]; *Шайхулислам гуфт, ки ин ботил аст, убудияти ин барнатобад...* [30, с. 233].

Исмҳои абстракти **арабият, инсоният, фардоният** ба хонандаи имрӯза нисбатан фаҳмо мебошанд, **мачусият** маънои «дини зардушӣ дини оташпарастӣ, дини сеҳру ҷоду, оташпарастон»-ро дорад [4, с. 743]. **Убудият** ба маънои «бандагӣ, хидматгузорӣ, ихлосу эҳтиром» кор фармуда шудааст [24, с. 384].

б) аз исмҳои ҷомеи ифодакунандаи шахс: **башар** – **башарият**, **халқ** – **халқият**:

...аммо чунончи муқтазои **башиарият** аст, андешанок шуд, ки хирқаи падарро чун аз даст диҳам [30, с. 452]; ...ханӯз ҳичоби вуҷуди **халқият** аз назари эшон ба кулӣ мункашиф нашуда бошад... [30, с. 26];

в) аз калима (исм)-ҳои ифодакунандаи мафҳумҳои диниву ирфонӣ: **илоҳ** – **илоҳият** – **улуҳият**, **маъбуд** – **маъбудият**, **руҳ** – **руҳоният**, **ҷисм** – **ҷисмоният**, **ҳақ**(қ) – **ҳаққоният**, **ваҳдат** – **ваҳдоният**, **раб** – **рубубият**, **кароҳат** – **кароҳият**:

Аммо тавҳиди имонӣ он аст, ки банда ба тафarrуди васфи **илоҳият** ва таваҳҳуди истеҳсоқи **маъбудияти** Ҳаққ, субҳонаҳу ва таоло, бар муқтазои шиорати оёту ахбор тасдиқ кунанд ба дил ва иқрор диҳад ба забон [30, с. 34]; Шайх Абуабдуллоҳи Хафиф гуфтааст, ки мард дар **улуҳият** месӯхт, омаданд ва аз варои пардаи иззат шаҳодат бар вай арза мекарданд [30, с. 186]; *Аз ин тоифа мо баъзеро дидаем, ки сурати руҳонияти эшон мутамассил ва мутачассид мешавад бар сурати ҷисмонияти эшон ва бар он сурати мутачассида афъол ва аҳвол мегузaronанд* [30, с. 644]; ...чун **ҳаққонияти** ҳазрати Шайх бар ҳама зоҳир буда, ҳеч суд надошта [30, с. 553]; *Ҳар кӣ ба ваҳдонияти ӯ имон надорад, пас ӯ муширки ҳақиқӣ аст* [30, с. 603]; *Пас маърифати рубубият иборат бувад аз бозишнохтани зоту сифоти Илоҳӣ* [30, с. 24]; ...ранча шудам, ки **кароҳият** ба вай расид, ки ман чаро омадам [30, с. 228].

Аз байни исмҳои абстракти дар боло зикршуда вожаҳои **руҳоният** ва **ҷисмоният** ҳамчун антоним бо мақсади муқобилгузорӣ ба кор бурда шудаанд: **сурати руҳоният** – **сурати ҷисмоният**.

Ҳамчунин бо пасванди **-оният** аз калимаи муқаррарии **наسر** исми абстракти ифодакунандаи динии **насроният** сохта шудааст:

Баъд аз он ба муддате он фақеҳ насронӣ шуд ва бар насроният бимурд [29, с. 345];

г) аз сифатҳои аслии исми абстракт сохтааст: **самад** – **самадият**, **қайюм** – **қайюмият**, **қобил** – **қобилият**, **хайр** – **хайрият**, **хос** – **хосият**, **амн** – **амният**:

...ба чанд гоҳи дигар таҷаллии **самадият** мутачаллӣ шуд... [30, с. 550]; ...ва маъбияти **қайюмият** қисми робеъ аст... [30, с. 468]; *Ва агарчи вайро ба ҳасби қуввати табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъи шеър – туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли таъби вай ба туркӣ аз форсӣ бештар аст...* [29, с. 468]; *Хайрият дар ҷамъият аст...* [30, с. 483]; *Хосияти ишиқ ҳама балову ранҷ аст...* [29, с. 390]; *Аммо мехоҳам, ки бидонам, ки сабаби ин ҷамъият чисту боиси ин амният кист?* [29, с. 473].

Аз исмҳои абстракти зикршудаи арабӣ **қобилият**, **хайрият**, **хосият**, **амният** дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида серистеъмол гардидаанд ва дар забони имрӯза зиёд ба кор бурда мешаванд. **Самадият** ба маънои «**абадият**, **ҷовидонӣ**, **абадӣ будан**, **ҷовид будан**» буда [ниг.: 24, с. 183], ба маънои «**пойдорӣ**, **устуворӣ**, **поянда**, **абадӣ**, **пойдор будан**, **устувор будан**, **пояндаву абадӣ будан**» меояд [ниг.: 24, с. 668]. Ин ду вожа аз сифатҳои **самад** ва **қайюм**, ки хоси Худованд ягона дар Ислом мебошанд, сохта шуда, бар «**абадияту ҷовидонӣ**»-и Аллоҳ далолат мекунанд.

ғ) Аз шаклҳои дараҷаи олии сифатҳои арабӣ **аҳам**(м), ки маънои «**муҳимтарин**, **аз ҳама муҳим**, **ниҳоят муҳим**»-ро дорад [4, с. 858] ва **афзал** ба маънои «**арзандатарин**, **лоиқтарин**, **сазовортарин**, **беҳтарин**» меояд [4, с. 600], исмҳои абстракти **аҳаммият** ва **афзалият** сохта шудааст:

Он нафарон, ки аз хоссаи мардум буданду нисбат ба дин аҳаммияту тавачҷӯҳи хосса доштанд, зоҳиду обид номида шуданд [30, с. 53]; *Пас бартариҳои сахову ато бар афзалияти фақр далел аст* [30, с. 517];

Исмҳои абстракти **аҳаммият** ва **афзалият** имрӯз низ дар забони мо истеъмол мешаванд. Аввалии умумистеъмол буда, дуҷумӣ хоси забони китобӣ аст.

д) Аз шумораи микдории **иснон** (ду), ки шали кӯтоҳи **исно** дорад, исми абстракти **санавият** сохта шудааст. **Санавият** дар луғат ба маънои фалсафии «**дуализм**» зикр

шудааст [4, с. 114]. Аммо дар насри Чомӣ ба маънои умумии «*дугонагӣ, ду то будан*» омадааст. Ҳатто нависанда ин вожаро бо муродифи тоҷикиаш *дугонагӣ* дар шакли муродифи чуфт кор фармудааст:

Шайхулислом гуфт, ки Воситӣ гӯяд, ки: «Ман ва ӯ! Ва ӯву ман! Ва карди ману подоши ман! Ва дуои ману иҷобати ӯ! Ҳама санавият аст ва дугонагӣ» [30, с. 239].

Инчунин аз шумораи миқдории *аҳад* (як) исми абстракти *аҳадият* сохта шудааст, ки бештар ба маънои «*ягонагӣ ва беҳамтои* *Худованд*» истеъмол гардидааст:

Буридан ва тихӣ шудани дил аз гайри Ҳақ, таоло далел аст бар мазҳарияти дил мар таҷаллии Ҳаққ, субҳонаҳуро, ба васфи аҳадият... [30, с. 504].

Дар мисоли зерин бошад, калимаи *аҳадият* ҳам ба маънои «*ягонагӣ ва беҳамтои* *Худованд*» ва ҳам ба маънои «*ягонагӣ аз ҷиҳати миқдор*» истеъмол гардидааст. Нависанда бо истифода аз ду маънои ин калима мафҳумҳои ба ҳам зидро баён намудааст:

Акнун аз ин ихотат маълум гардад, ки Ҳақ таоло аз ҷамеи таъинот муназзаҳ аст ва таъини ӯ ба айни зоти хеш ва аҳадияти ӯ на аҳадияти ададӣ, то ӯро сонӣ бошад... [30, с. 597].

е) Аз исмҳои маънии *ҷамъ, рафоҳ, қудс, салоҳ, хусус, мазҳар, ор, бало* исмҳои абстракти *ҷамъият, рафоҳият, қудсият, салоҳият, хусусият, мазҳарият, орият, балият* сохта шудааст:

Сабаби ҷамъияти мо душмани шубон аст... [29, с. 597]; *Аз он ҷамъият яке маро гуфт* [30, с. 481]; *Ва чун дар канафи сиҳату офият ва саломат ва рафоҳият ба Маккаи муҳтарама расиданд ва аркони ҳаҷ тамом гузоридаанд, эшонро маразе ориз шудааст...* [30, с. 491]; *...ба ӯ набояд чизеро нисбат дод, ки ба камоли қудсияти ӯ муносиб нест* [30, с. 603]; *Вай бигиристу гуфт: «Маро чӣ салоҳияти ин кор аст!»* [30, с. 706]; *...ин оётро таъвил кунанд ва... муқтадо созанд ва надонанд, ки ҷиҳати тафҳими халқ, то хусусияти Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, бидонанд...* [30, с. 603]; *Буридан ва тихӣ шудани дил аз гайри Ҳақ таоло далел аст бар мазҳарияти дил мар таҷаллии Ҳақ субҳонаҳуро...* [30, с. 504]; *Худовандо, ин асби курраро орият ба ман деҳ, чандон ки ба Бусрӣ бирасам!* [30, с. 162]; *Шояд, ки Худои таоло ин балиятро дафъ кунад* [30, с. 555-556];

Дар байни исмҳои абстракти зикргардида *ҷамъият, салоҳият, хусусият, орият* дар забони имрӯза умумистеъмоланд. Чунонки аз мисолҳо бармеояд, *ҷамъият* ҳам ба маънои «*дӯстӣ, рафиқӣ, ҳампаймонӣ*» ва ҳам ба маънои «*гурӯҳ, ҷамоот, тӯдаи одамон*» истеъмол гардидааст. *Салоҳият* дар луғатҳо ба маънои «*шоистагӣ, қобилият, лаёқат, лоиқ, қороям, мувофиқи мақсад будан, ваколат, пуррагии ҳокимият, соҳибҳуқуқӣ, комилҳуқуқӣ, ҳуқуқи истисноӣ, имтиёз, кордонӣ, қодир будан, ҳуқуқи ҳалли масъалаҳои юридикӣ*» омадааст [24, с. 183; 4, с. 443]. Дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо ба маънои «*шоистагӣ, қобилият, ваколат, қодир будан ба коре*» истеъмол гардидааст. *Орият* дар луғат «*чизеро барои истифода муваққаташ аз касе гирифтани, қарзи бидуни фоиз, чизе, ки ҳамчун қарз гирифта шудааст ё дода шудааст*» маънидод гардидааст [23, с. 922; 4, с. 549]. Дар забони имрӯза ин вожа ба маънои «*ор, нанг, шарму ҳаё*» [26, с. 34] низ дар истеъмол буда, ҳатто бо феъли ёвари *кардан* феъли таркибии номии *орият кардан* сохтааст, ки ба маънои «*ору номус кардан, кореро боиси нанг шуморидан*» [26, с. 34] корбаст мегардад. Ҳамчунин дар забони гуфтугӯии мардум ибораи *шаҳси баорият* мавҷуд аст, ки маъноаш «*шаҳси дорои нангу номус*» мебошад. Дар мисоли боло ба маънои «*чизе, ки ҳамчун қарз барои истифодаи муваққатӣ гирифта шудааст*» омадааст. *Рафоҳият* ва *қудсият* хусусияти китобӣ дошта, аҳёнан дар нутқи хаттӣ ба назар мерасанд. *Рафоҳият* ба маънои «*осудагӣ, хушҳолӣ, осоиш*» [24, с. 125], *қудсият* ба маънои «*муқаддас будан, муқаддасӣ*» [4, с. 625] ва *мазҳарият* ба маънои «*ошкор кардани чизе, ошкор гардидани чизе, зоҳир кардани чизе, намоёнӣ, аёнӣ, дидашавандагӣ, чизи зоҳирӣ*» [4, с. 493] истеъмол мешавад. Ҳарчанд исми *бало* дар забони имрӯза ба маънои

«офат, газанд, мусибат, бадбахтӣ» [23, с. 137] дар истеъмол аст, вале вожаи **балият** (ё **балия**), ки маънои «1. бало, сахтӣ ва азоб, ранҷ, кулфат, иллат ва беморӣ; бадбахтӣ, фақирӣ, муҳтоҷӣ» [23, с. 137] дорад, дар забони имрӯза умуман истеъмол намешавад.

ё) Аз исмҳои конкрети **ҳачар**, **асаб** исмҳои абстракти **ҳачарият**, **асабият** сохта шудааст, ки **ҳачарият** ба маънои «санг будан» ва **асабият** ба маънои «асабонӣ будан, хашишгинӣ, газабнокӣ» истеъмол гардидааст:

Ҳачаруласвад дар худ ҳеч асар бозмеёбад, ки вайро аз ҳачарият берун барад, бо он ки вайро анбиё ва русул ва авлиё мебӯсанд? [30, с. 648]; *Ва рамади ҳасаду асабияти дидаи асират эшонро кӯр сохта...* [30, с. 512].

ж) Аз зарфҳои **фавқ**, **аввал**, **охир** исмҳои абстракти **фавқият**, **аввалият**, **охирият** сохта шудааст, ки вожаҳои **аввалият** ва **охирият** ҳамчун антоним кор фармуда шудаанд:

Ва фавқияти мақоми суфӣ аз мақоми фақир он аст, ки фақир ба иродати фақр ва иродати ҳаззи нафс маҳҷуб бувад ва суфиро ҳеч иродат махсус набувад... [30, с. 28]; *Ҷуст аввал дар ҳар мартаба аз маротиби аввалият ва Ҷуст охир дар ҳамаи маротиби охирият* [30, с. 28].

Маънои калимаҳои **аввалият** ва **охирият** фаҳмо мебошад. Зарфи **фавқ** ба маънои «боло, қисми болоӣ» [4, с. 613] меояд. Исми абстракти **фавқияти** аз он сохташуда ба маънои «баландӣ, баланд будан» истеъмол гардидааст.

з) Аз ҷонишини саволии **кайфа**, ки ба маънои «чӣ хел, чӣ тарз, чӣ гуна» [4, с. 707] меояд, исми абстракти **кайфият** сохта шудааст, ки ба маънои «чӣ гунагӣ, ҳолат, аҳвол» [23, с. 528] истеъмол мешавад.

Бо худ гуфт: «Пеши эшон раваму аз эшон кайфияти ҳол маълум кунам» [29, с. 444].

Ҳамчунин аз ҷонишини шахсии шахси якуми шумораи танҳои забони арабӣ – **ано** (**ман**) исми абстракти **аноният** сохта шудааст, ки ба маънои «манманӣ, худбинӣ, худписандӣ, ба худ мағрур шудан» кор фармуда мешавад:

...ҷазбаи инояти қадимаи суфияро ба кулӣ аз эшон интизоъ карда буд ва ҳиҷоби халқ ва аноният аз назари эшон бардошта... [30, с. 27].

и) Аз пешоянди арабии **ма(ъ)а**, ки маънояш ба забони тоҷикӣ «бо, боҳамроҳӣ» мебошад, исми абстракти **ма(ъ)ият** сохта шудааст. Вожаи **ма(ъ)ият** дар луғат ба маънои «1. ҷамоат, гурӯҳ, тӯда; ҳамроҳӣ, ҷӯрагӣ, ошноӣ, аҳли рикоб, надимон; дарбориён» [4, с. 759] шарҳ дода шудааст. Дар мисоли зерин ба маънои «ҳамроҳӣ» кор фармуда шудааст:

Валекин касе, ки маъият надорад, илло маъияти ҷисм бо ҷисм ё маъияти араз бо араз, ё маъияти араз бо ҷисм ва он ҳар се дар ҳаққи қайюми олам муҳол бошад [30, с. 468].

й) Аз сифати аслии **сайёр** исми абстракти **сайёрия** сохта шудааст:

Худованди таоло ба баракати он мӯй вайро тавфиқи тавба дод ва ба суҳбати Абубакри Воситӣ афтоду ба дараҷае расид, ки имоми синфе аз мутасаввифа шуд, ки эшонро сайёрия хонанд [30, с. 202].

к) Аз исмҳои маънии **нафс** ва **адаб** сифатҳои нисбии ҷинси занонаи **нафсония** ва **адабия** сохта шудааст:

Бояд, ки чун ӯро ба худ диҳанд, бар тариқаи муқаррара дар нигоҳдошт нисбати огоҳӣ камоли саъй ба ҷой орад, то футуре ба воситаи аворизи нафсония ба ӯ роҳ наёбад [30, с. 507]; *...аввал ба қироати «Қуръон» ва баъд аз он ба фикҳу ҳадис ва улуми адабия пеши бузургоне, ки дар он замон мутааййин буданд ва ба андак рӯзгоре бар ақрони худ фош шуд ва аз аҳли замони худ мутамаййиз гафт* [30, с. 625].

Таъкид кардан бамаврид аст, ки дар мисолҳои боло мувофиқати муайяншаванда бо муайянкунанда тибқи қоидаи забони арабӣ сурат гирифтааст. Аз ин сабаб нависанда шаклҳои ҷинси занонаи сифатҳои нисбиро ба кор бурдааст, яъне агар муайяншаванда

предмети ғайриинсон бошаду дар шумораи чамъ ояд, муайяншавандаи он дар шакли танҳои чинси занона меояд [ниг.: 28, с. 111; 11, с. 120]: *аворизи нафсония, улуми адабия.*

Баъзан аз иқтибосоти арабӣ бо ду пасванди ҷудогона низ калима сохта шудааст. Аз ҷумла калимаҳои *нозурбонӣ* ва *мададгорӣ* бо пасвандҳои **-бон** ва **-ӣ**, **-гор** ва **-ӣ** сохта шудаанд. Ин вожаҳо низ ду марҳилаи калимасозиро аз сар гузарондаанд: аввал аз исми ифодакунандаи шахси *нозур* ва исми абстракти *мадад* бо пасвандҳои **-бон** ва **-гор** исмҳои шахси *нозурбон* ва *мададгор* ва баъдан бо пасванди **-ӣ** аз ин исмҳои шахс исмҳои абстракти *нозурбонӣ* ва *мададгорӣ* сохта шудааст. *Нозурбонӣ* танҳо ҳамчун ҷузъи маънодори феъли таркибии номӣ бо феъли ёвари *кардан* ва *мададгорӣ* ҳам ба сифати исм ба вазифаи ҳоли мақсад ва ҳам ба сифати ҷузъи маънодори феъли таркибии номӣ бо феъли ёвари *намудан* истеъмол гардидааст:

Ва ба Шом рафт, он ҷо касб мекард, дар талаби ҳалол нозурбонӣ мекард [30, с. 415]; *...Хочаро дар воқеа намуданд, ки ба мададгори вай мебояд рафт* [30, с. 415]; *Ҳеч тавонӣ, ки бо ман биёӣ ва маро дар зиёрати Ҷидо мададгорӣ намой...* [29, с. 398].

Дар ин ҷо шарҳи калимаи *нозурбониро* зарур меҳисобем. Ин калима дар забони имрӯза ба қор бурда намешавад. *Нозур* дар луғат ба маънои «нигоҳубинкунандаи боғу боғча, боғбон» [23, с. 865] омадааст. Пас, маънои *нозурбонӣ* «боғбонӣ» мебошад. Азбаси маънои *нозур* «боғбон» аст, исми абстракти «боғбонӣ»-ро «*нозури*» гуфтан низ мумкин аст, вале ҷолиб он аст, ки нависанда *нозури* нагуфта, *нозурбонӣ* мегӯяд.

Бо пасвандҳои шаклсозии **-тар** ва **-тарин** низ аз сифатҳои аслии арабӣ дараҷаҳои қиёсӣ ва олий сохта шудааст, ки ин гувоҳи ҳазм гардида умумистеъмол шудани ин сифатҳои иқибосӣ мебошад. Аксари сифатҳои аслие, ки дар асарҳои нависанда бо пасвандҳои **-тар**, **-тарин** дараҷаҳои қиёсӣ ва олии сифат сохтаанд, дар забони имрӯза низ истеъмол мешаванд. Ба монанди: *сахлтар* [29, с. 362], *каримтар* [29, с. 386], *латифтар* [29, с. 390], *касифтар* [29, с. 390], *обидтар* [30, с. 67], *орифтар* [30, с. 67], *қодиртар* [30, с. 182], *ҳаристар* [30, с. 168], *муъризтар* [30, с. 168], *фозилтар* [30, с. 237], *зоҳидтар* [30, с. 237], *зарифтар* [30, с. 241], *золимтар* [30, с. 263], *моилтар* [30, с. 276], *азимтар* [30, с. 287], *собиртар* [30, с. 320], *зокиртар* [30, с. 322], *тамомтар* [30, с. 352], *қавитар* [30, с. 433], *мутобецтар* [30, с. 526], *олитар* [30, с. 526], *сахеҳтар* [30, с. 548], *муносибтар* [30, с. 564], *ғарибтар* [30, с. 665], *дақиқтар* [30, с. 665], *мушиқилтар* [30, с. 683], *лоиқтар* [30, с. 705], *маишхуртар* [30, с. 753], *каримтарин* [30, с. 385], *муҷтаҳидтарин* [30, с. 168], *роғибтарин* [30, с. 168], *сахитарин* [30, с. 351], *тамомтарин* [30, с. 352], *ҳалолтарин* [30, с. 387] ва ғайра.

Хулоса, имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасвандҳои тоҷикӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ он қадар мавқеи назаррас надошта бошад ҳам, омӯзиши ин усули калимасозии морфологӣ дар асарҳои нависанда, аз як тараф, барои муайян намудани дараҷаи ҳазмшавии иқтибосоти арабӣ дар он замон, аз тарафи дигар, барои муайян намудани бисёр пахлуҳои забон ва услуби нависанда имкон фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Алескерова, Т. А. Словообразующие омоморяемы в персидском языке [Текст]: автореф. дис. ...канд. фил. наук / Т. А. Алескерова. – Баку, 1964. – 32 с.
2. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир [Матн] / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
3. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ Ибни Сино [Матн] / А. Байзоев – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 196 с.
4. Баранов, Х. К. Учебник арабского языка [Текст] / Х. К. Баранов. – М.: Русский язык, 1985. – 944 с.

5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ. I. – 356 с.
6. Гиёсиддин, Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот [Матн] / таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров / Муҳаммад Гиёсиддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ. 2. – 416 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии [Матн] / муҳаррири махсус Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1982. – Ҷ. 1. – 462 с.
8. Исаева, Ф. А. Муминов, Х. Қ. Грамматикаи мухтасари забони арабӣ [Матн] / Ф. А. Исаева, Х. Қ. Муминов. – Душанбе, 1972. – Ҷ. 1. – 134 с.
9. Касимов, О. Суффиксальное словообразование имен существительных в «Шахмане» А. Фирдоуси [Текст]: дис... канд. филол. наук / О. Касимов. – Душанбе, 1988. – 188 с.
10. Касимов, О. Х. Лексика и словообразование в «Шохноме» Абулкаси́ма Фирдоуси [Текст] / О. Х. Касимов. – Душанбе: Чопхонаи Дониш, 2016. – 348 с.
11. Ковалёв, А. А., Шарбатов, Г. Ш. Учебник арабского языка [Текст] / А. А. Ковалёв, Г. Ш. Шарбатов. – М., 1960. – 687 с.
12. Лившиц, В. А., Смирнова, Л. П. Язык «Дониш-наме и роль Ибни Сино в развитии персидского-таджикского научной терминологии [Текст] / В. А. Лившиц, Л. П. Смирнова // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. – М., 1981. – Ҷ. III. – С. 115-151.
13. Мирзоев, Г. Именное суффиксальное словообразование в современном таджикском языке [Текст]: дис. ...канд. фил. наук / Г. Мирзоев. – Душанбе, 1987. – 202 с.
14. Ниёзӣ, Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш. Н. Ниёзӣ // Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. Ҷузъи 7 – Сталинобод, 1954. – 50 с.
15. Ниёзмӯхаммадов, Б., Бузургзода, Л. Морфологияи забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Ниёзмӯхаммадов, Л. Бузургзода // Дурахши ахтари сӯзон: таҳия, тавзеҳ ва тасхеҳи Валии Самад. – Душанбе: Матбуот, 2013. – Ҷ. II. – С. 151-252.
16. Низомова, С. Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ [Матн] / С. Низомова. – Душанбе, 2010. – 178 с.
17. Низомова, С. Ф. Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айний [Матн]: дис... барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филология / С. Ф. Низомова. – Душанбе – 2019. – 328 с.
18. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1983. – Ҷ. 1. – 536 с.
19. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – Ҷ. 2. – 608 с.
20. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки [Текст]. – М.: Наука, 1982. – 544 с.
21. Пейсиков, Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 200 с.
22. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 80 с.
23. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн]. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 952 с.
24. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн]. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
25. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
26. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 946 с.

27. Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Фитрат // Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ; Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷик; Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик / мураттибон ва муаллифони сарсухан Д. Хоҷаев, П. Гулмуродзода, Р. Шодиев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – С. 93-160.
28. Халидов Б. З. Учебник арабского языка [Текст]. – Ташкент: Учитель, 1965. – 656 с.
29. Чомӣ, Абдурахмон. Баҳористон [Матн] // Абдурахмони Чомӣ. Осор. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 7. – 544 с.
30. Чомӣ, Абдурахмон Мавлоно Нуриддин. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс [Матн] / таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Оқилова, Б. Мирсаидов / Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Чомӣ. – Душанбе, 2013. – 866 с.
31. Шагаль В. Э., Меркин М. Н., Забиров Ф. С. Учебник арабского языка [Текст]. – М.: Военное издательство, 1983. – 784 с.
32. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке (на материале суффикса -й / -гӣ, -вӣ) [Текст]: дис. ...канд. филол. наук / Э. Шоев. – Душанбе, 1983. – 201 с.
33. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных и современном таджикском литературном языке (на примере суффикса -й / -гӣ, -вӣ) [Текст]: автореф. дисс. ...канд. фил. наук / Э. Шоев. – Душанбе, 1984. – 20 с.
34. Якубов, У. Ш. Роль арабизмов в процессе словообразования персидского языка по модели «арабская основа» плюс «персидский аффикс» [Текст]: автореф. дисс. ...канд. фил. наук / У. Ш. Якубов. – Ташкент, 1994. – 24 с.

ИМКОНОТИ КАЛИМАСОЗИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ БО ПАСВАНДӢОИ ТОҶИКӢ ДАР «НАФАӢОТ-УЛ-УНС» ВА «БАӢОРИСТОН»-И АБДУРАӢМОНИ ЧОМӢ

Дар мақолаи илмӣ дар бораи имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ дар ду асари насрии Абдурахмони Чомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» суҳан меравад. Таъкид карда мешавад, ки Абдурахмони Чомӣ дар ин асарҳояш барои дуруст ифода намудани матлаб ва афкори адабию илмӣ ва тасаввуфию ирфонии хеш на танҳо воситаҳои луғавӣ, балки воситаҳои калимасозиро низ моҳирона истифода бурда, ба сохтори калима дар матн ва мавқеи истифодаи он эътибори ҷиддӣ медиҳад. Яке аз хусусиятҳои морфологии асарҳои Чомӣ калимасозии иқтибосоти арабӣ бо ёрии пасандҳои тоҷикӣ мебошад. Ҳангоми баррасии мавзӯи пасандҳои калимасозро на дар доираи ҳиссаҳои нутқ, балки дар алоҳидагӣ таҳлил мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, хусусият ва имконоти калимасозии онҳо дар асарҳои мавриди таҳқиқ муайян ва имконоти муродифии шудани баъзе пасандҳо нишон дода мешаванд. Аз баррасии калимасозии пасандҳо бо иқтибосоти арабӣ дар асарҳои зикршудаи нависанда муҳқиқ ба чунин натиҷа мерасад, ки имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасандҳои тоҷикӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Чомӣ он қадар мавқеи назаррас надошта бошад ҳам, омӯзиши ин усули калимасозии морфологӣ, аз як тараф, барои муайян намудани дараҷаи ҳазмшавии иқтибосоти арабӣ дар он замон, аз тарафи дигар, барои муайян намудани бисёр паҳлуҳои забон ва услуби нависанда имкон фароҳам меорад.

Калидвожа: забон, услуб, калима, имконоти калимасозӣ, таркиби луғавӣ, адиб, гановати лексикӣ, иқтибосоти арабӣ, аффикс, пасванди калимасоз, пасванди шаклсоз,

сохтори калима, грамматика, таҳқиқ, осор, маъно, тобиши маъно, сохти морфологӣ, унсури морфологӣ.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ С ТАДЖИКСКИМИ СУФФИКСАМИ В «НАФАХОТ-УЛ-УНС» И «БАХОРИСТОН» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

В научной статье речь идет о словообразовательных возможностях арабских заимствованных слов в двух прозаических произведениях Абдуррахмана Джами – «Нафахот-ул-унс» и «Бахористон». Подчеркивается, что в этих произведениях Абдуррахмани Джами умело использует не только лексические элементы, но и словообразовательные средства, чтобы правильно выразить тему обсуждения и литературные, научные, суфийские и мистические мысли, уделяет серьезное внимание строению слова в тексте и место его употребления. Одной из морфологических особенностей произведений Джами является словообразование арабских заимствованных слов с помощью таджикских суффиксов. При рассмотрении темы словообразовательные суффиксы анализируются не в рамках частей речи, а отдельно и определяется их особенности и возможности словообразования в исследуемых произведениях, а также показаны возможности моделирования некоторых окончаний. На основе анализа словообразования суффиксов с арабскими заимствованиями в упомянутых произведениях писателя исследователь приходит к выводу, что хотя возможность словообразования арабских слов с таджикскими суффиксами не имеет такого значимого места в прозаических произведениях Абдуррахман Джами, изучение этого способа морфологического словообразования, с одной стороны, позволяет определить степень усвояемости арабских заимствований того времени, с другой стороны, дает возможность определить многие аспекты языка и стиля писателя.

Ключевые слова: язык, стиль, слово, словообразовательные возможности, лексический состав, литератор, лексическое богатство, арабские заимствованные слова, аффикс, словообразовательный суффикс, формообразовательный суффикс, структура слова, грамматика, исследование, произведения, значение, оттенок значение, морфологическое строение, морфологический элемент.

WORD-FORMATION POSSIBILITIES ARABIC LOANWORDS WITH TAJIK SUFFIXES IN "NAFAHOT-UL-UNS" AND "BAHORISTAN" BY ABDURAHMAN JAMI

The scientific article deals with the word-formation possibilities of Arabic loanwords in two prose works by Abdurrahman Jami - "Nafahot-ul-uns" and "Bahoriston". It is emphasized that in these works Abdurrahmani Jami skillfully uses not only lexical elements, but also word-formation means to correctly express the topic of discussion and literary, scientific, Sufi and mystical thoughts, pays serious attention to the structure of the word in the text and the position of its use. One of the morphological features of Jami's works is the word formation of Arabic loanwords using Tajik suffixes. When considering the topic, word-forming suffixes are analyzed not within the framework of parts of speech, but separately and their features and possibilities of word formation in the studied works are determined, as well as the possibilities of modeling some endings are shown. Based on the analysis of the word formation of suffixes with Arabic borrowings in the mentioned works of the writer, the researcher concludes that although the possibility of word formation of Arabic words with Tajik suffixes does not have such a significant place in the prose works of Abdurrahman Jami, the study of this method of morphological word formation, on the one

hand, allows us to determine the degree of assimilation of Arabic borrowings of that time, on the other hand, It makes it possible to identify many aspects of the writer's language and style.

Keywords: language, style, word, word-formation possibilities, lexical composition, literature, lexical richness, Arabic loanwords, affix, word-formation suffix, formative suffix, word structure, grammar, research, works, meaning, shade of meaning, morphological structure, morphological element.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумъаев Меҳроб Одинаевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, дотсенти кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

Сведения об авторе: Джумаев Меҳроб Одинаевич – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, тел.: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

About the author: Jumaev Mehrob Odinaevich – Tajik National University, Doctor of Philological scientific, Associate Professor of the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, phone: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

ТДУ 82тоҷик+891.550+398+008+821.55

ПАЙВАНДИ АДАБӢ ВА ФАРҲАНГИИ ҚАВМҲОИ ҲИНДУ ЭРОНӢ ДАР ДАВРОНИ ҚАДИМ

Манонзода Абубакр Манон

Муассисаи давлатии «Китобхонаи милли»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пайванди адабӣ ва фарҳангии қавмҳои ҳинду эронӣ дар аъмоқи таърих реша дошта, аз ҳамнаҷодӣ ва ҳамхонаводагии ин ду миллати бостонӣ маншаъ мегирад. Ҷанбаҳои ин равобит гуногун ва ба ҳам беш аз ҳар равобити дигар наздику ногурастанӣ ва бозғимоду бо далеланд, ки дар ҳаҷ асра ё даврае аз таърихи он гусаста ё халалдор нагаштааст. Ин равобит бино бар далелҳои таърихиву бостоншиносӣ ба даврони қабл аз Модҳо ва Сумерҳо бармегардад. Бостоншиносон аз муқоисаи олоти қайроқсанги аз Осиёи Миёна ба дастмада, ба натиҷае расиданд, ки он “бо маданияти ба истилоҳ Суоии давраи палеолити Ҳиндустон хеле шабоҳат дорад” [4, с. 29; 12, с. 137-138]. Чунин қаробат ва умумияти сохторӣ ва муҳтаворо аз ашӯи пайдошуда аз мавзеи Қаробураи водии Вахш (наздикии Чилликул), ки ба давраи палеолити миёна тааллуқ дорад, аз тарафи бостоншиносон муайян ва мушаххас карда шудааст, ки бо тамаддуни Суои Ҳиндустон мушобехати комил доранд [4, с. 31]. Бозёфтҳои бостоншиносон аз Ҳинди бостон монандии зиёде бо ашӯҳои пайдошуда аз минтақаҳои шаҳри Сӯхта (дар соли 1930), тепаи Силка аз ҳаволии Кошон ва ҳафриёти канори рӯдҳои Дачлаву Фурут доранд [7, с. 679]. Ҳамин гуна монандиҳо ва «нишонаҳои равобити фарҳангии мардумони Осиёи Миёнаро» бо халқҳои Ҳинди Бостон «дар бозёфтҳои бостоншиносии ноҳияҳои ҷануби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар он замон сокинонаш иборат аз қавмҳои эронии шарқӣ буданд, метавон ба хубӣ дарёфт» [13, с. 87; 10, с. 76.]

Ориёҳое, ки аз миллатҳо ва қавмҳои мухталифи Осиёву Аврупо ташкил ёфта буданд, аз қисматҳои шимол ба марказ кӯч карда, муддатҳо дар ҷануби Аврупо ва даштҳои Ҷануби Русия ва соҳилҳои Хазару сарзамини миёни рӯдҳои Ому ва Сир зиста, бар асари касрати ҷамъият ва тангии ҷароғоҳо ба даштҳои паҳновари Ҳинд сарозер мешаванд ва шароити гарму нами ин хиттаи пурфайзу баракатро барои зиндагӣ мувофиқ дармеебанд, ки онро ба ватани доимии хеш табдил ва бо офаридани мероси маънавӣ ва моддии мондагор хешро дар сафҳои таърихи башарӣ сабт менамоянд. Роҳи асосии ҳаракати қабоили ориёӣ аз тариқи кӯҳҳои Помир ба ҷануби Ҳиндукуш ва аз тариқи Систону Макрон ба Синду маркази Ҳинд сурат мегирифт, ки ин масир аз муҳимтарин марказҳои густариши фарҳангу тамаддуни ҳиндуориёӣ мебошад. Ин ду тираи (ҳиндуҳо ва эронӣҳо) як наҷод дар ҷуғрофиёи сукунати хеш ба халқи осори мактуби хеш пардохтанд, ки барои он қисмат аз таърихи башар беназир ва дар рушду густариши мероси мактуби инсоният дар он замони бостон аҳамияти калон дорад. Муҳаққиқони давраи мазкур бо муқоисаи забонҳо, дostonҳо, афсонаҳои мардумони мухталифи ҳиндуаврупой ба натиҷае расидаанд, ки ҳадди ақал беш аз ҷаҳор ҳазор сол қабл аз мелод ин мардумон дар ҷойи ягона бо ҳам зиндагӣ дошта, баъдан ба сабабҳои номаълум ва шояд ба ҳамон ҷиҳате, ки ном бурдем, яъне зиёд гардидани нуфус ва тангии ҷойи зисту ҷароғоҳо ё номувофиқатии иқлим ба ҷойҳои мухталиф мусофират карда бошанд [11, с. 23-24]. Санади дигаре, ки иштироқи наҷодии ҳиндуориёӣҳоро исбот ва ҳамзистиву ҳамхонаводагии онҳоро мерасонад, дастоварҳои забоншиносон дар мушобеҳат ва монандии беш аз ҳад наздики забонҳои авестӣ ва ведоӣ мебошад, ки дар самтҳои дастурӣ, решаҳои вожагон, наҳваи нигоришу шакли зоҳирии онҳо ба мушоҳида мерасад ва ин вижагиро мутахассисони забоншинос аз он медонанд, ки ин забонҳо асли ягона дошта, маҳсули ҳамзистии гӯяндагони онҳо буда, танҳо пас аз иншиёби тадриҷии онон ба ду лаҳҷа тафовут пайдо кардаанд [7, с. 682].

Дар китоби «Куруши Кабир» ба нақл аз китоби «Эстер» аз маҷмуаи китоби муқаддас нахустин пайвандҳои эронӣ-ҳиндӣ марбут ба шохе ба номи Ахшуриш мешавад, ки дар ин бора чунин сабт шудааст: «Дар рӯзгори Ахшуриш ин амр воқеъ шуд, ин ҳамон Ахшуришест, ки аз Ҳинд то Ҳабаша бар садӯ бисту ҳафт вилоят салтанат мекард [11, с. 682]. Ҳамин муаллиф дар ҷойи дигари китобаш итлоқи Ҳинду Ҳабаша ва соҳилҳои баҳри Миёназаминро ба равшанӣ таъкид кардааст: "... Давлати Ҳахоманишӣ Ҳиндро бо Ҳабаша ва савоҳили Мидитарона мутассил сохт ва вақоеънигори хомӯши Бобул барангехта шуд, то он давраро давраи тағйироти бузург номад" [11, с. 683].

Калимаи Ахшуришро дар поварақ тавзеҳ додаст, ки таҳрифе аз Ардашер мебошад. Футуҳоти ин фармонраворо Дориюш идома дод ва то иёлати Панҷоби Ҳинд пеш рафт ва забони оромӣ, ки забони расмӣ муҳосиботи Ҳахоманишиён буд, то марзи Ҳинд роиҷ гардид ва забони порсии бостон-забони муоширати густураи фармонравоии ин шохон буд, ки дар ин ҷойҳо ҳам ривоч пайдо кард.

Муҳаққиқи ҳиндӣ Прободх Кендра бар он аст, ки дар сарзамини байни дарёҳои Яксарт ва Окс халқҳои наҷоди эронии сакҳо зиндагӣ мекунанд, ки дар Ҳинд онҳо бо номи шакҳо маълум мебошанд. Дар ин бора нахустин ишоратҳо оид ба скифҳо, ки бо номи сакҳо иштихор ёфтаанд, дар осори Ҳеродот омадааст [16, с. 10].

Дар сарчашмаҳои таърихӣ дар асрҳои VI-V қабл аз мелод дар сарҳадоти Шимолу Фарби Ҳинд зистани қабिलाҳои эронии сакҳоро сабт кардаанд [8, с. 4]. Аксари муҳаққиқон дар мавриди аз тариқи роҳҳои душворгузари кӯҳии Помир ба қисматҳои ҷанубии Ҳиндустон ва водии Ӯрканду Тошкурғону Гилгиту Ҳинд паҳн шудани қабिलाҳои эронии шарқиро дар осори худ зикр намудаанд [1, с. 279; 2; 3, с. 29; 6, с. 113; 9, с. 5].

Водии Вахон дар Бадахшон дар қисмати шарқии Ҳиндукуш яке аз роҳҳои асосӣ ва қорвонгузари васлкунандаи Туркистони Шарқӣ бо Шимоли Ҳинд ва фалоти Эрон дар дунёи қадим будааст [5, с. 143].

Дар замони Ҳахоманишиён сарбозони ҳиндӣ дар лашкаркашиҳои Дориюш ба Юнон иштироки ғабол доштанд. Равобити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва илмӣ миёни мардумони ҳинду эронӣ дар ин замон ривочи комил дошта, умумиятҳо ва муштаракоти ин ду миллат беш аз ҳар қавму миллат дигар будааст.

Бо барчида шудани императории Ҳахоманишиҳо ба дасти Искандари Мақдунӣ ва пайдоиши давлати юнонию бохтарии сулолаи Селевкиҳо нуфузу таъсири фарҳангу оинҳои ҳиндӣ дар қаламрави онҳо хеле чашмгир буд. Ин нуфуз пеш аз ҳама дар густариши оини будой, ки маншаи ҳиндӣ дошт, равшан ба назар мерасид. Яке аз шохони Ҳинд бо номи Ашука, ки соли 260 қабл аз мелод оини Будоро пазируфта буд, бо ирсали мубаллиғоне ба қисматҳои шарқии Эрон хоса Гандаҳору Кобулу Бохтар дар густариши ин оин саҳми бештар доштааст.

Бо омадани Ашкониён ба сари қудрат яке аз шохони ин сулола бо номи Меҳдоди аввал ба вилоятҳои шимоли Ҳинд лашкар кашида, то ҳудуди Панҷобро ба тасарруфи хеш даровард ва бо “якпорча қардани ин ду сарзамин фарҳанги муттаҳиди эронӣ-ҳиндӣ”-ро поя гузошт, ки натиҷа ва осори он дар асрҳои баъд маълум ва ошкор гардид. Далели дигари таъсири нуфузи фарҳанги эронӣ бар низоми давлатдорӣ Ашука он аст, ки ӯ дар пайравӣ аз Ҳахоманишиён дар ғушаву қанори тахти тасаллоти хеш беш аз сӣ сутунҳои аз сангтарошида сохт ва ба онҳо аз гуфтори худ ороиш афзуд. Ин суннат дар Ҳинд вучуд надошта бо пайравӣ аз Ҳахоманишиён онҳоро сохтани шох Ашука аз эътибори фарҳангу ҳунари Эрони бостон дар Ҳинди қадим башорат медиҳад. «Ин сутунҳоро, ки мутаҷовиз аз сӣ адад аст, дар авосити қарни сеуми қабл аз мелод он подшоҳи олиҷоҳ (Ашука- М. А) дар атрофи акнофи кишвари худ барафроштаву бар рӯи он васоёи худро нигошта. Муҳаққикин маълум қарданд, ки расми сохтани сутунҳои сангии якпорча ва нақри қалимот бар зери он, қаблан дар Ҳиндустон собиқа надошта ва ин ҳунар ё расм аз замони Ҳахоманишиён дар шаҳри Посоргад-чануби Эрон ибдоъ гардида ва он императори бузург дар Ҳинд аз эшон тақлид кардааст» [15, с. 3].

Дар замони ҳукумати Чандрагуптаи дувум бино бар навиштаи муаррихони юнонӣ доманаи императори Маурия то сарҳади Эрону Балучистон ва чануби Хуросон тӯл кашид ва дар зери ҳукумати воҳид халқҳои ин минтақа ба эҷоди ҳунари ягона, тафаккури ягона ва муҳимтар аз ҳама оини ягона пардохта, таъсир нуфузи ҳунару санъати Эрони он замон дар тахтҳои сулолаи Маурия дар Биҳор машҳуд аст. Бино бар аҳдномае, ки бо бозмондаи Селивкиён Никатор Чандрагупта сарзаминҳои зиёдеро аз шарқи Эрон- Ҳирот, Қандаҳор, Балучистон, Кобулро ба императории хеш илҳоқ ва ҳукумати 24-солаи ин император даврони шуқуфоии пайванди адабӣ, фарҳангӣ ва тичоратии халқҳои эрониву ҳинду будааст [14, с. 61].

Дар шаҳри Поталипутра –пойтахти Чандрагупта аввал (дар таърихи 322 қабл аз мелод), ки шаҳре ободу маъруф буда, ҳафтори соли 1896 қасри садсутунӣ аз хок берун карда шуд, ки бо услубу тарҳи толорҳои Ҳахоманишиниён эъмор гардидааст.

Яке аз толорҳои ин қаср қомилан шабеҳи толори Ободоно аст, ки дар Тахти Чамшед боқӣ мондааст. Қасри мазкур дар рустои Кумраҳар дар наздикии Патнаи имрӯза ёфт шудааст, ки бино бар таҳқиқи донишмандони аврупоӣ нақшу нуфузи осори эронӣ дар он маълум аст [14, с. 62].

Дар даврони барҳам хӯрдани давлати юнону бохтарӣ аз тарафи қабоиلى кӯчии ба таъбири марказҳои чинӣ «юэҷжи» ва маъхазҳои дигар тахорихо империяи Кӯшонихо ташкил ёфт, ки дар иҳотаи онҳо минтақаҳои бузурге аз Бохтар, Тахористон, Чануби Тоҷикистон, Ўзбекистон, Шимоли Ҳиндустон, Ладох, Хунза, Гилгит ва ҳатто Кашмир дохил мешуданд. Ҳамзистии ду миллат дар ҳокимияти ягонаи Кӯшонӣ осори зиёди

таърихӣ ва сохтмони коху маъбадҳое ба ҷой гузоштааст, ки зеби таърих ва санади муҳими ягонагии онҳо мебошад.

Дар китоби «Авесто» ишора ба кишвари Ҳинд ва дар баробари ин дар қадимтарин асари забони санскрит «Ригведо» аз кишвари Эрон ёд шуда, дар китобҳои таърихи Ҳинд аз ҳукумати сулолаҳои ирқан эронии Селивкиён (ба хусус подшоҳии Менандр, ки қисмати аъзами Ҳиндро дар тасарруф дошта, муаррихони юнонӣ Страбон ва Плутарх ўро аз Искандар фотехтар хондаанд), ҳокимияти сакҳо дар Шимоли Ҳинд, хоса дар замони Меҳрдоди II-и Ашконӣ (123-88 қабл аз мелод), ҳокимияти сакҳо дар Ҷануби Ҳиндустон, ҳукумати сатрапҳои сак дар Удҷайн ва Рудрадаман, шоҳаншоҳии Портҳо (миёнаи асри аввали мелодӣ, ки ба дасти Кӯшонӣён аз байн бурда, онҳо ҳукумати тўлонитар ва мутанаффизтаре дошта, ному пайкори шоҳони ин силсила Качула Кадриз, Канишка, ки пойтахти худро Пурушопур (Пешовар) қарор дода буданд, дар тарвиҷи хунару адабиёти эронӣни шарқӣ ҳиммати бештаре гумошта, дар эҳдоси шаҳрҳо (Канишкапур дар Кашмир) ва ва коҳҳо саҳми бузург доштанд [14, с. 77-81]. Дар мавриди умумияту иштирокоти фарҳангӣ ва забонии эронӣну ҳиндуҳои қабл аз омезиши қабоили ориёӣ бояд афзуд, ки ахиран дар митақае аз иртифоъоти Балучистон қавмеро шиносӣ кардаанд, ки ба лаҳҷае гуфтугӯ мекунанд, ки қавми дравидӣ дар Ҷануби Ҳинд ва аз сокинони бумии ин сарзамин мебошанд, бисёр наздик аст. Ин қавм бароӣ (Brahuis) ном дошта, забони хос доранд, ки ғайр аз балучӣ аст.

Ин кашфиёти забонӣ донишмандонро бар он доштааст, ки “баъд аз он ки ориёӣҳо аз Осиёи Марказӣ ба Ҳиндустону Эрон ҳучум оварданд ва саканаи қадими Ҳиндро ба тарафи ҷануб рондаанд, дар гӯшаву канор баъзе аз он милалу ақвоми қадима ҳанӯз боқӣ мондаанд, ки сокинини Ҳинди қадим қабл аз ориёӣҳо ва саканаи Эрон қабл аз давраи Модҳо ва Ҳахоманишиҳо ва Сумериҳо дар Байнаннаҳрайн ҳар се аз як асл ва реша рӯйидаанд. Ҳарчанд ин фарзия ҳанӯз ба воситаи қиллати таҳқиқот дар тамаддун ва забони драведӣҳои ҷанубии Ҳинд ба ҳадди камол нарасида, маъа золик муқаддамаи як фасли ҷадид дар таърихи бостонӣ мебошад, ки бори дигар нишон медиҳад, ки дар ҳазораи сеуми қабл аз мелод сокинони Ироқи араби феълӣ ва ҷануби Эрон ва ғарбу шимолу ғарби Ҳиндустон аз як наҷод ва як тамаддун ва як фарҳанг будаанд» [15, с. 1-7]. Ҳаминро ҳам қайд карданд зарур аст, ки сокинони ин минтақа аз Осиё аз қавму миллатҳои дигар пештар шаҳрншин, тамаддунофар ва офаринандаи адабиёту хунар шинохта шуда, намунаҳои ин осор дар замони мо ҳам дар ин ин сарзаминҳо мавҷуд мебошанд. Таъён чунин миллатҳои мутамаддин бо таҷоҳуми қабилҳои саҳронишин тоб оварда натавониста, ба ҷойҳои амнтар паноҳ мебаранд ва хунару тамаддун ва адаби хешро муҳофизат менамоянд. Ҳамаи ин муборизаҳо ва пайкори қабилҳо барои муҳофизати дастовардҳои хунари ва адаби дар китоби «Ригведо» таҷассум ёфтааст. Дар осори археологии қисматҳои марказӣ ва ҷанубии Ҳинд осори хунарие пайдо шудааст, ки маҳсули хунармандони эронӣ мебошанд. Ин осори зеваролот, ҷавохирот ва ороишӣ, ки аз ҳафриёти шаҳрҳои марказии Ҳинд ба даст омадааст, бинобар ривояти устод Алиасғари Ҳикमत ин осори хунари ба замони ҳучуми Искандар, яъне қарни чаҳоруми қабл аз мелод рост меояд, ки офарандагони онҳо ё барои паноҳ ҷустан, ё бо роҳи ҷанг ба он шаҳрҳо сокин шудаанд ва баъзе онҳоро бо артиши Искандар воридшудагон пинҳондоштаанд [15, с. 6]. Дар ҳар сурат нақши осори эронӣ дар сарзамини панҷновари Ҳинд хеле бузург ва дорой аҳаммият мебошад.

Дар шаклгирии хатти қадими ҳиндуҳо ҳам таъсиру нуфузи хатти Эрони бостон носутурданӣ мебошад. Ҳамсоғии ду фарҳангу тамаддун ба омезиш ва гузашта аз он ба баҳрагирии судманди мутақобила мунҷар гардидааст, ки онро метавон дар тамоми арсаҳои фарҳангӣ, забонӣ, адаби, хунари, меъморӣ ва давлатдорӣ мушоҳида намуд.

Адабиёт

1. Бернштам, А. Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая [Текст] / А.Н. Бернштам. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 344 с.
2. Бонгард-Левин, Г. М., Грантовский Э. А. От Скифии до Индии [Текст] / Г.М. Бонгард-Левин., Э. А. Грантовский. – М: Мысль, 1974. – 128 с.
3. Грантовский, Э. А. Из истории Восточноиранских племен на границах Индии. Краткие сообщения Института народов Азии [Текст] / Э. А. Грантовский. – М: Изд-во восточ. лит-ры, 1963. – С. 29; КСИНА. – 1963. – Вып. 61. –С. 8-30.
4. Фафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав [Матн] / Бобоҷон Фафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
5. Зелинский, А. Н. Древние погребение на Южном Памире // Страны и народы Востока. Вып IV [Текст] / А. Н. Зелинский. – М: Наука, 1965. – С. 143-146.
6. Зелинский, А. Н. Древние пути Памира [Текст] // Страны и народы Востока. Вып III / А. Н. Зелинский. – М: Наука, 1964. – С. 99-119.
7. Имсоқӣ, Ҳ. Равобити фарҳангии Эрон ва Ҳинд аз дер боз то кунун / Ҳамидризо Имсоқӣ [Матн] // Маҷмуаи мақолаҳои нухумин Ҳамоиши байналмилалӣ Анҷумани тарвиҷи забон ва адаби дарсӣ. Ба кӯшиши доктор Фаромурзи Одина. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Паёми нур, 1393. – Ҷилди аввал. – 1000 с.
8. Искандаров, Б. И. Средняя Азия и Индия: торговые, культурные и политические связи [Текст] / Б. И. Искандаров. – Душанбе: Дониш, 1993. – 160 с.
9. Литвинский, Б. А. Древние кочевники Крыши мира [Текст] / Б. А. Литвинский. – М.: ГРВЛ, 1972. – 272 с.
10. Муҳаммадиев, Ш. Наҳзати тарҷума дар Ҳинд дар замони Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ [Матн] / Ш. Муҳаммадиев // Суханшиносӣ. – 2015. – № 1. – С.76-87.
11. Пирниё Мушируддавла Ҳасан. Таърихи Эрон қабл аз ислом: Эрони қадим ё таърихи мухтасари Эрон то инқирози Сосониён [Матн] / Ҳасан Пирниё Мушируддавла. -Техрон: нашри Номак, 1386. – С. 23-24.
12. Ранов, В. А. Памир и проблема заселения высокогорий Азии человеком каменного века [Текст] / В. А. Ранов // Страны и народы Востока. Вып. XVI. Памир / под общей ред. члена-корреспондента АН СССР Д. А. Ольдерогге. – М.: Наука, ГРВЛ. – С. 136-157.
13. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.
14. Синха, Н. К., Бенерджи, Л. В. История Индии [Текст] / Н. К. Синха; перевод с английского Л. В. Степанова, И. П. Ястребовой, Л. А. Княжинской; ред. и предисловие К. А. Антоновой. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1954. – 440 с.
15. Ҳикмат, А. Равобити Ҳинди қадим ва Эрони бостон [Матн] / Алиасфар Ҳикмат // Донишқадаи адабиёт. – соли панҷум 1338/1959. – шумораи 3. – С. 1-7.
16. Prabodh Cendra. Badch Nem Chandra bosu Milik, India and Central Asia National Council of Education / Cendra Prabodh. – Bengal Calcutta32 1955 Indi and Central Asia. – p.10

**ПАЙВАНДИ АДАБИ ВА ФАРҲАНГИИ ҚАВМҲОИ
ҲИНДУ ЭРОНИ ДАР ДАВРОНИ ҚАДИМ**

Пайванди адаби ва фарҳанги миён қавмҳои ҳиндуэронӣ дар дарозии таърих барои муҳаққиқон маълум ва равшан буда, дар ин замина таҳқиқоти густардае сурат гирифтааст. Дар мақола дар бораи чунин равобит дар аҳди бостон бо тақия бар мавод ва мадрақҳои ҳафриётии манотиқи Осиёи Миёна, Эрон ва кишварҳои ҳамҷавори онҳо ва

санадҳои хаттӣ маълумот дода шудааст. Пайванди адабӣ ва фарҳангӣ беш аз ҳар равобити дигар дар миёни мардумони ин марзу бум пойдор ва боэътимоду бо далеланд, ки дар ҳеч асре ё даврае аз таърихи он густа ё халалдор нагаштааст. Ин равобит бино бар далелҳои таърихиву бостоншиносӣ аз даврони қабл аз Модҳо ва Сумерҳо ва шояд пеш аз он оғоз мегардад. Ҳамаи далелҳо ва санадҳо бар онанд, ки сокинони минтақаҳои паҳновари Ҳинду Осиёи Марказӣ аз як наҷоду як тира ва офарандагони фарҳангу тамаддуни ягона дар Даврони Бостон мебошанд. Баҳрамандии ду фарҳангу тамаддун аз якдигар ҳамеша натиҷаҳои чашмгире ба бор оварда, гузашта аз он бар шукуфои ва пешрафти ҷанбаҳои мазкур дар ҳаёти ҳар ду миллат дар аҳди қадим гардидааст, ки онро метавон дар тамоми арсаҳои фарҳангӣ, забонӣ, адабӣ, ҳунарӣ, меъморӣ ва давлатдорӣ мушоҳида намуд.

Калидвожаҳо: Осиёи Миёна, Ҳиндустон, пайванди адабӣ, равобити фарҳангӣ, Ҳахоманишиҳо, Ашкониён, Ригведо, Авасто.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ИНДОИРАНСКИХ НАРОДОВ В ДРЕВНОСТИ

Литературные и культурные связи между индоиранскими народами были известны и осмысливались учеными на протяжении всей истории, и на этой основе проводились обширные исследования. В статье приводятся сведения о таких отношениях в древности на основе материалов и раскопок Средней Азии, Ирана и соседних с ними стран, а также письменных документов. Литературные и культурные связи более устойчивы и надежны, чем какие-либо другие, у народов этого региона, потому что эти связи не прерывались ни в один исторический период. Эта связь, согласно историческим и археологическим свидетельствам, восходит к до модиевским и шумерским временам, а может быть и раньше. Все свидетельства и документы говорят о том, что жители обширных индо-центрально азиатских областей принадлежат к одной расе и одной языковой семье и являются создателями единой культуры и цивилизации в Древнем мире. Взаимосвязи и взаимовлияние двумя культурами и цивилизациями всегда давало значительные результаты, и более того, процветание и прогресс этих сторон в жизни обоих народов в Древнем мире, что можно увидеть во всех областях культуры, языка, литературы, искусства, архитектура и государственность.

Ключевые слова: Средняя Азия, Индия, литературные связи, культурные сотрудничество, Ахемениды, Парфияне, Ригведа, Авеста.

LITERARY AND CULTURAL TIES OF THE INDO-IRANIAN PEOPLES IN ANCIENT TIMES

Literary and cultural ties between the Indo-Iranian peoples have been known and understood by scientists throughout history, and extensive research has been conducted on this basis. The article provides information about such relations in ancient times based on materials and excavations of Central Asia, Iran and neighboring countries, as well as written documents. Literary and cultural ties are more stable and reliable than any other among the peoples of this region, because these ties have not been interrupted in any historical period. This connection, according to historical and archaeological evidence, dates back to pre-Modian and Sumerian times, and maybe even earlier. All the evidence and documents show that the inhabitants of the vast Indo-Central Asian regions belong to the same race and one language family and are the creators a single culture and civilization in the Ancient world. The interrelationships and mutual influence of the two cultures and civilizations have always produced significant results, and moreover, the prosperity

and progress of these sides in the life of both peoples in the Ancient World, which can be seen in all areas of culture, language, literature, art, architecture and statehood.

Keywords: Central Asia, India, literary relations, cultural cooperation, Achaemenids, Parthians, Rigveda, Avesta.

Маълумот дар бораи муаллиф: Манонзода Абубакр Манон – номзади илмҳои филологӣ, сардори Медиатекаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистони МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон – кандидат филологических наук, заведующий Медиатекой Президента Республики Таджикистан ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

Information about the author: Manonzoda Abubakr Manon – Candidate of Philological Sciences, Head of the Media Library of the President of the Republic of Tajikistan, State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Tel.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

ТДУ 03Тоҷик+809.155.0+07+002

БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ МАВОДИ ТОҶИКИИ НАШРИЯИ «САМАРҚАНД»

Муродӣ Мурод

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар муҳити Осиёи Миёна аввалин рӯзнома бо забони тоҷикӣ (форсӣ) «Бухорои шариф» аст, ки 11-уми марти соли 1912 дар Бухорои нав – Когон ба таъб расид. Ин нашрия ба фазои торики Бухоро равшаниву нур овард, аммо, мутаассифона умри дароз надид, пас аз 11 моҳи фаъолият – 2-юми январи соли 1913 нашраш қатъ гардид.

Пас аз се моҳи баста шудани рӯзномаи «Бухорои шариф», яъне моҳи апрели соли 1913 дар шаҳри Самарқанд нашрияе дигаре рӯйи чоп омад, ки то ҳудуде равия ва анъанайи нахустрӯзномаи тоҷикиро идома дод. Ин аммо, чунончи Р. Ҳошим қайд кардааст: «Ҳарчанд дар болои газета ба «шеваҳои туркӣ ва форсӣ» мебарояд гуфта бошад ҳам, дар он мақолаҳои тоҷикӣ бисёр кам чоп мешуд... Мақола ва шеърҳои тоҷикӣ аз 10% зиёдтар ҷой ишғол мекарданд» [11, с.20].

Дар бораи кӣ будани муассиси ин нашрия – Маҳмудхоҷа Бехбудӣ андешаҳо гуногунанд. Баъзе ӯро аз роҳбарони ҳаракати туркпарастӣ меҳисобанд, зеро чунбиши ҷадибия дар Туркистон бештар тамоили туркпарастӣ дошт, аммо, чунончи муҳаққиқ Иброҳим Усмонов навиштааст: «дигар ҳақоқиқи арқом маънои хилофи инро ҳам таълиғ мекунанд, минҷумла матолибе, ки дар шумораи панҷуми апрели соли 1920-и «Шуълаи инқилоб» нашр шудааст ва саросар ба Бехбудӣ вақф гардидааст, мехонем, мефаҳмем, ки Бехбудӣ аз сармоияи худ дар Самарқанд мактаби тоҷикӣ кушод, тақрибан 5.000 ҷилд китобро, ки аксарияташ ба забони форсӣ буд, барои мутолиаи умум пешниҳод карда, яке аз муассисони китобхонаи Самарқанд гардид, ҳамчунон, барои тарбияи маорифхоҳони Самарқанд кӯмаки молӣ ва маънавӣ кард ва хоҳем дарёфт, ки андешаи

Бехбудӣ андешаи ватанхоҳонаи буржуазияи миллӣ буд, на андешаи туркпарастона» [9, с. 55].

Бехбудӣ дар тули чанд муддат дар Мисру Туркия ва Қазону Уфа, Оренбургу Москва ва Петербург сафарҳо карда, бо мактабҳои усули нава, ки дар Туркистон Бошқирдистон ба вучуд омада буд, ошноӣ пайдо мекунад, бо аҳли илму маорифи машҳури он замон тамос мегирад, аз суҳбати эшон баҳраманда ва аз вазъи сиёсӣ ва иқтисодиву маънавии Русия огоҳ мегардад.

Ӯ баъд аз ин сафарҳо чиддан ба хидмати матбуоту маориф машғул мешавад ва дар матбуоти даврии Туркистон, ҳамчунин матбуоти тотору озарии Русия, аз қабилӣ «Тарҷумон», «Туркистон», «Вақт», «Шуро» ва нашрияҳои ҷадидаи Туркистон «Тараққӣ», «Туччор» ва ғайра ақидаҳои маорифпарваронаву ислохотхоҳонаи худро тарғиб мекунад. Аз ҷумла соли 1909 дар нашрияи «Тарҷумон» ду мақолаи ӯ доир ба масъалаи ҷори намудани забони форсӣ дар мактабҳои Туркистон ба таъб расидааст.

Маҳмудхоҷа Бехбудӣ бо нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» низ ҳамкорӣ намуда, чанд нигоштаи худро дар ин нашрия ба таъб расонидааст, ки «Мактуб аз Самарқанд. Ҷораи тараққӣ ё худ халосӣ аз инқироз» (1912.– 4 ноябр; 6 ноябр; 9 ноябр), «Усули ҷадидаи ҷӣ гуна аст?» (1912.–28 ноябр), «Ислоҳи мактаб» (1912.–13 декабр), «Мактуби дуввум аз Самарқанд. Ҷораи тараққӣ ё худ халосӣ аз инқироз» (1912.–16 декабр; 18 декабр) ва ғайра намунаи онҳост.

«Мавзуи баҳси ин мақолаҳо ро вижагиҳои мактабҳои нави аврупоӣ, ҷорӣ намудани ҷунин мактабҳо дар Туркистон, ба замона мувофиқ кунонидани усули таълим, омӯзиши илмҳои замонавӣ (духтур, муҳандис, ҳуқуқшинос, ҷуғрофидон, муаррих), афзалиятҳои «мактаби усули савтия» ва амсоли ин ташкил медиҳанд. Муаллиф аз он нигарон аст, ки «мо уламои динӣ, фазила ва лузум дорем, вале дар тамоми қаламрави Бухоро як нафар ва дар тамоми Туркистон панҷ нафар олими замонавӣ надорем. Бинобар ин мо дар Русия ба тарафи инқирози иқтисодӣ ва маишӣ медавем ва аммо намедонем». Аз ин рӯ ӯ зарурати омӯзиши илмҳои замонавиро муҳим ҳисобида, шакл ва зинаҳои мактабҳои нав – ибтидоия, эътидоия (гимназия), дор-ул-фунун (университет)-ро мавриди шарҳу тавзеҳ ва маънидод қарор дода, суди онҳо ро дар тарбияи толибилмон нишон додааст» [4, с. 98].

Маҳмудхоҷа Бехбудӣ на танҳо масъалаҳои мактабу маорифи замонавиро тавассути нигоштаҳои дар нашрияҳои даврӣ тарғиб кардааст, балки ӯ бо мактабҳои ҷадидаи Самарқанд, ки бо ташаббус ва саъю кӯшиши шоири иҷтимоигаро Сиддиқии Аҷзӣ ва муаллими замонавӣ Абдуқодири Шакурӣ ташкил шуда буданд, ҳамкорӣ менамояд ва набудани китобҳои дарсиро дарк намуда, ба таълифи китобҳои гуногуни мактабӣ чун ҷуғрофия, таърих, ҳисоб, ақоид ва ғайра бо забонҳои тоҷикиву туркӣ машғул мешавад. Барои ҷопи ҷунин китобҳо ӯ «Нашриёти Бехбудӣ»-ро таъсис намуда, дар он ҷо китобҳои дарсии «Таърихи мухтасари ислом», «Китоб-ул-атфол», «Амалиёти ислом», «Мадҳали ҷуғрофияи умронӣ», ҳамчунин харитаи аморати Бухоро ва хонияи Хиваро ба таъб мерасонад.

Моҳи апрели соли 1913 (ҷамоидулаввали 1331) Бехбудӣ бо маблағи худ аввалин рӯзномаи хусусии маҳаллиро бо номи «Самарқанд» таъсис медиҳад, ки ҳафтае ду маротиба бо забонҳои тоҷикӣ, узбекӣ ва русӣ, ҳамагӣ 45 шумора, бо теъдоди то 600 нусха интишор шудааст. «Самарқанд» худро ҳамчун нашрияе муаррифӣ кардааст, ки аз «илм, фан, адабиёт, тичорат, хунар ва зирот, аҳволи Русия ва маданияти хориҷа», аҳволи илму ислом ва тараққии он менависад. Ин нашрияи даврӣ дар қолаби А-3, ҷор саҳифа, 4 сӯтун интишор гардида, унвонаш дар саҳифаи аввал бо ҳуруфи форсии арабӣ ва дар саҳифаи ҷаҳорум бо ҳуруфи кирилӣ ва забони русӣ сабт шудааст. Дар ҷопи ин рӯзнома ҳамчунин Саидризо Ализода фаъолона иштирок доштааст.

Ин нашрия аз ҷиҳати вижагии рӯзномаи ғайрӣ дар заминаи таҷрибаи муаллими мафкуравии Бехбудӣ – Исмоил Ғаспарӣ ва рӯзномаҳои туркзабони Русияи подшоҳӣ,

Туркия, қисман русӣ ва арабӣ ва ҳатто фаронсавӣ шакл гирифта буд. Аммо, чунончи муҳаққиқ И. Усмонов дарёфтааст, «ба хилофи дигар рӯзномаву маҷаллаҳое, ки то ин вақт дар Туркистон чоп шудаанд, Бехбудӣ кӯшидааст, ки рӯзномаву маҷаллаи ӯ фақат туркӣ не, балки тоҷикӣ ҳам бошад» [7, с. 65]. Рубрикаҳои асосии рӯзнома «Ахбори доҳила», «Ахбори хорича», «Ахбори Туркистон», «Ахбори маҳаллӣ», «Местная хроника» ва эълону реклама, ки қариб дар ҳар шумора ба мушоҳида мерасад, як навъ ба рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳамохангӣ доранд.

Мундариҷаи рӯзномаро асосан мақолаҳои фарҳангиву адабӣ, шеърӯ манзумаҳо, китобиёт, латоиф ва эълону реклама ташкил медиҳад. Ба таъбири муҳаққиқи адабиётшинос А. Абдуманонов «қисми асосии рӯзнома аз масъалаҳое иборат буд, ки мафкура ва манфиати аҳли зиё ва тижоратро инъикос менамуд» [1, с. 127].

Маҳмудхоча Бехбудӣ интишори нашрияро зарур ҳисобида, хануз дар шумораи аввал мақсади онро дар мақолаи «Газет чист?» тавзеҳ намуда, аз як тараф, моҳият ва анвои рӯзномаҳоро маънидод кардааст, аз ҷониби дигар, мақсад ва мароми онҳоро ба хонандагон фаҳмонидааст. Бино ба шарҳи ӯ «газет қоғазӣ босмаест, ки аз нигоҳи чоп ҳаррӯза ва ҳафтаина мешавад. Ҳар кадом газет ба худ ном ва маслак дорад. Аз рӯйи маслак ва мундариҷа газетаҳо «аз корҳои савдогарӣ ва бонк ва биржаву нарҳи мол ва зироат ва ҳунар ва корхона ва зовут ва монанди инҳо баҳс мекунад, ки бештар аз барои савдогарон лозим мешавад.

Баъзе чарида фақат аз хабарҳои ҳаррӯзае (олдӣ, қочдӣ) менависанд, ки ба ин фақат мардуми хангоматалаб майл мекунанд.

Навъи дигари чарида аз мактабу мадраса ва кори китобу таълим ва тарбияти фарзандон ва шогирдон баён мекунанд.

Боз дигар чарида аз аҳволи динӣ ва ахлоқи мардум менависад, бештар ба панду насиҳат ва изз иқалам менависанд ва ба хубии ахлоқи мардум мекӯшанд, мувофиқи усули дин ва мазҳаби худ ба мардум амри маъруф ва наҳӣи мункар мекунанд ва бародарони динии худро ба роҳи нек саъй мекунанд. Хулоса, ба ривочи дин ва оини худ саъй ва бо салоҳу расм ва урф ғайрат мекунанд ва корҳое, ки хилофи шарият ва муҳолифи дину одат шудааст, танқид карда нодурустиашро ба мардум мефаҳмонанд».

Ин матлаб дар ду шумораи баъдии нашрия (20-уми апрел ва 3-юми май) идома ёфта, дар он намудҳои гуногуни рӯзномаҳо, мақсад аз наشري онҳо ба таври муфассал шарҳ дода шудааст. Муаллиф нуфузи чаридаи ҳар мамлакатро ба дараҷаи савод, илм ва ҳунару коркун будани сокинони он кишвар нисбат дода, бо таассуф навиштааст: «Ҳолия ҳамин қадар мегӯем, ки таъби давлати Русия ба 150 миллион адад газет ва маҷаллаҳое, ки дар мамлақати Русия таъб ва тақсим мешавад ба қадри 2000 аст. Аз 150 миллиони мазкур аҳли ислом ба қадри 25 миллионанд, ки 20 нусха чарида надоранд, алалхусус ҷойи шармандагӣ ва оини беамалӣ ва аз дунё беҳабарии мо мусулмонони Туркистон ин аст, ки агарчӣ ба қадри ҳафт-ҳашт миллион ҷондор ҳастем то кунун як нусха чарида надорем, ки ба салоҳи мардум бикӯшад ва мардумро ба маданияти асрӣ бихонад.

Сазад, ки фарёду фиғон намоем, Чунки мардумони олам ба сабаби газет пеш рафтанд ва маданият ёфтанд, ва мо акнун аз сухани газет баҳс мекунем».

Зимнан, моҳият ва аҳаммияти рӯзнома дар порчаҳои назми «Чарида чист» (28-уми май) ва «Табрик ва насиҳатнома» (Н.Ф. Миллӣ, 28 май) низ тавсиф шудааст. Аз ҷумла, муаллифи порчаи дуюм рӯзномаро «устоди ҳодии маданӣ» номида, дар шеъри худ ин байтро чун нақарот ба тақрор овардааст:

«Алломаи замон, илмои замона аст,
Устоди ҳодии маданӣ, «Рӯзнома» аст».

Рӯзнома на танҳо дар бораи ҷӣ аҳамият доштани ҷарида, балки дар хусуси шеърӯ шоирӣ низ таваҷҷӯҳ намудааст. Ҷунончи дар шеърӯ шоир Меҳдӣ, ки дар шумораи 13-ум августи рӯзнома бо унвони «Шеърӯ шоирӣ» дарҷ гардидааст, муаллиф «асоси ҳаётӣ, ибратбахшӣ ва ифодаҳои маъниҳои муҳимро дар осори адабӣ аз мухтассоти асосии таълифоти бадеӣ доништа, навиштаҳои одӣ ва маснуӯро (мантиқан суннатиро) мазаммат кардааст» [5, с. 47].

Ҳикматомез бибояд ашӯр,
Ҳам маолаш бувад иршоди мисол.
Вар-на ҳар назми тихиву сода,
Бошад аз маънӣ ҳамон озода.
Набувад хосса ташбеҳи том,
Истиӯроту ҷиносу ихом.
Гуфтан аз шеър нагуфтан авло,
Мақсад аз шеър бибошад маъно.

Навӣи дигар маводи тоҷикии нашрияи «Самарқанд» муаррифӣ ва ё шиносии китоб аст. Ба гунаи мисол «Сайёҳи ҳиндӣ»-и Абдурауфи Фитрат, ки зери рубрикаи «Китоб» дар шумораи 27 аз 16 июли соли 1913 ба нашр расидааст. Ин муаррифӣ ҳам хусусияти арзишдихӣ, ҳам тарғибӣ дорад.

«Ҷаноби фозили муҳтарам, ватанпарастии мукаррам Абдурауф афандӣ Фитрати Бухорӣ, ки дар Истамбул машғул ба таҳсиланд, «Сайёҳи ҳинд» ном асареро дар бораи мадорис ва мактаб ва давоири ҳукумати Бухоро ва савияи илмияи аҳолӣ ва уламо ва кайфияти раият ва дар ҷигунагии аҳволи саҳия ва ҳифзи сихат ва адами муассисоти тиб ва замония ва ғайра китобе муфассал ва муфид таҳрир ва нашр намудаанд.

Алҳақ, китобест нодир ва ҳар бухориро мутолиаи он вочиб ва лозим аст. Амроз ва иллоте, ки Бухороро истило намудааст, ягон-ягон бо вуқӯот ва далоил исбот ва илоҷи онро баён мекунад. Аз барои истиқбол ва ислоҳи муҳити Бухоро мулоҳизоти маданияи ватанпарастона арз мекунад. Хондани ин асари муфид ба ҳар форсидон пур аз аҳамият аст».

Дар рӯзномаи «Самарқанд» ба ҷузъ масъалаҳои мактабу маорифи нав, рӯйдодҳои сиёсиву иҷтимоии шаҳри Самарқанд, Бухоро, Туркистон ва Русияву мамлакатҳои дигар низ интишор гардидааст, аммо матолиби тоҷикии онро, асосан, қазияҳои мактабу мадраса ташкил медиҳанд. Ин қазияҳо дар қолаби маводи публитсистӣ, ашӯр ва латоифу тарҷумаҳо шакл гирифта, манзури хонанда гардонидани шудаанд. Ҷунин масъалаҳо бештар аз ҷониби Маҳмудхоча Бехбудӣ, Саидризо Ализода, Хитоии Самарқандӣ (Мулломуҳаммади Нурмуҳаммадзода), Асъад, Хочӣ Муъин Шукруллозода, Сиддиқӣ, М. С. Ҳаким, Меҳрӣ ва дигарон бо номҳои асли ва мустаори «Боғишамолӣ», «Бекор» «Н.Ф. Миллӣ», «М.Ш.», «Муш Мирзо», «Нештар», «Сайёҳ» ва ғайра баррасӣ шуда, оҳанги баланди иҷтимоӣ доранд. Масалан, мақолаҳои Васлӣ, Иҷмоли маром» (12 июл), М.С. Ҳаким «Лузуми мактаб дар Бухоро» (16 июл), шеърӯ машҳури Сиддиқии Аҷзӣ «То ба кай?» (1913.– 6 август) аз мазмуни баланди иҷтимоӣ бархӯрдор аст.

Дар интишори матлабҳои тоҷикӣ Саидризо Ализода, ҳамчун котиби масъул ва вакили муҳаррир, саҳми бештар доштааст. Ҳангоми сафарҳо ва корҳои дигари муҳим Бехбудӣ ҷопи рӯзномиро ба салоҳияти Садриддин Ализода мегузоштааст. Дар шумораҳои, ки зери таҳрири ӯ ба нашр расидаанд, маводи тоҷикиашон нисбатан зиёдтар аст.

Ин нашрия дар Хучанд (Мирзоҳид Мироқилов) ва вилояти Самарқанд (Ақобир Шоҳмансуров) намояндагӣ доштааст, ки «на танҳо мақолаҳо менавиштаанд, балки

мақолаҳои муаллифони дигарро низ ташкил карда, дар байни муштарии нашрия таълиф менамуданд» [7, с. 55].

Тавре гуфта шуд, мундариҷаи нашрияи «Самарқанд»-ро саросар масъалаи мактаб, таълими илмҳои замонавӣ ташкил медиҳад. Масъулини нашрия бар он кӯшидаанд, ки мардумро аз чорчӯбаҳои шахшудаи зиндагӣ берун кашанд, фаҳмонанд, ки ягона роҳи сарнавишти худро ба даст гирифтани омӯхтани илму дониш аст. «То аз зери пардаи ғафлат сари худ берун наёрем ва ба кори ҷаҳониён ба назари ибрат нанигарем ноили гуҳари мақсуд намешавем ва то дасти чуръат аз домани исрофкорӣ нақашем соҳиби сарват ва давлат намегардем, даме, ки таън ва лаъни мардумон фарогири андешаи мост маризи пасмондагии моро илоҷе нест».

Давои пасмондагӣ ва раҳой аз вайронии ахлоқу одат омӯхтани илм аст. «Илмро ба мактабу мадраса меомӯзанд. Агар мактабу мадраса хароб бошад, сабаби харобии дину дунё мешавад.

Агар мактабу мадраса хароб бошад мардум забону хати худро аз даст медиҳанд».

Муаллифи ин мақола мусулмонони Чинро мисол меорад, ки бо иллати бепарвоӣ забон ва хати худро аз даст додаанд ва ҳатто номҳои хитой ба худ гирифтаанд.

Нашрия на танҳо аз боби зарурати таълиму тадриси фунуни замона навиштааст, балки сарватмандон ва тоҷиронро ба нанг овардааст, ки ба корҳои мактабу маориф кумак расонанд, маблағ гузоранд. «Сарватдорони мухтарамии ватанро муқарраран арз мешавад, ки бояд аз муаллимони ҷонсупори миллат ва атфои ватан хабар гиранд. Ҳар кадом аз муаллимон ва мутаъаллимонро ба тарғиб ва ташвиқи аҳолӣ ва ба таълим ва омӯхтан машғул будагонро ионат кунанд ва ба тарбияти фарзандони миллат кӯшанд, ривочи дини ислом ва таъмини истиқбол аз талабаи соҳибтарбия хусул хоҳад ёфт».

Нашрияи «Самарқанд» пурра руҳияи ҷадид дошта, маслакаш ислоҳкорӣ аст, ки аз дарку маърифати дурусти Куръон то омӯхтани илмҳои замонавӣ ва танзими расму оинро фаро мегирад. Масъулини нашрия бар он кӯшидаанд, ки ҳар амал ва ҳаракот ба зиндагии рӯз мувофиқ бошад, мардум аз он баҳра гирифта, рафтор, ахлоқ ва муносибати худро дар ҳаёти ҷамъиятӣ дигар кунанд. Ҳатто хутбаи намози ҷумъа бояд ба дарди рӯз хӯрад. «Мардум, ки арабӣ намедонанд, бояд, ки баъд аз таҳмид ва тасалли ва тарзия ва адбӣ мавъизаро аз барои қавм форсӣ ва туркӣ кунанд, то ки самара бичашанд, низ бояд, ки дар мавъиза аз масоили ҳозира баён кунанд ва ба таҳзиби аҳволи мардум бикӯшанд».

Ин ва амсоли ин масъалаҳо ҳам дар қолаби мақола ва ҳам дар шакли латифа бо ҳазлу мазох баён шудааст:

Охун ва қишлоқӣ

Қишлоқӣ: Ҷаноби охунд! Саги мо дишаб вафот кард. Марҳамат карда фотеҳахонӣ оед.

Охунд: Дур шав эй аблах, барои саги ту..... мехонем ҷӣ!

Қишлоқӣ: Таксир! Ӯ худ васият кард, ки: Ҳар кас маро фотеҳа бихонад аз равғани гусфандоне, ки куруқ кардаам, як шикамба диҳед.

Охун: Ҳо! Васият зиёдатар мешуд ҷанозааш мехондем. Хуб ҳозир аз барои он марҳум ба фотеҳа меравем. (1913.– 28 май).

Зимнан, нашрияи «Самарқанд» дар танқиду мазаммати камбдиву норасоӣҳои иҷтимоӣ аз аносири ҳаҷвӣ низ кор гирифтааст. Чунончи дар матни «Мактуб ба идора», ки 24 май, бо имзои «Нештар» ба таъб расидааст, «авзоъ ва ҳолати Боғишамол» – набудани мактаб ва бекориву форигболии мардум ба тариқи киноя танқиду мазаммат карда шудааст. Муаллиф ба тариқи киноя аз мавҷудити дорулфунуни замонавӣ, мактабҳои меҳнатӣ ва кулфатӣ (бекорӣ)-е сухан меронад, ки шогирдонро ба «говчаронӣ, порукашонӣ, аробакашӣ ва қаровулӣ» машғул мегардонанд. Дар

кироатхонаҳо одамони бекор аз субҳ то шом машғули ҳарзагӯӣ ва мубохисаҳои ҳаёли ва миллианд», аз мурда иртиш мегиранд, аз тӯй нон ва қандалот, аз хатми қуръон каллақанд ва чома....

«Чигуна давлатмандони моро баҳиммат гуфта, ки дар тӯйи хатна ва арӯсӣ ақалан даҳ ҳазор дар азо ва мурда бештар аз панҷ ҳазор ва дар зиёфат ва меҳмонӣ... ҳазор танга харҷ мекунанд, аммо дар роҳи мадорис ва мактаб, ки тарвичи дин ва тараққии миллати ислом ба воситаи онҳост, ду пули сурх ҳам сарф намекунанд!!!».

Ҳамин тавр нашрияи «Самарқанд», ки чоряки онро маводи тоҷикӣ ташкил намуда, то моҳи сентябри соли 1913 ба таъъ расидааст, аз нигоҳи шаклу ороиш ва мазмуну мундариҷа дорои вижагиҳои хос аст. Ҳарчанд дар он аз рӯйдодҳои ватаниву хориҷӣ хабарҳо дарҷ гардидааст, аммо ағлаби маводи рӯзномаҳо матлабҳои таҳлилий ташкил медиҳанд. Аксарияти чунин матолиб ба мактабу маориф ва омӯзиши илмҳои замонавӣ иртибот дошта, бо руҳияи баланди ислохотхоҳона, тарғиботӣ ва тарбиявӣ навишта шудаанд, ки имрӯз низ бо шавқи баланд метавон мутолиа кард. Масъулини нашрия илоҷи ҳалли мушкилоти замонро дар омӯхтани илм ва баҳра бардоштан аз таҷрибаи зиндагии кишварҳои пешрафта донистаанд, ки таҷрибаи минбаъдаи кишварҳо дурустии онро собит мекунад.

Адабиёт

1. Абдуманнонов, А. Маҳмудхоча Бехбудӣ // Садои Шарқ. – 1996. – №1-4. – С. 129-132.
2. Ализода, С. Маслаки мо ҳақ / баргардон ва таҳияи Маҳвашхон Ҳодизода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 89-91.
3. Гулмуродзода, П. Биё, биншину бишнава рози тоҷик / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С.35-41.
4. Муродӣ, М. Публиксистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг. – С. 97-104.
5. Набавӣ, А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64 с.
6. Табаров, С. Мунзим. Бехбудӣ / С. Табаров. – Душанбе, 2002. – С.62-88.
7. Усмонов, И. Гуфтугӯ бо худ // Мулк бе сиёсат пойдор намонад / И. Усмонов. – Душанбе, 1996. – С. 59-73.
8. Усмонов, И. Маҳмудхоча Бехбудӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нав // Журналистика. Қ. 1. – Душанбе, 2005. – С.260-273.
9. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Азия-Принт, 2008. – 280 с.
10. Ҳодизода, Р. Маҳмудхочаи Бехбудӣ: таърихи зиндагӣ ва тақдири таърихии ӯ // Гули мурод. – 1997-1998. – №10-12 (4). – С.35-49.
11. Ҳошим, Р. Ба газетачии мо як назар // Азимов, А. Як назар ба таҳқиқи Раҳим Ҳошим. – Душанбе: Шарқи Озод, 2021. – С. 13-28.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАВОДИ ТОҶИКИИ РӯЗНОМАИ «САМАРҚАНД»

Дар мақола баъзе паҳлуҳои шахсияти эҷодии Маҳмудхоча Бехбудӣ ва рӯзномаи ӯ – «Самарқанд» марида таҳқиқ қарор гирифтааст.

Рӯзнома «Самарқанд» яке аз аввалин нашрияҳои дар Туркистон маҳсуб меёбад, ки соли 1913 аз ҷониби Маҳмудхоча Бехбудӣ бо забонҳои тоҷикӣ, узбекӣ ва русӣ, ҳамагӣ 45 шумора интишор гардидааст.

Махмудхоча Бехбудӣ аз чумлаи равшанфикррони чадидаи ибтидои садаи ХХ аст, ки дар баробари фаъолияти эҷодӣ, барои ташкили мактабу маориф, ҷопи китобҳои таълимӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳо аз ҳисоби худ сармоягузорӣ кардаанд. Нашрияти «Самарқанд» ва маҷаллаи «Ойна» бо маблағи ношири он – Бехбудӣ ҷоп шудаанд.

Маводи тоҷикии рӯзнома нисбатан кам буда, аз мақола, латифа ва шеърҳои иҷтимоӣ иборат аст. Мақолаҳои «Газет чист?», «Мактуб ба идора», шеърҳои «Чарида чист?», «Табрик ва насиҳатнома», латифаи «Охун ва қишлоқӣ» намунае аз маводи тоҷикии рӯзнома маҳсуб меёбанд. Ин ва дигар маводи тоҷикӣ аз ҷониби Махмудхоча Бехбудӣ, Саидризо Ализода, Хитоии Самарқандӣ, Асъад, Хоҷӣ Муъин Шукруллозода, Сиддиқӣ ва дигарон бо номҳои мустаори «Боғишамолӣ», «Бекор» «Н.Ф. Миллӣ», «М. Ш.», «Муш Мирзо», «Нештар», «Сайёҳ» ва ғайра навишта шудааст.

Умуман рӯзномаи «Самарқанд», ки ҷоряки онро маводи тоҷикӣ ташкил медиҳад, аз нигоҳи шаклу ороиш ва мазмуну мундариҷа дорои вижагиҳои хос аст. Ҳарчанд дар рӯзнома доир ба рӯйдодҳои ватаниву хориҷӣ хабарҳо кам нест, аммо ағлаби маводи рӯзномаро матлабҳои таҳлилий ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: Махмудхоча Бехбудӣ, рӯзномаи «Самарқанд», маводи тоҷикӣ, мундариҷа, мақола, инъикос, таҳлил, мактаб, маориф, шакл, ороиш.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКИХ МАТЕРИАЛОВ ГАЗЕТЫ «САМАРКАНД»

В статье исследуются некоторые аспекты творческой личности Махмудходжи Бехбуди и его газеты – «Самарканд».

Газета «Самарканд» считается одним из первых трехязычных изданий в Туркестане, которая была опубликована в количестве 45 номеров Махмудходжой Бехбуди в 1913 году на таджикском, узбекском и русском языках.

Махмудходжа Бехбуди входит в группу просветителей джадидов начала ХХ века, которые наряду с творческой деятельностью, инвестировали за свой счет организацию школ и образования, издание учебников, газет и журналов. Газета «Самарканд» и журнал «Ойна» («Зеркало») печатались на средства их издателя – Бехбуди.

Таджикские материалы газеты - это статьи, сатирические заметки, комментарии и стихи социального содержания составляли малую часть публикаций газеты. Статьи «Что такое газета?», «Письмо в редакцию», стихи «Что такое газета?», «Поздравления и благодарственные письма», сатирические комметарии «Охун и селянин» являются примерами материалов газеты на таджикском языке.

Эти и другие таджикские материалы чаще всего создавались Махмудходжой Бехбуди, Саидризо Ализода, Хитоии Самарканди, Асъадом, Ходжи Муъином Шукруллозода, Сиддики и другими и подписывались с псевдонимами «Боғишамоли», «Бекор» («Безработный»), «Н.Ф.Миллӣ» (Н.Ф.Национальный), «М. Ш.», «Нештар» «Скальпель», «Муш Мирзо» («Мышь-Мирза»), «Сайёҳ» («Турист») и т. д.

В целом, газета «Самарканд», четверть которой составляют таджикские материалы, имеет свои особенности с точки зрения формы, дизайна и содержания. Хотя

в газете не мало новостей об отечественных и зарубежных событиях, тем не менее аналитические статьи составляют большую часть публикаций.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, газета «Самарканд», таджикский материал, содержание, статья, отражение, анализ, школа, образование, форма, дизайн.

SOME FEATURES OF TAJIK MATERIALS "SAMARKAND" NEWSPAPER

The article examines some aspects of the creative personality of Mahmudhoja Behbudi and his newspaper "Samarkand".

The "Samarkand" newspaper is considered one of the first publications in Turkestan, which was published in 45 issues by Mahmudhoja Behbudi in 1913 in Tajik, Uzbek and Russian.

Mahmudhoja Behbudi is one of the enlighteners of the Jadids of the early twentieth century, who, along with their creative activities, invested at their own expense in the organization of schools and education, the publication of textbooks, newspapers and magazines. The newspaper "Samarkand" and the magazine "Oyina" ("Mirror") were printed at the expense of their publisher, Behbudi.

Tajik newspaper material is relatively rare and consists of articles, satirical commentaries and social poems. The articles "What is a newspaper?", "Letter to the editor", poems "What is charida?", "Congratulations and letters of thanks", satirical commentaries "Okhun and the villager" are examples of Tajik newspaper material.

These and other Tajik materials were most often created by Mahmudhoja Behbudi, Saidrizo Alizoda, Khitoii Samarqandi, Asad, Khoji Muyin Shukrullozoda, Siddiqi and others and signed with the pseudonyms "Bogishamoli", "Unemployment", "N.F. National", "M.Sh", "Scalpel", "Mush Mirza", "Tourist", etc.

In general, the "Samarkand" newspaper, a quarter of which consists of Tajik material, has its own peculiarities in terms of form, design and content. Although the newspaper has a lot of news on domestic and foreign events, analytical articles make up the majority of the newspaper's material.

Keywords: Mahmudhoja Behbudi, Samarkand newspaper, Tajik material, content, article, reflection, analysis, school, education, form, design.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734035, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Фирдавсӣ, 95, х.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Сведения об автора: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734035, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Фирдавси, 95, кв.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Information about the author: Murodi Murod Berdi – doctor of philology, professor of the department of printing of the Tajik national University. Address: 95 Firdavsi str., Firdavsi district, Dushanbe, Tajikistan, 734035, 6 sq., E - mail: murodi-65@mail.ru

ТДУ 655.4/5+802.0+81.2точик+002.6+81.2Англ

**«TAJIKISTAN TIMES» (ТОЧИКИСТОН ТАЙМС)
– АВВАЛИН НАШРИЯИ АНГЛИСЗАБОН ДАР ТОЧИКИСТОН**

Мирзоева Фарзона

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Агар гӯем, ки матбуот дар инъикоси проблемаҳои мухталифи ҷомеа нақши муассир дорад, хато нахоҳем кард, зеро дар шароити кунунии Тоҷикистон дар қиёс бо радиову телевизион инъикоси амиқи проблемаҳои ҷойдошта бештар дар матбуот, хусусан дар матбуоти мустақил дида мешавад.

Муҳаққиқи соҳаи рӯзноманигорӣ М. Муродов дар китоби хеш қайд намудааст: «Матбуоти даврии тоҷик то имрӯз ду марҳиларо паси сар намуда, дар давраи нав қарор дорад. Агар давраи аввал то инқилоби садаи XX-ро фаро гирад, давраи дуюм айёми Иттиҳоди Шуравӣ аст. Марҳилаи нав аз нимаи дуюми солҳои 80-уми қарни XX шуруфи гардида, пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукми қонунӣ гирифт» [2, с. 111].

Дар солҳои охири Ҳукумати Шуравӣ, дар давраи бозсозӣ системаи матбуоти хизбӣ-шуравӣ барҳам хӯрда, шакли нави журналистика ба вучуд омад, ки ба мафкураи гуногунондешӣ таъя мекард. Профессор Иброҳим Усмонов низ ба ин нукта таваҷҷуҳ намуда, дар хусуси пайдоиши «матбуоти нав» дар кишвар чунин навиштааст: «Дар Тоҷикистон системаи нави матбуот ба вучуд омад, ки нашрияҳои зеринро дарбар мегирифт:

1. Расмии давлатӣ;
2. Иҷтимоии хизбӣ ва аҳзоби сиёсӣ;
3. Хусусии иҷтимоӣ;
4. Хусусии тижоратӣ» [3, с. 240].

Ҳамин тавр, дар Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ нашрияҳои зиёди хусусӣ ба вучуд омаданд, ки ҳар яке мақсаду ҳадафҳои худро дошт. Бештари он рӯзномаҳо дар заминаи рӯзномаҳои давлатӣ ва ё аз ҷониби он рӯзноманигороне, ки қаблан дар рӯзномаҳои давлатӣ фаъолият мекарданд, ташкил шуда буданд ва тижоратӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дуруст аст, ки баъзе аз онҳо рӯзномаҳои сиёсӣ ҳам буданд, вале дар умум мақсади бештари онҳо тижорат буд.

Нахустин бор дар Тоҷикистон рӯзнома ба забони англисӣ 6-уми апрели соли 2009 сабти ном гардида, 23-юми апрел о номи «The Tajik Times» («Вақти Тоҷикистон») бо теъдоди 500 нусха ва бо формати А3 ба таъъ расид. Муассис ва сармуҳарририи ҳафтанома фарди забони англисидон Нуралӣ Шоев буд.

Дар бораи таъсиси «The Tajik Times» дар як хабари сомонаи «Азия Плюс» чунин омадааст: «Нуралӣ Шоев як нафар соҳибкори тоҷик буда, дар зарфи беш аз даҳ соли ахир дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба сар бурдааст. Ҳадафи роҳандозии ҳафтаномаи

англисиро дар «талаш барои муаррифии арзишҳои хунарию фарҳангӣ ва вазъи сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистон ба ҷаҳониён» унвон кардааст» [1].

Чунонки ба мо маълум гардид, сармуҳаррири ҳафтаномаи «The Tajik Times» Шоев Нуралӣ – донандаи забони англисӣ буда, фаъолияти меҳнати худро ҳамчун муҳбир дар рӯзномаи «Маданияти Тоҷикистон» (баъдан «Адабиёт ва санъат») соли 1985 оғоз намуда, баъдан дар Маркази илмию методии Вазорати маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (имрӯза вазорати фарҳанг) ба ҳайси методисти калон кор кардааст. Аз соли 1987 то соли 1988 ҳамчун тарҷумон дар кишвари Афғонистон ифои вазифа намудааст. Аз соли 1989 то соли 1992 маъмур ва сармаъмури Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лохутӣ будааст. Аз соли 1993 то соли 1995 дар шаҳри Маскави Русия ба ҳайси директори ширкати тичоратии «Нур Шо и Ко» кор кардааст. Соли 1996 ба курсҳои Муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи Нью-Йорки ИМА шомил шуда, онро соли 1998 бо тахассуси сиёсат ва дипломатия хатм намудааст.

Баъдан аз соли 1999 то соли 2006 продюсери ширкати «Hollywood Video Production, Inc»-ро бар уҳда доштааст. Солҳои 2004-2006 ҳамчун муҳбири ғайриштатии Кумитаи телевизион ва радиои Тоҷикистон кор карда, ҳамзамон, дар ширкатҳои бузурги телевизионии дунё аз қабилӣ ABC, CNN, NBC, FOX NEWS ва ғайраҳо таҷриба андӯхтааст.

Сипас, аз соли 2006 то 2012 ҳамчун муаллиф ва барандаи барномаҳои «Тоҷикистон – хонаи ман» дар Телевизиони Сафина, «Сайри олам», «Сайри меҳан», «Нобиғаҳои миллат» ва ғайраҳо дар телевизиони «Тоҷикистон» (Шабакаи якуми ТВТ) фаъолият намудааст. Инчунин, аз соли 2009 то 2012 ба ҳайси сармуҳаррири рӯзнома ба забони англисии «Tajikistan Times» ифои вазифа кардааст.

Бояд қайд намуд, ки аввалҳо рӯзномаи «The Tajik Times» 12 саҳифаро ташкил меод. Пас аз 4 моҳи фаъолият миқдори саҳифаҳояш ба 16 расид. Кормандони ҳафтанома дар аввал бо сармуҳаррир аз панҷ нафар: муҳаррирон: А. Мирзоев, Б. Абдуллоева, У. Шамгоров; тарроҳи газета М. Мирзоев иборат буданд. Ҳадафи таъсис додани ин ҳафтанома муассис ва сармуҳаррири ҳафтанома Н. Шоев дар шумораи аввалинаш чунин қайд намудааст: «Рӯз то рӯз теъдоди сайёҳон ва коргарони хориҷӣ ба кишвари мо зиёд шуда истодаанд. Тоҷирон, донишҷӯён, кормандони ташкилотҳои байналхалқиву созмонҳои хориҷӣ меҳоҳанд Тоҷикистонро ба воситаи рӯзнома ва ё маҷаллааш, ки бо забони байналхалқӣ – англисӣ нашр шавад, бишиносанд. Аз ҳамин лиҳоз, мо тасмим гирифтём, то ин ки орзуи онҳо ва мардуми тоҷикро амалӣ намоем» [5].

Дар шумораи аввали ҳар нашрияи орзуву ниятҳои неки муассис ва кормандони он баён мегардад. Муассис ва сармуҳаррири ҳафтаномаи «The Tajik Times» Нуралӣ Шоев низ бо чунин ниятҳои неки шумораи аввалини ҳафтанома ба таъб расондааст. Муҳаққиқ Иброҳим Усмонов дар хусуси шумораи нахустини нашрияҳо аз ҷумла, нашрияҳои хусусӣ дуруст қайд мекунад: «Дар шумораи аввал махсусан эҳсос зиёд аст. Журналист соҳиби имконияти хос шуда, ҳастияшро ба он мебахшад. Бинобар ин дар изҳоротҳои мунташираи шумораи аввал орзуҳои неки хеле зиёданд» [4, 250].

Бояд гуфт, ки танҳо ду саҳифаи нашрияи мазкур ба мавзӯҳои Тоҷикистон бахшида шудааст. Саҳифаҳои боқимондаи онро навигарҳои Осӣи Миёна ва ҷаҳон

ишғол намудаанд. Рӯзнома бо забони содаи англо-африкоӣ ба таъби мерасид. Ба ақидаи сармуҳаррири рӯзнома нашр намудан бо ин забон осонтар буда, он барои аксари хонандаҳо фаҳмотар аст. Сарчашмаи асосии даромади рӯзнома аз ҳисоби реклама буда, бештари маблағро ҳуди муассисаш Нуралӣ Шоев таъмин менамуд ва ӯ аз ҳеч созмони хориҷӣ кӯмаки пулӣ намегирифт.

Рӯзномаи «The Tajik Times» рӯзи чоршанбе ва дар як ҳафта як маротиба ба таъби расида, аз рӯзи нахустини нашр ба мактабҳои олии, сафоратхонаҳо, ташкилотҳои байналхалқӣ, меҳмонхонаҳо ба таври обуна тақсим шуда, дар дӯконҳои газетафурӯшӣ низ дастрас буд. Зиёда аз ду саҳифаи рӯзнома ро рекламаи хориҷӣ ташкил меод ва, албатта, ин ба вазъи молиявии он таъсир мегузошт. Дар баробари ин рекламаи хориҷӣ ба фаъолияти эҷодӣ низ таъсир буда наметавонад.

Сармуҳаррири «The Tajik Times» бар он назар аст, ки «саҳифаҳои рӯзнома ро метавон ба бахшҳои сиёсат, иқтисод, фарҳанг, илм, тиб, кроссвордҳои фароғатӣ ва сканвордҳо тақсим намуд» [5].

«The Tajik Times» пас аз як соли фаъолият, 23 апрели соли 2010 номи худро иваз намуда, «Tajikistan Times» шуд. Шиори рӯзнома «Рост нишин, рост гӯ» дар муддати як сол ҳашт моҳ дар саҳифаи якуми нашрия дарҷ мегардид. Аз моҳи январи соли 2011 шиори мазкур ба шиори «Фактро мо менависем, аммо ҳақиқатро Худо медонад» иваз гардид. Иваз кардани шиорро низ метавон як гардише дар самти фаъолияти нашрия номид, зеро дар шиори аввала агар ба худ боварӣ эҳсос мешуд, дар шиори нав баръакс буд.

«Tajikistan Times» нашрияи мустақили ҷамъиятиву иттилоотӣ буда, қолаби жанрҳои журналистӣ дар он то андозае риоя шудаанд. Албатта, вақте суҳан аз истифодаи жанрҳо меравад, қайд кардан лозим меояд, ки ин нашрия кӯшиш мекунад, ки ба ҳамон қолаби жанрҳои журналистикаи Амрико ва Аврупо таъби намояд ва ин чиз эҳсосшаванда аст. Вале, новобаста ба ин наметавон хулоса кард, ки «Tajikistan Times» пурра бо шеваи журналистикаи Ғарб фаъолият мекард. Ҳарчанд он бо забони англисӣ нашр мешуд, аммо қолаби жанрҳои журналистикаи тоҷик риоя мегардид.

Азбаски «Tajikistan Times» ҳафтаномаи иттилоотӣ ҷамъиятӣ унвон шудааст, аз ҳамин хотир, қисми бештари ин нашрияро жанрҳои хабарӣ ташкил медиҳанд. Жанрҳои хабарӣ василаи муассир барои инъикоси воқеият мебошанд ва дар инъикоси ҷунун воқеият хабар мавқеи махсус дорад. Хабарҳои, ки дар ин нашрия ба таъби расидаанд, бештар масоили сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангиро дар бар мегиранд. Ба ибораи дигар, хабар аз жанрҳои серистеъмол дар нашрияи мазкур мебошад. Таносубан ин жанр нисбат ба дигар жанрҳо зиёдтар аст. Ҳаштод дарсади рӯзнома ро жанрҳои хабарӣ ташкил медиҳанд. Ду саҳифаи онро хабарҳои дохили кишвар зери рубрикаи «Миллат» пур кардаанд. Дар ин саҳифа бештар хабарҳои кӯтоҳе, ки воқеоти Тоҷикистонро инъикос мекарданд, бахшида шудаанд, нашр мешуданд.

Саҳифаи чор ва панҷ таҳти рубрикаи «Имрӯзи ИДМ» (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил) нашр мегардид, ки дар ин саҳифаҳо хабарҳо аз кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба таъби мерасиданд. Саҳифаҳои шаш ва ҳафтро хабарҳои ҷаҳон зери рубрикаи «Ҷаҳон» пур кардааст. Дар он иттилооти нав дар бораи ҳодисаҳои муқимми ҷаҳон оварда шудааст.

Саҳифаи ҳашт, ки рубрикаи «Махсусият»-ро дорад, бо хабарҳо дар бораи чехраҳои машҳури ҷаҳон пур карда шудааст. Саҳифаи нӯх бо рубрикаи «Бизнес» дарҷ гардидааст. Дар ин саҳифа дар бораи тичорати байналхалқӣ матолиб нашр шудааст. Хабарҳои варзишӣ дар саҳифаи даҳ ва зери рубрикаи «Варзиш» ба таъб расиданд. Саҳифаи мазкур пурра ба варзиш бахшида шудааст. Дар ин саҳифа доир ба ҳаёт ва фаъолияти беҳтарин варзишгарони ҷаҳон мавод ҷоп шудааст.

Саҳифаи ёздаҳ ва дувоздаҳ зери рубрикаи «Андеша» ба нашр расидааст, ки дар онҳо бештар матолиб дар жанрҳои таҳлилий нигошта шудаанд. Дар саҳифаҳои зикргардида андешаҳои коршиносон доир ба масоили байналхалқӣ ҷой гирифтаанд.

Дар саҳифаи сиздаҳ «Кроссворд» ҷоп мешуд. Дар саҳифаи чордаҳ дар бораи ҳаёт ва фаъолияти хунармандони машҳури ҷаҳон маълумот гирд оварда шудааст.

Дар саҳифаи понздаҳ бошад, реклама ҷоп мешуд. Дар ин саҳифа реклама аз Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид ба таъб мерасид. Дар саҳифаи шонздаҳ таҳти рубрикаи «Оё медонед?» хабарҳои хангоманок, ки ҳақиқат будани онҳо аз эҳтимол дур аст, нашр гардидаанд.

Рӯзномаи мазкур дар муддати се соли фаъолияташ танҳо як маротиба моҳи январӣ соли 2011 рубрикаи «Имрӯзи ИДМ»-ро ба «Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ» иваз намудааст.

«Tajikistan Times» ҳафтаномаи мустақили иттилоотиву ҷамъиятӣ буда, ҳадафаш инъикоси он ҳама рӯйдодҳои будааст, ки чи дар дохили кишвар ва чи дар хориҷи мамлакат ба вуқӯъ меоянд. Ин нуктаро сармуҳаррири нашрия низ дар нигоштаҳои худ баён намудааст: «Ҳадафи ин ҳафтанома ба мардум тамоми воқеоти рӯзро, ки чи дар дохили мамлакат ва чи дар хориҷи он рух медиҳанд, расонидан аст. Ҳоло вақти он аст, ки мо бояд ҳақиқатро ифшо созем, ки ин яке аз принципҳои асосии ҷомеаи демократӣ маҳсуб меёбад» [5].

Баъди як соли фаъолияти рӯзнома ҳамаи гурӯҳи кормандони он иваз шуданд. Вазифаи муҳаррири нашрия ба дӯши Н. Ҳайбатов вогузор гардид. Вазифаи дизайнерро Ф. Сатторов иҷро намуда, нақши тарроҳро М. Шоева ба дӯш дошт.

Кормандони ҳафтаномаи «TajikistanTimes» пайи боз ҳам беҳтару хубтар гардонидани рӯзнома талош доштанд. Чунонки дар шумораи нахустин сармуҳаррир қайд намудааст: «Мо ният дорем, ки доираи хонандагони рӯзномаро васеътар намуда, газетаи худро ба Суғду Хатлон паҳн намоем» [5]. Аммо ин нияти неки онҳо амалӣ нагардид, зеро ҷопи рӯзномаи «TajikistanTimes» моҳи апрели соли 2012 бинобар камии хонанда ва пеш омадани мушкилоти молиявӣ қатъ гардид.

Ҳамин тавр, «TajikistanTimes» – нахустин нашрия бо забони англисии тоҷикӣ баъд аз 3 соли фаъолият дар бозори иттилооти кишвар муваффақ нашуда, аз фаъолият монд. Дар баробари ин ҳама, ҳарчанд «TajikistanTimes» умри дароз надид, вале месазад зикр намуд, ки ин ҳафтанома тавонист, номи хешро дар таърихи журналистикаи тоҷик ҳамчун нахустин нашрия бо забони англисӣ дар Тоҷикистон сабт намояд ва заминаи хубе барои ба вуҷуд омадани дигар нашрияҳои англисзабон фароҳам созад.

Адабиёт

1. Дар Душанбе нахустин нашрияи англисабон «The Tajik Times» муаррифӣ гардид [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://s1.news.tj/en/node/95563>
2. Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – 144 с.
3. Усмонов, И., Давронов, Д. Таърихи журналистикаи тоҷик [Матн] / И. Усмонов Д. Давронов – Душанбе, 2008. – 240 с.
4. Усмонов, И. К. Журналистика [Матн] / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2011. – Ҷ. 4. – 474 с.
5. Шоев, Н. Салом хонандаи азиз! [Матн] // TheTajikTimes. – 2009. – 23 апрел.

**«TAJIKISTAN TIMES» – (ТОҶИКИСТОН ТАЙМС)
АВВАЛИН НАШРИЯИ АНГЛИСАБОН ДАР ТОҶИКИСТОН**

Муаллиф дар мақолаи хеш сараввал ба нақши матбуоти даврӣ дар инъикоси проблемаҳои гуногуни ҷомеа ишора намуда, баъдан андешаҳои муҳаққиқони ватанӣ бобати гуногунандешӣ, ба вучуд омадани шакли нави журналистика ва омилҳои пайдоиши матбуоти нав дар кишварро ба қалам кашидааст.

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърихи таъсис ва фаъолияти сесолаи рӯзномаи «Tajikistan Times»-ро, ки тайи солҳои 2009-2012 дар Тоҷикистон ҳамчун нахустин рӯзномаи англисабон ба нашр расидааст, баррасӣ намуда, бурду боҳти онро мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Дар мақола зимни ироаи маълумоти муфассал дар бораи касбияти муассиси рӯзнома ва ҳайати эҷодии он, ангезаҳо ва ҳадафҳои нашрия мушаххас гардида, сабаби қатъ шудани фаъолияти он баён шудааст. Услуби рӯзнома ва жанрҳои он, муҳтаво ва ҷуғрофияи матолиб аз масъалаҳои матруҳаи мақола ҳастанд.

Ҳамчунин, муаллиф таҳаввули рӯзномаи англисабонро ҳамчун таҷрибаи нахустин дар Тоҷикистон баррасӣ намуда, андешаҳои худро бо дигаргуниҳои жанрӣ, мавзӯӣ, шиорӣ, ҳаҷм, ҳайати эҷодӣ тақвият менамояд.

Ба андешаи муаллиф «Tajikistan Times» дар таърихи матбуоти даврии тоҷик аввалин ва ягона нашрияе мебошад, ки пурра бо забони англисӣ интишор мегардид ва ҳадафи таъсиси он ба хонандагони англисдон расонидани воқеаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии ҷумҳурӣ буд. Ҳарчанд ин нашрия ҳамагӣ се сол ба таъсис расида, бо сабаби мушкилоти молиявӣ аз фаъолият бозмонда, дар бозори матбуоти кишвар муваффақ нагашт, вале барои тарғиби сиёсати созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муаррифии арзишҳои ҳунариву фарҳангии мардуми тоҷик ба ҷаҳониён саҳми арзанда гузошт.

Бешак, нашрияи «Tajikistan Times» дар таърихи навини журналистикаи тоҷик ҳамчун аввалин нашрияи бо забони англисӣ дар Тоҷикистон сабт гардид ва барои пайдоиш ва ташаккули дигар нашрияву сомоҳаҳои англисӣ замина гузошт.

Калидвожаҳо: «Tajikistan Times», журналистика, Нуралӣ Шоев, нашрия, англисӣ, рубрика, иттилоот, хангома, жанр, хабар, интернет, ВАО, саҳифа, матбуоти даврӣ, сомоҳаи англисӣ.

«TAJKISTAN TIMES» - (ТАДЖИКИСТАН ТАЙМС) ПЕРВАЯ АНГЛОЯЗЫЧНАЯ ГАЗЕТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В своей статье автор отмечая роль и значение периодической печати в отражении различных проблем общества, указывает на мнения отечественных исследователей о плюрализме, возникновение новой формы журналистики и факторы возникновения прессы нового типа в стране.

В статье исследована история создания и трехлетняя деятельность газеты «Таджикистан Таймс», которая выходила как первая англоязычная газета в Таджикистане в 2009-2012 годы, изучены причины её успехов и неудач.

Автор дает подробную информацию о профессионализме учредителя газеты и ее творческого коллектива, уточняет мотивы и цели издания, раскрывает причину прекращения ее деятельности. Среди вопросов статьи - стиль газеты и ее жанры, содержание и география статей. Также автор рассматривает развитие англоязычной газеты как первого опыта в Таджикистане и обосновывает свою точку зрения относительно изменений жанра, тематики, слогана, объема и творческого состава.

По мнению автора, «Таджикистан Таймс» является первым и единственным изданием в истории таджикской периодической печати, которое вышло полностью на английском языке, а целью его создания было освещение политических, экономических, социальных и культурных событий республика для англоязычных читателей. Хотя это издание вышло всего три года, оно прекратило работу из-за финансовых проблем и не имело успеха на пресс-рынке страны, но оно внесло ценный вклад в продвижение конструктивной политики Правительства Республики Таджикистан и представление миру художественных и культурных ценностей таджикского народа.

Несомненно, издание «Таджикистан Таймс» вошло в новейшую историю таджикской журналистики как первое англоязычное издание в Таджикистане и положило начало появлению и развитию других англоязычных изданий и сайтов.

Ключевые слова: «Таджикистан Таймс», журналистика, Нурали Шоев, публикация, английский язык, колонка, информация, сенсация, жанр, новости, Интернет, СМИ, страница, периодическая печать, англоязычный сайт.

«TAJKISTAN TIMES» - FIRST ENGLISH-LANGUAGE NEWSPAPER IN TAJKISTAN

In this article, the author first pointed out the role of the periodical press in reflecting various problems of society, and then wrote down the opinions of domestic researchers about pluralism, the emergence of a new form of journalism and the factors of its emergence. new press in the country.

In this article, the author examined the history of the creation and three-year activities of the «Tajikistan Times» newspaper, which was published as the first English-language newspaper in Tajikistan in 2009-2012, and also studied its successes and failures.

The author provides detailed information about the professionalism of the newspaper's founder and its creative team, clarifies the motives and goals of the publication, and reveals the reason for the termination of its activities. Among the issues of the article are the style of the newspaper and its genres, the content and geography of the articles.

The author also considers the development of an English-language newspaper as the first experience in Tajikistan and substantiates his point of view with changes in genre, topic, slogan, volume and creative composition.

According to the author, the Tajikistan Times is the first and only publication in the history of the Tajik periodical press, which was published entirely in English, and the purpose of its creation was to cover the political, economic, social and cultural events of the republic for English readers. Although this publication was published for only three years, it ceased operation due to financial problems and was not successful in the country's press market, but it made a valuable contribution to promoting the constructive policies of the Government of the Republic of Tajikistan and introducing the artistic and cultural values of the Tajik people to the world.

Undoubtedly, the Tajikistan Times entered the modern history of Tajik journalism as the first English-language publication in Tajikistan and laid the foundation for the emergence and development of other English-language publications and websites.

Keywords: “Tajikistan Times”, journalism, Nurali Shoev, publication, English, column, information, sensation, genre, news, Internet, media, page, periodicals, English-language site.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Фарзона – номзади илми филологӣ, сардори “Маркази забони тоҷикӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ” –и Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон, 5. Тел.: (992) 93-548-00-88; E mail: Farzonabonu1988@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзоева Фарзона – кандидат филологических наук, начальник Центра «Изучения таджикского языка и иностранных языков» ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан, Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел: (992) 93-548-00-88; Электронная почта: Farzonabonu1988@mail.ru

Information about the author: Miroeva Farzona – Candidate of Philological Sciences, head of the Center for the Tajik language and the study of foreign languages» of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (992) 93-548- 00-88; E mail: Farzonabonu1988@mail.ru

УДК 002+002.5+9Тадж+008+05+002.70

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ (На примере первой таджикской газете «Бухорои шариф»)

Атозода Мухаммадикбол

Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Периодическая печать, как зеркало времени является непосредственным выразителем бурной судьбы жителей каждой страны. Таджикская периодическая печать, родоначальником которой считается газета «Бухорои шариф», один из

основных и важнейших источников по истории нашей национальной публицистики. Это прогрессивное издание, вышедшее 11 марта 1912 года в Бухарском эмирате, в своих статьях, новостях, письмах и др. освещала политическую ситуацию, язык, культуру, систему образования и школ, экономику и торговлю, а также религиозные и нравственные тенденции нашего общества в начале XX века.

Относительно первой четверти XX века существует большое количество статей, диссертаций и монографий. Именно в этот период возникла газета «Бухорои шариф», но вплоть до распада Советского Союза она не была изучена в должной мере, хотя известно, что исследование различных аспектов печати полезно, как для науки, так и для публицистики [1].

Изменение политического строя в Бухарском эмирате и образование отдельных советских республик в Средней Азии с одной стороны, распространение марксистского учения - с другой стали причиной того, что газета «Бухорои шариф» наряду с великим литературным и культурным наследием таджиков была объявлена наследием эмирата и джадидистским изданием. В советское время понятие «джадидизм» трактовался как религиозное течение, поэтому первая таджикская газета исчезла с поля зрения масс и исследователей.

Газета "Бухорои шариф", которая способствовала пробуждению таджикского народа в массовом порядке, была настолько ограничена, что в библиотеках и архивах Таджикской ССР отсутствовали даже ее подшивки. До сих пор ни в одном фонде, библиотеке или государственных и официальных архивах нет подшивок первой таджикской газеты, за исключением нескольких номеров в личных архивах отдельных лиц.

Также в центральных советских библиотеках этот источник был доступен не всем, поэтому в различные исторические периоды ряд исследователей представили «Бухорои шариф» не таджикской, а узбекской газетой. Например, известный востоковед Иосиф Самуилович Брагинский (18.06.1905 – 23.07.1989) называет язык газеты «Бухорои шариф» ошибочно или сознательно таджикским и узбекским [7, с.119].

Это ошибочное утверждение, так как в издании «Бухорои шариф» кроме нескольких маленьких объявлений ни один другой материал не был опубликован на узбекском языке. Если И. Брагинский имел в виду приложение «Бухорои шариф», которое издавалось на тюркском языке, то он должен был упомянуть об этом.

В последующие годы эта историческая ошибка была опровергнута достоверными фактами со стороны таджикских исследователей, таких как Иброхим Усмонов, Вали Самад, Пайванди Гулмуродзода, Мурод Муроди, Намоз Хотамов, Кироншоҳ Шарифзода, Абдухолик Набави и др. Несмотря на это, из – за отсутствия самого издания сущность и внутренняя основа газеты «Бухорои шариф» осталось вне поля зрения исследователей.

Необходимо также упомянуть еще один немаловажный момент: независимо от трудностей этого времени, таджикские исследователи в пределах своих возможностей и способностей представили газету «Бухорои шариф» в качестве первого печатного средства по предоставлению культурных, литературных и образовательных новостей в истории современного таджикского общества .

Представлению «Бухорои шариф» в основном способствовали проведение декад литературы России в Таджикистане и Таджикистана в России. В этот период таджикские литераторы обращаясь к теме литературного сотрудничества между таджикским и русским народом в предреволюционные годы, посвящают свои статьи газете «Бухорои шариф», как родоначальнику таджикской печати.

Действительно, газета «Бухорои шариф» являлась важнейшим средством ознакомления русской культуры и литературы, а также укрепления литературных связей в начале XX века в Средней Азии, особенно среди широких масс. Эти литературные произведения ознакомили общество с новой жизнью, общечеловеческими ценностями, и наряду с религиозным сознанием у мангытских эмиров, являлись важнейшими произведениями литературы нового времени.

В газете были переведены и опубликованы интересные рассказы и повести великого русского писателя Льва Николаевича Толстого. Его произведения опубликованы в более чем 50 номерах газеты «Бухорои шариф». «Камни» (№37), «Бог видит правду, но не сразу скажет» (№№38,39,65-67), «Ильяс» (№№51-53), «Бога или маммоне» (№№60-64), «Много ли человеку нужно земли?» (№№68-74), «Дорого стоит» (№№75-77), «Любите друг друга» (№№78-82), «Дочь китайского чиновника» (№83), «Мир» (№84), «Любезный друг» (№84), «Работник Емельян и пустой барабан» (№№90-94) и «Кавказский пленник» (№№95,97,99,100,102-106,109-114) относятся к числу тех произведений Л. Н. Толстого, которые благодаря «Бухорои шариф» дошли до таджикского читателя.

Изучение «Бухорои шариф» в годы перестройки и формирования демократической мысли получило развитие и отодвинуло в какой-то степени красные идеологические линии перед исследователями. Но содержание «Бухорои шариф» и другие ее особенности, в том числе круг тем, жанровые характеристики, формат, творческие и профессиональные аспекты остались незамеченными.

Государственная независимость вывела Таджикистан в новый исторический этап, освободила страну от политического, экономического, культурного и духовного диктата извне. В результате, наряду с политическими свободами также было обеспечено развитие национальных идей и взглядов, созданы благоприятные условия для исследования ценного культурного и национального наследия и свободы творчества.

Эти факторы позволили освободить первую таджикскую газету «Бухорои шариф» от идеологических оков и провести научные и диссертационные исследования, посвященные первой таджикской газете [6].

На этом этапе изучаются предпосылки издания газеты, ее структурные особенности, количество опубликованных номеров, жанровые элементы, формирование публицистических жанров, дух опубликованных материалов, национальных чаяний, просветительских взглядов, причины прекращения деятельности газеты, а также другие вопросы, связанные с историей первой таджикской газеты.

С научной точки зрения, наше исследование, а также труды других ученых, которые посвятили свои работы газете «Бухорои шариф», обогащают историю таджикской периодической печати, а с другой стороны могут стать поучительным примером для современных журналистов.

Фактору образования «Бухорои шариф» и ее содержанию в различные периоды исследователями были посвящены материалы в виде научных, научно – популярных статей и книг.

Первые сведения о «Бухорои шариф», ставшим доступным широким массам, были представлены в виде разъяснений Садриддина Айни, которые были опубликованные в его книгах «Таърихи амирони мангитияи Бухоро» [4, с. 156], «Бухоро инкилоби таърихи учун материаллар» [2, с. 256], «Намунаи адабиёти тоҷик» [3, с. 626] и в газете «Овози тоҷик» [5].

Позже на основе сведений устода С. Айни были опубликованы исследовательские и публицистические материалы. В годы государственной независимости многие издания печатали значительное количество трудов, посвященных первой таджикской газете. Даже районные и отраслевые печатные издания на своих страницах размещают стихи и популярные статьи, в которых восхваляется газета «Бухорои шариф».

Исследования, связанные с «Бухорои шариф» можно разделить на 4 группы: Это научные и научно – популярные статьи и работы, которые наряду с освещением различных тем, содержат также сведения о «Бухорои шариф»; научные и популярные статьи, в которых непосредственно рассматривается «Бухорои шариф»; учебные пособия; научные диссертации.

1. В первую группу входят труды Р. Хошима, Х. Мирзозода, А. Маниёзова, З. Раджабова и др. В работах указанных авторов газета «Бухорои шариф» не является непосредственно предметом исследования, но наряду с рассмотрением различных тем, связанных со временем ее издания и содержания, они высказывают свое мнение относительно самого издания, особенностей поэтических образцов, размещения произведений русских писателей, также проанализированы социально – политические, экономические реалии и культурная жизнь эмирата в начале XX века и др.

2. Начиная со второй половины 70-х годов XX века внимание исследователей к газете «Бухорои шариф» возрастает, поэтому в дальнейшем в периодических изданиях публикуется много статей, которые были посвящены указанной газете.

Указанные авторы в своих работах затрагивают также вопросы, касающиеся печати, но в этих исследованиях «Бухорои шариф» занимает центральное место.

Материалы этой группы многочисленны, и в большинстве случаев они имеют праздничный характер. Но ряд авторов печатают свои статьи под разными заголовками в нескольких изданиях. Исходя из этих соображений, мы здесь указываем только материалы, опубликованные в научных журналах и сборниках. К ним относятся публикации И. Усмонова, В. Самада, П. Гулмурода, М. Муродова, К. Расулиёна, Н. Гаффорова, К. Шарифзода и др.

Указанные авторы проанализировали в основном, предпосылки возникновения газеты «Бухорои шариф», личность учредителей, влияние газеты на развитие просветительства и распространение культурной мысли в обществе, развитие прогрессивных идей, языка издания и др. исторические вопросы того времени. Часть авторов в своих материалах рассматривают форму и вид, содержание материалов, опубликованных произведений, авторов газеты, но внутренняя основа или содержание материалов самой газеты остается вне поля зрения указанных исследователей.

3. Пособия, учебные книги и энциклопедии в которых представлены общие сведения о «Бухорои шариф». Это труды А. Нуралиева, И. Усмонова, Д. Давронова и В. Самада. Из – за специфики учебных пособий и энциклопедий в монографиях указанных авторов представлены общие сведения относительно первой таджикской газеты.

4. Труды, имеющие характер диссертационного исследования. В этих работах непосредственно темой исследования является «Бухорои шариф». Здесь можно упомянуть книги А. Набави, О. Салимзода, Н. Ковиёни и К. Шарифзода.

Исследователь А. Набави провел свое исследование на основе относительно полного комплекта подшивки «Бухорои шариф». Он исследует форму и вид газеты, ее страницы, колонки, статьи, рубрики, авторов, опубликованные номера, поэтические образцы и другие нравственные и публицистические аспекты газеты

Исследователь О. Салимзода исследует публицистическую деятельность Мирзо Джалола Юсуфзода, который являлся главным редактором «Бухорои шариф» и показывает культурные и просветительские особенности его произведений. Также в диссертации исследуются публицистические стихи, прогрессивные и социальные аспекты поэзии Мирзы Джалола Юсуфзода [8].

Исследование Начмиддина Ковиёни является наиболее подробной и обстоятельной работой, которая предоставляет общие и научные сведения, касающиеся издания газеты, ее главных идей, ситуации в Бухаре, появления мангытских эмиров, заката эмирата, авторов нововведений, роли других газет, мысли о создании газеты, учредителях и авторах, особенностях газеты и ее содержания.

В исследованиях К. Шарифзода в основном исследуются исторические и социальные факторы возникновения газеты «Бухорои шариф», и также ее научно – культурные особенности. Рассматривая историю публикаций К. Шарифзода, можно заключить, что он один из немногих исследователей, который последовательно изучает газету «Бухорои шариф» и различные вопросы, связанные с ней.

Изучение газеты «Садои мардум» (Голос народа) свидетельствуют о том, что исследования К. Шарифзода, связанные с первой газетой, ее основателями и редакторами, входит в число праздничных материалов издания [9].

В результате этих усилий «Бухорои шариф» признана просветительской, прогрессивной газетой и родоначальником таджикской национальной печати, а дата ее выхода в свет в качестве Дня таджикской печати внесена в Закон Республики Таджикистан «О праздничных днях». Ежегодно 11 марта эта дата в Таджикистане отмечается на официальном уровне в качестве профессионального праздника работников печати страны.

Наряду с этим, следует отметить, что с точки зрения научных исследований внутренняя основа этого национального издания все еще не получила конкретной диссертационной оценки. По определению А. Набави, «До сих пор этому прославленному историческому изданию не были посвящены отдельные исследования, которые бы затрагивали в полном объеме общие характеристики, содержание, виды жанров, состав авторов и его характерный стиль» [7, с.3-4].

Таким образом, изучение, анализ и исследование показали, что факторы издания газеты «Бухорои шариф», предпосылки ее возникновения, количество изданных

номеров, сущность и содержание тем, причины прекращения деятельности, элементы и формирования печатных жанров и другие особенности издания не были объектом отдельного диссертационного исследования.

Исследователями таджикской печати из трех зарубежных фондов собраны оцифрованные версии газеты «Бухорои шариф», которые хранятся в Государственном учреждении «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата президента Республики Таджикистан, но не все молодые исследователи проявляют особый интерес к этому важному историческому источнику начала XX века.

Одним словом, необходимо используя духовные блага периода государственной независимости Таджикистана, существующие возможности первой таджикской газеты «Бухорои шариф» и другие источники периодической печати прочитать каждую страницу, перевести, редактировать и публиковать их на кириллице, проводить научные исследования во всех направлениях своей деятельности, в том числе по отражению русской литературы и культуры в дореволюционных таджикских изданиях.

Литература

1. Абдуллаев, М. «Бухорои шариф»: трудный путь зарождения таджикской журналистики [Текст] / М. Абдуллаев // Актуальные проблемы журналистики: сб. научных статей. – Душанбе, 2013. – Выпуск 6. – С. 98-104.
2. Айнӣ, С. Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар [Матн] / С. Айнӣ. – М., 1926. – 256 с.
3. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн] / С. Айнӣ. – М.: Нашриёти марказии халқҳои Ҷамоҳири Шуравии Сусиёлисти, 1926. – 626 с.
4. Айнӣ, С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. – Тошкент, 1923. – 156 с.
5. Айнӣ, С. Матбуоти тоҷик [Матн] / С. Айнӣ // Овози тоҷик. – 1926. – 6 сентябр.
6. Муродов, М. Баъзе омилҳои пайдоиш ва хусусияти «Бухорои шариф» [Матн] // Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – С. 90-102.
7. Набавӣ, А. «Бухорои шариф» сарғози матбуоти миллӣ [Матн] / А. Набавӣ. – Душаебе: Бухоро, 2012. – 182 с.
8. Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Ҷалол Юсуфзода [Матн] / О. Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 138 с.
9. Шарифзода, К. Аввалин рӯномаи тоҷикӣ [Матн] / К. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 72 с.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ (на примере первой таджикской газеты «Бухорои шариф»)

Автор приступил к изучению данной темы в начале 2012 года, но и сегодня продолжает исследование различных ее аспектов. К настоящему времени им опубликованы две книги и монография, посвященные «Бухорои шариф».

В связи с тем, что газета в дореволюционном обществе Средней Азии в качестве родоначальника национальной таджикской печати сыграла заметную роль в пробуждении общественной мысли, формировании прогрессивных идей, гуманизма, единства и солидарности, защиты национальных интересов, представлении исторической правды, автор считает ее комплексное изучение важным делом. По мнению автора, изучение периодической печати начала XX века направляет исследователей общественных наук во внутреннее содержание истории и проясняет положение людей досоветского периода. Несомненно, печать всегда освещает пульс общества и показывает реальную жизнь людей.

В то же время автор считает, что газета «Бухороишариф» наряду с освещением социально – экономических вопросов общества вносит также вклад в развитие литературных связей между народами, и представляет читателям досоветской эпохи важнейшие прозаические образцы русской литературы.

Ключевые слова: Таджикистан, Государственная независимость, газета, «Бухорои шариф», библиотека, архив, культурные вопросы, публицистические жанры, исторические периоды, периодическая печать, литературные связи и пробуждение мысли.

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА ТАВСЕАИ ТАҲҚИҚОТ ДАР ЗАМИНАИ МАТБУОТИ ДАВРӢ

(дар мисоли нахустин рӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф»)

Муаллиф аввалҳои соли 2012 ба омӯзиши мавзуи мазкур шуруъ намуда, акнун ҳам таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни онро идома медиҳад. Токунун ӯ ду китоб ва монография дар бораи рӯзномаи «Бухорои шариф» ба нашр расонда аст.

Бо таваҷҷуҳ бар ин ки, рӯзномаи «Бухорои шариф» дар ҷомеаи пешоинқилобии Осиёи Миёна ба манзалаи бунёдгузори пешоҳанги матбуоти миллии тоҷик нақши қобили мулоҳизаи дар бедории афкори иҷтимоӣ, ташаккули андешаҳои тарақихоҳона, инсондӯстӣ, ваҳдати ҳамбастагӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва намоёндани ҳақиқати таърихӣ ифо карда аст, муаллиф таҳқиқи омӯзиши ҷомеа дар ин мавзуро қори муҳим мешуморад.

Ба ақидаи муаллиф, омӯзиши матбуоти даврии авоили асри XX дасандаркорони улуми иҷтимоиро ба дарунмояи таърих ҳидоят карда, бар авзову аҳволи мардумони давраи пеш аз инқилоб равшанӣ меандозад. Бидуни шак, матбуот ҳамеша набзи ҷомеаро дар даст дошта ва баёнгари воқеии ҷомеа мебошад.

Муаллиф муътақид аст, ки рӯзномаи «Бухорои шариф» на танҳо ба масоили иҷтимоию иқтисодӣ пардохтааст, балки дар густариши равобити адабӣ байни халқҳо низ саҳмгузор буда, муҳимтарин намунаҳоро аз адабиёти мансури рус ба хонандагони худ пешкаш кардааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Истиқлоли давлатӣ, рӯзнома, «Бухорои шариф», китобхона, бойгонӣ, масоили фарҳангӣ, жанрҳои публитсисти, давраҳои таърихӣ, матбуоти даврӣ, равобити адабӣ, бедории фикрӣ.

STATE INDEPENDENCE AND THE DEVELOPMENT OF RESEARCH IN THE FIELD OF PERIODICALS

(on example of the first Tajik newspaper “Bukhoroi sharif”)

The author started studying this topic in early 2012, but continues to explore its various aspects today. To date, he has published two books and a monograph dedicated to “Bukhoroi sharif”.

Due to the fact that the newspaper in the pre-revolutionary society of Central Asia, as the ancestor of the national Tajik press, played a significant role in awakening public thought, forming progressive ideas, humanism, unity and solidarity, protecting national interests, and presenting historical truth, the author considers its comprehensive study an important matter.

According to the author, the study of the periodical press of the early twentieth century directs researchers of social sciences into the inner content of history and clarifies the situation of people of the pre-Soviet period. Undoubtedly, the press always illuminates the pulse of society and shows the real life of people.

At the same time, the author believes that the newspaper “Bukhoroi sharif”, along with covering socio-economic issues of society, also contributes to the development of literary ties between peoples, and presents the most important prose samples of Russian literature to readers of the pre-Soviet era.

Keywords: Tajikistan, State Independence, newspaper, “Bukhoroi sharif”, library, archive, cultural issues, journalistic genres, historical periods, periodicals, literary connections and awakening of thought.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атозода Муҳаммадиқбол – номзади илмҳои филологӣ, сардори Маркази таҳсилот ва инноватсияҳои китобдории МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

Сведения об авторе: Атозода Муҳаммадиқбол – кандидат филологических наук, руководитель Центра библиотечного образования и инноваций ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

Information about the author: Atozoda Muhammadikbol – Candidate of Philological Sciences, is the head of the Center for Library Education and Innovation of the State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

ТАЪРИХ ИСТОРИЯ HISTORY

ТДУ 001(09)+008+021.7+026:001точик+82точик

ДОНИШМАНДИ ФОРС-ТОЧИК СОЗМОНДЕҲИ БАҒДОДИ АСРИМИЁНАГӢ ВА САРВАРИ КИТОБХОНАИ «ХАЗИНАТ-УЛ- ҲИКМА» («БАЙТ-УЛ-ҲИКМА»)

Комилӣ Абдулҳай Шарифзода

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Яке аз аввалин олими олами ислом – донишманди овозадори форс-точик, табиатшинос, забоншинос, мунаҷҷим ва тарҷумони маъруф аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ Навбахт Аҳвозии Маҷусӣ (676-777) буд, ки 107 сол (зиёда аз як аср!) қабл аз Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ Маҷусӣ (783-847) намояндаи миллии илми форс-точик дар Шарқи асримӣнагии мусалмонӣ ба шумор меравад. Номи ӯ дар баъзе сарчашмаҳо ва пажӯҳишот бо номи Навбахти Форсии Маҷусии Мунаҷҷим вомехурад, ки ба ҷои номи зодгоҳаш - Аҳвоз, форсиюласлӣ ва кеши зардуштиаш зикр мешавад. Навбахт дар дарбори халифаҳои охирини Умавиён ба ҳайси табиатшинос, мунаҷҷим ва мутарҷим фаъолияти илмӣ кардааст. Навбахти Аҳвозӣ аз маъруфтарин донишманди табиатшинос ва сарвари тарҷумонони маркази илмии маъруф ба “Байт-ул-ҳикма” (“Хонаи хирад”) аз забонҳои паҳлавӣ ва юнонии қадим ба забони арабӣ буд.

Навбахти Аҳвозӣ ҳамчунин асосгузори хонадони донишмандоне бо номи Навбахтиён ба шумор меравад, ки тибқи ривоятҳои мавҷуда, ӯ дар навбати худ аз авлоди қаҳрамони дostonҳои порсии дарӣ (точикӣ) – Гев, писари Гударз буда, кеши зардуштӣ доштааст [11; 13].

Бояд гуфт, ки дар замони ҳукмронии халифаи якуми Аббосиён – Абулаббос Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ас-Саффоҳ (702-754), солҳои ҳукмронияш (749-754), Эрон тобеи халифат гардид ва Навбахт Аҳвозии Маҷусӣ гирифтори зиндон шуд. Бо таъсиси салтанати халифаи дуҷуми Аббосиён – Абуҷаъфар Абдуллоҳ ибни Муҳаммад, мулаққаб ба ал-Мансур (709-763), солҳои ҳукмронияш (754-763), Навбахти Аҳвозӣ бо Мансур наздик шуд ва дӯстӣ пайдо кард. Сабаби дӯстӣ пайдо кардани Мансури Аббосӣ бо Навбахти Аҳвозӣ чунин будааст. Ҳанӯз замони дар зиндон будани Навбахти Аҳвозӣ, ки кеши зардуштӣ дошт, Мансур дар зиндон бо ӯ вомехӯрад ва Навбахт санаи ба қудрат расидани ӯро пешгӯӣ мекунад. Вақте ки ин пешгӯии ӯ амалӣ мегардад, халифа мунаҷҷимро ба хидмати худ даъват намуда, бо ӯ дӯст мешавад ва дар натиҷаи он дӯстӣ Навбахти Аҳвозӣ дини исломро мепазирад.

Дар натиҷаи дӯстии тарафайн ва садоқати Навбахти Аҳвозӣ бар халифаи Аббосиён, Мансур ӯро бо мукофоти сазворе қадрдонӣ карда, ба ҳудаш ва авлодаш замин ва вазифаҳои баландро дар дарбор медиҳад. Ҳамин тариқ, ӯ соҳибмулки ду ҳазор ҷариб замин аз Хувайз мегардад.

Хувайз – мавзеи обод ба монанди Шустар, Басра, Наҷаф дар қаламрави Аббосиён ва аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҷанубии шаҳри Бағдод воқеъ гардида буд.

Ҷариб – воҳиди андозагирӣ (ченак)-и ҳаҷм барои ҳисоби иқтисодӣ ғалладона дар олами исломи асримӣнагӣ мебошад, ки 1 ҷариб ба 7 кафиз баробар буд. Андозаи ҷариб вобаста аз замон ва макон андаке тағйироти фарқкунанда дошт. 1 ҷариб гандум

дар асри аввали ислом, бинобар муодили андозагирии муосир, аз 22,715 то 29,5 л. гунҷоиш дошт.

Кафиз – воҳиди андозагирии ҳаҷм дар кишварҳои асримиёнагии олами ислом буд, ки бинобар муодили андозагирии муосир 1 кафиз ба 4,2125 л. баробар аст.

Ин замини тухфагардида дар давоми асрҳои VIII-X ҳамчун манбаи асосии сарвати хонадони Навбахтиён хизмат мекард. Худи Навбахти Аҳвозӣ, ки дорои сарват ва нуфуз буд, дар замони Аббосиён ҳамчун ҳомии аҳли илм ва санъат шӯҳрат пайдо карда буд.

Дар қароргоҳи махсуси Аббосиён ашрофзодагони сиёсӣ, шоирон ва зиёиён ҷамъ меомаданд, ки Навбахтиён ба ғайр аз илм, аз нуфузи бузурги сиёсӣ низ бархурдор буда, вазифаҳои гуногуни давлатиро ишғол менамуданд.

Дар замони ҳукмронии Мансур шухрату маъруфияти Навбахт ҳамчун тарҷумон ва мунаҷҷим бештар гардида, худи ӯ ба мақоми сарвари мунаҷҷимон ва тарҷумонони дарбори Аббосиён пазируфта шуд, ки ин хости Мансур буд. Вагарна дар дарбор мунаҷҷимони шинохта кам набуданд, ки донишманди яҳудию форсӣ Мошоаллоҳ ибни Асирии Басрӣ (ваф. 204/820) аз зумраи онҳо буд, ки ӯ низ бо Навбахт дӯстии қарин дошт.

Баъд аз исломро пазируфтани Навбахт, ҷӣ хеле қайд кардаем, дар натиҷаи дӯстии наздик бо Мансур, писаронаш ҳам исломро пазируфтанд. Навбахти Аҳвозӣ дар дарбори Мансур ба ғайр аз мунаҷҷимӣ инчунин ба ҳайси тарҷумон аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ машғул буд, ки баъд аз вафоташ писарони ӯ вазифаи падарро дар дарбори сулолаи Аббосиён идома додаанд [11].

Навахт ҳамчун мунаҷҷими маъруф ва узви дарбори ал-Мансур пирӯзии халифари бар Иброҳим ибни Абдуллоҳ, ки бо ҳамроҳии бародаронаш бар зидди ҳукумати Аббосиён шӯриш карда буд, дуруст пешгӯӣ кардааст. Аз ин рӯ ва баъд аз он, ки ӯ ҳатто марги Иброҳим ибни Абдуллоҳро пешгӯӣ карда буд, эътиқоди Мансур нисбат ба Навбахт боз ҳам бештар гардид. Навбахт ба дурустии ҳисобҳояш то андозае боварӣ дошт, ки ризоият додааст, агар хатое содир кунад, эъдом шавад [7; 10].

Навахт дар соли 762 бо ҳамроҳии халифа ал-Мансур ва ситорашиносу мунаҷҷими маъруфи асри VIII Мошоаллоҳ ибни Асирии Басрӣ, мулаққаб ба Яздонхост барои бунёдгузории шаҳри Бағдоди асримиёнагӣ, мулаққаб ба “мадинат-ус-салом” (“шаҳри сулҳу дӯсти”), андозагириҳои ҷуғрофӣ, ҳандасӣ ва ситорашиносиеро анҷом додааст.

Мошоаллоҳ, ки номи аслиаш Менасӣ буд, аз яҳудиёни эронӣ буд, ки дар олами ислом бо номи Мошоаллоҳ ва дар Эрон бо номи Яздонхост маъруфият дошта, баъдар дар Аврупо бо номҳои Messahalla, Messahalal, Messala ва Yazdan Khwast шинохта шудааст [12].

Мошоаллоҳи Яздонхост, ки ба монанди Навбахти Аҳвозии Маҷусӣ дини исломро пазируфта буд, яке донандагони санъати танҷим (астрология)-и сосонӣ, юнонӣ ва ҳиндӣ ба шумор мерафт. Аз 28 асари ба санъати танҷим бахшидаи ӯ, 18 тояш ба забони латинӣ тарҷума шуда, замони Ренессанси Аврупоӣ мавриди истифода қарор мегирифт [12].

Дар таърихи илм собит гардидааст, ки маҳз Навбахт аз рӯи ҳисобу китоби танҷимӣ (астрологӣ) бо назардошти мавқеи ҷирмҳои осмонӣ оғози сохтани Бағдоди асримиёнагиро муайян кардааст. Дар ин бора Абурайҳони Берунӣ чунин маълумот медиҳад: “Ва дар рӯзи бисту сеюм дар дарё ҳавои сарде аст ва дар назди Филифис (Филипп – А.К.)-у Митрузурис (Митродор – А.К.) бодҳое хоҳад омад ва ба ақидаи қибтиён бодҳои солиёна шурӯъ ба вазидан хоҳад кард. Ва Абуҷаъфари Мансур дар ин рӯз буд, ки ба сохтани Мадинатуссалом (яъне Бағдод – А.К.) оғоз кард. Ва ин ҳамон аст, ки дар ҷониби ғарбӣ аз Дачлаи Бағдод воқеъ шуда ва “Мадинатулмансур” (шаҳри

Мансур – А.К.) ном дорад. Ва ин амал дар соли як ҳазору хафтоду чори исқандарӣ (762 григорианӣ – А.К.) будааст. Ва асҳоби аҳкоми нучум ба шиносоии ин вақту таърихи он барои дониستاني тахвилоту адвор ва муайян кардани замонҳо аз ин сол ниёзманданд, ки барои соҳибони онҳо ҳукми нучумӣ истихроҷ кунанд. Ва Навбахт ин вақтро ихтиёр карда буд. Ва ҳайати фалаку мавоқеи ситорагон дар фалак мувофиқи ин шакл буд, ки мушоҳида мекунад” [1, с. 305; 2, с. 297].

Навбахт баъд аз умри бобаракат, дар синни 101 солағӣ даргузаштааст. Пас аз вафоти ӯ вазиғаи мунаҷҷими дарбор бар уҳдаи писараш – Фазл ибни Навбахт (738-818) вогузор гардид.

Аз осори ҳайатшиносӣ ва санъати танҷими Навбахти Аҳвозӣ китобе бо номи “Рисола андар асрори довари ситорагон” («رسالة في سرائر احكام النجوم») - боқӣ мондааст, ки ҳамин дар сарчашмаҳо баъзан бо номи “Китобу-л-аҳком” («كتاب الاحكام») - «“Китоби доварӣ”-и [ситораҳо]» низ ёд мешавад [5; 8] ва нусхаи дастанвиси он ҳоло дар китобхонаи Истамбули Туркия мавқуф аст. Рисолаи фавқуззикр то ҳанӯз ба пуррағӣ омӯхта нашудааст, танҳо бо номҳои русии “Трактат о секретах астрологии” ва «Книга о приговорах [звёзд]» дар баъзе маълумотномаҳо ёд мешавад [6, с. 30].

Навбахти Аҳвозӣ аз худ авлоди сершуморе низ боқӣ гузошта, худааш асосгузори хонадони Навбахтиён пазируфта шудааст. Хонадони сулолаи Навбахтиён аз олимони ва арбобони машҳури форсӣ-тоҷикӣ иборат будаанд, ки дар бунёди тамаддуни исломӣ, махсусан дар соҳаи илмҳои риёзӣ ва табиӣ-шиносӣ саҳми босазо гузоштаанд. Масалан, Фазл ибни Навбахт, Ҳасан ибни Саҳл, Абдуллоҳ ибни Саҳл, Ҳасан ибни Мӯсо аз зумраи донишмандони маъруфи он хонадон ба шумор мераванд [4, с. 174-184].

Ёдовариҳои чанде аз намоёндагони ин хонадони машҳур баъд-ин тариқанд:

1. Худи Навбахт Аҳвозии Маҷусӣ (676-777) асосгузори хонаводаи Навбахтиён;

2. Писари ӯ - Абусаҳл Фазл ибни Навбахт (ваф. 818) пас аз марги падараш дар дарбори халифа Мансур вазиғаи мунаҷҷими дарборӣ ва тарҷумони рошад карда буд. Ӯро ҳамчунин саркитобхонаи «Ҳазинат-ул-ҳикма» («Ҳазинаи хирад»), ки баъдтар бо номи «Байт-ул-ҳикма» («Хонаи хирад») машҳур гардид, таъин карда буданд. Абу Саҳли Навбахтӣ муаллиф ва тарҷумони осоре оид ба ситорашиносӣ аз забони юнонӣ низ мебошад. Ӯ тақрибан 80 сол зиндагӣ карда, дар рӯзгори ҳафт халифа фаъолият кардааст. Фарзандони Абусаҳл низ ҳамчун тарҷумони осори ҳайатшиносӣ, фалсафӣ ва адабӣ (назму наср) аз паҳлавӣ ба арабӣ шуҳрат пайдо кардаанд.

3. Абусаҳл Исмоил ибни Алӣ ибни Исҳоқ Навбахтӣ (ваф. 923) умдатан чун илоҳиётшинос ва файласуфи маъруфи шиа ёдовар мешавад. Аммо ӯ ҳам ҳимоятгари санъат ва шеър буд, ки бисёре аз сарвати худро ба сарпарастии шоирони сарф мекард. Шарқшиноси фаронсавӣ Луи Массинсон бо ишора ба “нафрати шадид”-и Абусаҳл нисбат ба тасаввуф, ӯро масъули сарнавишти Мансури Ҳаллоҷ медонад, ки гӯё таваҷҷӯҳи мақомоти Аббосиро ба ирфон ҷалб карда, баъд-ин минвол ӯро боздошт, муҳокима ва эъдом кардаанд. Аммо дар ин бора амалан ягон далеле нест ва барои мо маълум нест, ки Луи Массинсон чунин иқтибосро аз кучо гирифта бошад. Дар таърих нисбати мукотибаҳои Абусаҳл ва Мансури Ҳаллоҷ ёдоварӣ ҳаст, вале матни мукотибаҳо ба мо маълум нест.

4. Писари калони Абусаҳл - Абуҳасани Алӣ умдатан ба унвони ҳифзқунанда ва тарғибгари осори падараш дар таърихи хилофати Аббосиён ёд мешавад, ки ба шарофати корҳои ӯ фаъолияти падар ва бобояш дар таърихи илму фарҳанг собит шудаанд.

5. Писари хурдии Абусаҳл - Абуяқуби Исҳоқ ҳамчун сиёсатмадори барҷастаи замони халифа Муқтадир ёд мешавад. Гуфта мешавад, ки баъд аз кушта шудани ин ҳоким дар соли 932, Абуяқуби Исҳоқ дар ташвиқ кардани бародари халифа Ал-Қоҳир

(на писараш Абуаҳмад) ва бар тахт нишастани ӯ нақши муҳим доштааст. Ачибаш он аст, ки Ал-Қохир дар ниҳоят Абуяъқуби Исҳоқро бераҳмона ба қатл расонд ва фармуд, ки ӯро занҷирбанд карда, ба чоҳ партоянд, яъне зинда дафн карда шуд.

6. Ҳасан ибни Муҳаммади Навбахтӣ - мутахассиси муътабари ҳадис ва чараёнҳои шиъа буд. Писараш Мӯсо, ки дар замони зиндагиаш бо лақаби Ибни Кибриё («Писари Ҷалол») шинохта мешуд, ҳамчун мунаҷҷим ва риёзидон маъруф буд.

7. Абумуҳаммад Ҳасан ибни Мӯсои Навбахтӣ (ваф. байни солҳои 912-922) ба унвони яке аз илоҳиётшиносон ва файласуфони барҷастаи шиъаи асри X маъруф аст. Китоби у «Фирак аш-шиа» («Мазҳабҳои шиа») аввалин асаре дар мавзӯи мазҳаби шиъа ба шумор меравад.

Бо мурури замон сарват ва мақоми иҷтимоии хонаводаи Навбахтиён хеле густариш ёфта, онҳо ба сарпарастии рӯшанфикрони ҷомеаи Аббосиён ном баровардаанд. Ҳамин тавр, Абу Саҳл Фазл ибни Навбахт вориси бевоситаи Навбахти Аҳвозӣ ба ҳайси мунаҷҷими дарбори Мансур ва се писарони ӯ (набарағони Навбахт) бо номҳои Абдуллоҳ, Исмоил ва Абулаббос ҳамчунин мунаҷҷимони дарбори Аббосиён будаанд. Масалан, маҳз хонадони Навбахтиён будаанд, ки сарпарастии шоири араб Абу Нувосро таъмин кардаанд. Яке аз ситорашинос, файласуф ва илоҳиётшиноси маъруфи асримиёнагии олами ислом Ҳасан ибни Мӯсо низ бародарзодаи Абу Саҳл ибни Навбахти Аҳвозӣ буд.

Хулоса, аз авлоди Навбахти Аҳвозӣ шахсони маъруфе дар соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг – риёзиёт, нучум, ҳандаса, фалсафа, илоҳиёт, таърих, китобдорӣ фаъолият кардаанд, ки дар таърихи тамаддун бо номи Навбахтиён шинохта мешаванд. Қобили тазақкур ва чолиби тавачҷух аст, ки хонадони Навбахтиён дар ташаккул ва рушди тамаддуни исломӣ (арабию эронӣ) саҳм ва нақши босазо гузоштаанд.

Дар фарҷоми мақола як-ду сухан дар бораи китобхонаи “Байт-ул-ҳикма” ва шаҳри Бағдоди бостонӣ – шаҳри “афсонавӣ”-и дostonҳои 1001 шаб ҳамчун хотираҳо аз таъриху дар таърих ёдрас шудан, ба назарам, ба маврид хоҳад буд.

Китобхонаи маъруфи “Байт-ул-ҳикма” ҳамчун маркази илмӣ, омӯзишӣ, таълимӣ, тарҷумонӣ ва таҳқиқотӣ чунон шуҳратёр буд, ки дар он донишмандон бо чандин забонҳо гуфтугӯ мекарданд. Забонҳои асосии гуфтугӯӣ байни донишмандон асосан ду забон буд: арабӣ ва порсии дарӣ (тоҷикӣ), ҳарчанд, ки донандагони забонҳои оромӣ, ибрӣ, юнонӣ, сурёнӣ ва ҳиндӣ кам набуданд.

Тарҷумонон ҳамеша дар пайи тарҷумаи осори илмӣ аз забонҳои юнонӣ, сурёнӣ, ҳиндӣ ва паҳлавӣ ба забони арабӣ буданд ва тарҷумонӣ касби бошарафу пурдаромад маҳсуб мегардид. Бархе аз муҳаққиқон мегӯянд, ки барои пурра кардани китобхонаи “Байт-ул-ҳикма” ал-Маъмун барои тарҷумонон он қадар мукофоти олӣ меод, ки баробар ба вазни осори тарҷумакардашон тиллои холис ато тухфа мекард (воқеан, пардохти сазовор!)

Бояд гуфт, ки аввалин китобхонаи овозадори олами ислом дар шаҳри Бағдод - “Байт-ул-ҳикма” дар оғоз “Ҳазинат-ул-ҳикма” (“Ҳазинаи хирад”) ном дошта, таърихи дақиқи созмонаш маълум нест, вале санаи дақиқи вайронсозиаш маълум аст, ки дар таърихи 12 феввали соли 1258, замоне, ки лашкари хуношоми Чингизхон (Чучӣ) бо сардории Хулагухон шаҳри Бағдодро забт кард, муғулон китобхонаро вайрон карда, китобхоро ба дарёи Дачла партофтанд. Бинобар баъзе ривоятҳои ранги дарёи Дачла аз ранги рангдонҳову ранги китобҳо аввал сиёҳ шуда, баъди муддате аз хуни мусалмонон сурх шудааст.

Адабиёт

1. Абурайхон Берунӣ. Осор-ул-боқия. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 305.
2. Абу Рейхан Бируни. «Памятники минувших поколений» // Избранные произведения, Ташкент, 1957. – Т. I. – С. 297.
4. Бартольд, В. В. «Культура мусульманства» // Сочинения. Т. VI. М., 1966. – С. 174-184.
5. Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы. Биографический справочник. Изд. 2-е. – Киев: Наукова думка, 1986. – 512 с.
6. Матвиевская Г.П., Розенфельд Б.А. Наубахт // Математики и астрономы мусульманского средневековья и их труды (VIII-XVII вв.) / Отв. ред. А.П. Юшкевич. – М.: Наука, 1983. – Кн. 2. Математики и астрономы, время жизни которых известно. – С. 30. – 650 с.
7. Anthony, Sean W. Nawbakhti Family // Encyclopedia Iranica (2013).
8. Carmody, F.J. Arabic Astronomical and Astrological Sciences in Latin Translations: A Critical Bibliography. - University of California Press, 1956. - 193 pp.
9. Manfred Ullmann. Die Natur und Geheimwissenschaften in Islam. – Leiden: Brill Archive, 1972. – 500 с.
10. Nawbakht / Massignon L. // Encyclopaedia of Islam. 2 ed. [англ.], in 12 vol. / ed. by P.J.Bearman, Th.Bianguis, C.E.Bosworth, E. van Donzel, B.Lewis, W.P.Heinrichs et al. – Leiden: E.J.Brill, 1960. – 2005.
11. عباس اقبال آشتیانی خاندان نوبختی تهران ۱۹۳۳
12. https://dbpedia.org/page/Mashallah_ibn_Athari
13. <https://iranicaonline.org/articles/nawbakhti-family>

ДОНИШМАНДИ ФОРС-ТОЧИК СОЗМОНДЕҲИ БАҒДОДИ АСРИМИЁНАГӢ ВА САРВАРИ КИТОБХОНАИ «ХАЗИНАТ-УЛ-ҲИКМА» («БАЙТ-УЛ-ҲИКМА»)

Мақола ба таърихи таъсиси китобхонаи «Байт-ул-ҳикма» («Хонаи хирад»), ки дар оғоз «Хазинат-ул-ҳикма» («Хазинаи хирад») ном дошт ва фаъолияти яке аз созмондихандагони он Навбахти Аҳвозии Мачусӣ (676-777), ки 107 сол (зиёда аз як аср!) қабл аз Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмии Мачусӣ (783-847) намояндаи миллии илми форс-тоҷик дар Шарқи асримиёнагии мусалмонӣ ба шумор меравад, баҳшида шудааст.

Навбахти Аҳвозӣ яке аз аввалин олими олами ислом – донишманди овозадори форс-тоҷик, табиатшинос, забоншинос, мунаҷҷим ва тарҷумони маъруф аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ ва асосгузори хонадони Навбахтиён буд, ки ин хонадон дар ташаккул ва инкишофи китобхонаи «Байт-ул-ҳикма» - ҳамчун маркази илмиву таълимӣ дар фаҳмиши муосири Академия ва Донишгоҳ саҳми босазое гузоштаанд.

Навбахти Аҳвозӣ дар соли 762 бо ҳамроҳии халифа ал-Мансур ва ситорашиносу мунаҷҷими маъруфи асри VIII Мошоаллоҳ ибни Асирии Басрӣ, мулаққаб ба Яздонхост барои бунёдгузори шаҳри Бағдоди асримиёнагӣ, мулаққаб ба “Мадина-ус-салом” (“Шаҳри сулҳу дӯстӣ”), андозагириҳои ҷуғрофӣ, ҳандасӣ ва ситорашиносиро низ анҷом додааст.

Мақола барои мутахассисони таърихи илм нигаронида шуда, умуман барои муаррихон, мустаҳриқон ва тамоми фарҳангшиносон низ судманд хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Навбахти Аҳвозӣ, “Байт-ул-ҳикма”, форс-тоҷик, донишманд, китобхона, таърих, фарҳанг, илм.

ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЙ УЧЕНЫЙ – ОСНОВАТЕЛЬ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАГДАДА И ДИРЕКТОР БИБЛИОТЕКИ «ДОМ МУДРОСТИ» («БАЙТ АЛЬ-ХИКМА»)

В статье описана история основания библиотеки «Бейт-уль-Хикма» («Дом мудрости»), первоначально называвшейся «Хазинат-уль-Хикма» («Сокровищница мудрости»). В ней речь идёт также о деятельности одного из ее организаторов - Навбахти Ахвази Маджуси (676-777), который жил и творил за 107 лет (более века!) до Мухаммада ибн Мусы аль-Хорезми Маджуси (783-847), считающегося национальным представителем персидско-таджикской науки средневекового мусульманского Востока.

Навбахт Ахвази был одним из первых учёных исламского мира – известным персидско-таджикским учёным, естествоиспытателем, лингвистом, астрологом и переводчиком с пехлевийского языка на арабский. Он является основателем навбахтского рода, которые способствовали формированию и развитию библиотеки «Дом мудрости» - как научно-образовательный центр, и в современном понимании как Академия и Университет, а также внесли ценный вклад в её развитие.

В 762 году Навбахт Ахвази вместе с халифом аль-Мансуром и знаменитым астрономом и астрологом VIII века Машоаллахом ибн Асири Басри по прозвищу Йезданхост основал средневековый город Багдад, получивший прозвище «Мадинат-ус-Салам» («Город мира и дружбы»), произвел географические, а также геометрические и астрологические опыты и измерения.

Статья предназначена для специалистов по истории науки и будет полезна историкам, востоковедам и вообще всем культурологам.

Ключевые слова: Навбахти Ахвази, «Дом мудрости», персидско-таджикский, учёный, библиотека, история, культура, наука.

PERSIAN-TAJIK SCIENTIST – FOUNDER OF MEDIEVAL BAGHDAD AND DIRECTOR OF THE “KHAZINAT-UL-HIKMA” LIBRARY (“BAIT AL-HIKMA”)

The article describes the history of the founding of the library “Beit-ul-Hikma” (“House of Wisdom”), originally called “Khazinat-ul-Hikma” (“Treasure of Wisdom”). It also talks about the activities of one of its organizers – Navbakhti Ahwazi Majusi (676-777), who lived and worked 107 years (more than a century!) before Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi Majusi (783-847), considered a national representative Persian-Tajik science of the medieval Muslim East.

Navbakht Ahwazi was one of the first scientists of the Islamic world - a famous Persian-Tajik scientist, naturalist, linguist, astrologer and translator from Pahlavi to Arabic. He is the founder of the Navbakht family, who contributed to the formation and development of the “House of Wisdom” library - as a scientific and educational center, and in the modern sense as an Academy and University, and also made a valuable contribution to its development.

In 762, Nawbakht Ahwazi, together with Caliph al-Mansur and the famous 8th century astronomer and astrologer Mashoallah ibn Asiri Basri, nicknamed Yazdanhost, founded the medieval city of Baghdad, nicknamed “Madinat-us-Salam” (“City of Peace and Friendship”), geographical dimensions, and also completed geometry and astrology.

The article is intended for specialists in the history of science and will be useful to historians, orientalists and, in general, all cultural scientists.

Key words: Navbakhti Ahvazi, “House of Wisdom”, Persian-Tajik scientist, library, history, culture, science.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилӣ Абдулхай Шарифзода** – директори Институти илмӣ-таҳқиқотии таърихи илмҳои табиӣ-шиносӣ ва техникаи назди Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, доктори илмҳои физикаю математика, номзади илмҳои таърих, профессор; Нишонӣ: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Аинӣ, 67; Тел.: (+992) 918 64 68 87; E-mail: akomili2006@mail.ru

Сведения об авторе: **Камили Абдулхай Шарифзода** – директор Научно-исследовательского института истории естественных наук и технологий Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, доктор физико-математических наук, кандидат исторических наук, профессор; Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Аини, 67; Тел.: (+992) 918 64 68 87; E-mail: akomili2006@mail.ru.

Information about the author: **Komili Abdylhay Sharifzoda** - director of the Scientific-Research Institute of the History of Natural Sciences and Technology at the Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, doctor of physics and mathematics, candidate of historical sciences, professor; Address: 735140, Republic of Tajikistan, sh. Bokhtar, Aini street, 67; Ph.: (+992) 918 64 68 87; E-mail: akomili2006@mail.ru

ТДУ 9точик+008+39точик+82точик

ЗИКРИ ХАТЛОН ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»

Сайфуллоҳи Муллоҷон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои омӯзишу таҳқиқи воқеаҳои сиёсӣ ва авзои иҷтимоиву фарҳангии садаи XI-милодӣ нақши асари камназири дабири фарзонаи дарбори Ғазнавиён Ҳоча Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ хеле бузург аст. Ҷилдҳои аз газанди рӯзгор маҳфуз мондаи ин асар, ба салтанати даҳсолаи Масъуди Ғазнавӣ (1030-1041) бахшида шуда бо номи «Таърихи Масъуди» ё бештар «Таърихи Байҳақӣ» маъруф аст [10, с.24-26]. «Таърихи Масъудӣ», ки бо номи муаллифи донишманду нуктасанҷу гаронқадраш Байҳақӣ, ба «Таърихи Байҳақӣ» шуҳрат ёфтааст, муҳимтарину дақиқтарин китоби таърихӣ ва аз осори камназири насри форсӣ аст. Байҳақӣ, ки дар нигоштани таърих амонатро риоят намуд, умедворияшро аз ҷовидон гаштани ин навиштааш чунин баён медорад: «Ғарази ман он аст, ки таърихи пояе бинависам ва биное бузург афрошта гардонам, чунонки зикри он то охири рӯзгор боқӣ монад» [1, с.141].

Ин ҷо аз ҷойгоҳи рафеъу манзилати асари Байҳақӣ чизе нагуфта, танҳо ба ду эътирофи донишмандон иктифо мекунем, ки ҳикоят аз азамату манзалати ин асар доранд. Яке суҳанони муарриху тарҷумони шаҳири рус ва мутарҷими русии асари Байҳақӣ А. Арендс аст, ки ӯ фармуда буд, «аз миёни таърихномаҳои форсӣ се асарро метавон баршумурд, ки баландтарин мақому мартабаро ба худ ихтисос додаанд: инҳо «Таърихи Ҷаҳонгушой»-и Ҷувайнӣ, «Ҷомеъу-т-таворих»-и Рашидуддин Фазлуллоҳ ва «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ мебошанд» [2, с.17]. Дигар, суҳанони Аллома Деххудо, ки ҳафтад сол қабл ба донишмандони эронӣ супориш дода буд, ки «Баъд аз Шохнома се китоб ҳаст, ки бояд дар тамоми калимот, балки тамомати хуруфи он татабуъ ба амал ояд. Ва умру вақти ман иҷозат накард ва бар оядагон аст, ки ин

вачибаро адо кунанд ва он се китоб «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», «Тарҷумаи Таърихи Табарӣ» ва «Таърихи Абулфазли Байҳақӣ аст».

Ба гуфтаҳои ин донишмандон ду нуктаи дигарро дар фазилати ин асар изофа мекунем;

Нахуст ин, ки асари Байҳақӣ аввалин асари хатти форсист, ки дар он истилоҳи *точик* (дар шакли маъмули он замон – *тозик*) қорбаст шуда, пас аз ӯ дигар ин ном дар таъриху адаби мо роиҷ мегардад; ба таъбири дигар Байҳақӣ нахустин тоҷикест, ки хувияти қавмии мардуми бумии Хуросонро гушзад мекунад ва худро таъкидан «мо тоҷикон» гуфта ёдовар мешавад [9, с.184-190].

Нуктаи дигар ин, ки дар қатори ахбори нодиру ҷузъиёти ҳаводиси солҳои 1030-1040-и Хуросону Мовароуннаҳр асари Байҳақӣ як вижагии дигар дорад. Ин вижагӣ он аст, ки ба таърихи музофӣ низ таваҷҷуҳ кардааст. Барои таърихи мардуми тоҷик ин падидаи тозае нест ва таворихи маҳаллӣ қабл ва пас аз Байҳақӣ ҳам офарида шуданд. Аҳамияти таърихномаҳои маҳаллӣ камтар аз таърихҳои умумиву силсилави нест [12, с.158-160]. Имрӯз агар мо «Таърихи Бухоро»-ро надоштем, кадом сарчашми дигар ба мо чунин ахбори бикру нодир перомони маросими гиромидошти Сиёвуш дар Бухоро, нехзати Абрӯӣ, омадани арабҳо ба Бухорову сарнавишти хотуни Бухоро, нисфи хонаҳоро ба арабҳо бахшидану қиёми мардумии суғдиён бо сарвари Муқаннаъ ва дахҳо қиссаву саргузашти аҷибро ба мо мебахшид. Ҳамчунон ахбори нодири «Таърихи Систон» ва «Таърихи Нишопур» барои таърихи тоҷикону дигар халқҳои минтақа хеле муҳимманд.

Ҳамин тавр Байҳақӣ низ дар хусуси баъзе аз музофоти қаламрави Ғазнавиён маълумоти кӯтоҳ, вале қобили мулоҳизаву нодир медихад. Ӯ дар ҳошияи саргузашти Султон Масъуд ахборе аз вазъи шаҳру минтақаҳои Нишопуру Балх, Систону Қусдор, Ғазнину Узғанд ва Марву Рай ироа мекунад, ки ҳама нодиру мондагоранд. Дар асари Байҳақӣ перомони Хатлон низ ишораҳову тазаккуроте мавҷуд аст. Ин ишораҳо хеле кӯтоҳ ва баъзан танҳо зикранд, вале боз ҳам азбаски гузориши расмӣ ва мустанаданд, аҳамияти муҳими илмӣ доранд, зеро тавре гуфта омад, дар дигар таърихҳо аслан тақрор намешаванд ва мунҳасир ба фарданд. Дар маҷмуъ, дар 17 маврид Байҳақӣ аз Хатлон зикр мекунад, ки дар гузориши зер кӯшиш мешавад, ки чигунагии он арзёбӣ шавад.

Дар аҳди Сомониён Хутал ҷузъи қаламрави онон буда, муаллифи Худуд-ул-олам, онро «аз мулки атроф» номидааст [13, с.74]. Ҳамзамони ӯ Макдиси Хатлонро аз Чағониён бошукӯхтар, густурдатар ва дорои шаҳрҳои бештар донистааст (8, с.290). Аспҳои ин хитта дар тамоми офоқ машҳур буданд [5, с.555]. Хонаводаи маҳаллии Абдуловудиён, ки аз насли арабҳои дар ин ҷо сокиншуда буданд, ҳоким ва хирочгузори Бухоро ба ҳисоб мерафтанд. Дар бораи мансубияти этникии ин хонадон назариёти дигаре ҳам ҳаст, ки баёни он моро аз асли матлаб дур месозад. Инро ҳам медонем, ки Хатлон ба дарбори Бухоро хироч намефристод, балки онро худ сарф мекарду, танҳо бар сиккаву хутбаи худ номи амири Хуросонро, ки намояндаи дудмони сомонӣ бар он ҳукумат мекард, тазаккур медихад. Бо сукути Сомониён қудратҳои навхостаи қарахонӣ ва ғазнавӣ марзҳои онро байни худ тақсим карданд [10, с.54-57]. Дақиқан аз кадом сол ба қаламрави Ғазнавиён дохил шудани Хатлон муайян нест, вале муҳаққиқи тоҷик Ғ. Ғоибов ин ҳодисаро маҳсули воқеаҳои соли 1008 медонад [5, с.231-232]. Тавре маълум аст, дар ин сол буд, ки миёни Хониёну Ғазнавиён дар Балх набарди хунине рух дода,

минбаъд моддаи тамаъи Хониён аз ин бисот чида шуд. Ин ки Маҳмуд (999-1030) ба Хатлон лашкар кашид ё не дар ҳеч сарчашмаи таърихӣ ишорае сурат нагирифтааст, вале дар қасидаи маъруфи Носири Хусрави Қубодиёни ки дар ситоиши марзи пургуҳари Хуросон, сарзаниши зиёиёни чоплӯс ва шоҳи фирефтаи Хуросон Маҳмуди ғазнавӣ ё ба таъбири Носири Хусрав Маҳмуди Зобулистон бахшида шудааст, чунин мисраъе омадааст:

Салом кун зи ман бод мар Хуросонро,
Мар аҳли фазлу хирадро на ому нодонро,
Ба мулки турк чиро ғарраед ёд кунед,
Чалолӣ давлати маҳмуди Зовулистонро.
Кучост он ки фаригуниён зи ҳайбати ӯ,
Ба дасти хеш супурданд Гузгонро.
Касе чун ӯ ба ҷаҳон дигаре надод нишон,
Ҳаме ба Синдон андар нишонд пайконро.
Чу Систон зи Халаф, Рай зи розиён бигрифт.
Ваз авчи кайвон сар барфарошт айвонро.
Чу Ҳиндро ба суми аспӣ турк вайрон кард,
Ба пойи пилон биспурд хоки Хатлонро [6, с.8-9].

Ба назари мо ин танҳо ишораи Носири Хусрав, тасодуфӣ ва барои эҷоди шеър набуда, ба чанд далел метавон онро воқеъӣ номид. Якум ин ки Носири Хусрав дар вақти ин лашкаркашӣ дар ҳамсоғии Хатлон, яъне дар Қубодиён зиндагӣ карда, ин вақт чор ё панҷсола буд ва овозаи ин лашкаркашии мудҳишро ҳатман шунида буд, ё аз падару ҳамзамонон доништа буд. Дигар ин ки тамоми мулкҳои дар ин қасида оварда шуда воқеан ҳам аз тарафи Маҳмуд тасарруф шуда буданд. Аз ҷумла соли 1002 Систон, соли 1010 Гузгон, соли 1029 Рай, солҳои 1005-1007 Синд ва беш аз 15 маротиба Ҳинд омочи ҳамалоти даҳшатафканонаи Маҳмуд гардид. Дар осори таърихӣ назари «Зайнул-ахбор», «Таърихи Яминӣ» ва «Равзату-с-сафо» ин ахбор тазаккуру такрор мешаванд. Пас наметавонист ки Хатлон дар қасидаи ғаррои Носири Хусрав барои танзими кофияву радиф омада бошад. Ва далели саввум ҳам он, ки дар шуруъ аз поёни даҳаи дууми асри XI бар сиккаҳои Хатлон номи салотини ғазнавӣ пайдо мегардад.

Дар бораи оғози салтанати сулолаи ғазнавӣ сиккаҳои ёфтшуда санаи баъдтарро (соли 1024) нишон медиҳанд [7, с.33-36], вале ин далел ахбори сарчашмаҳо (Утбӣ, Гардезӣ ва Байҳақӣ)-ро ботил намекунад. Агар Маҳмуд баъзе сулолаҳои маҳаллиро (аз ҷумла Халафро аз Систон, Фарингуниёро Гузгон) барканда бошад ҳам, ин корро дар Хутал накард ва далели аслии он ин буд, ки авзои Хутал аксаран ба сабаби ҳамлаҳои баъзе қавмҳои кӯчӣ ноором мегашт ва Маҳмуд, ки саргарми лашкаркашӣ ба Ҳинд буд, мехост ки ин гӯшаи қаламраваш ӯро бе дарди сар дорад. Бо бар чой гузоштани сулолаи маҳаллӣ Маҳмуд мехост, ки худӣ силсилаи маҳали масъули дафъи ҳамлаҳои торочгарона ва амнияти мардум бошад ва танҳо бо пардохти молӣ аз ин музофот иктифо намояд.

Дар саҳифаи нахустини асари Байҳақӣ, ки номаи аъёнӣ Ғазна ба Масъуд (1030-1041) дарҷ шудааст гуфта мешавад, ки онҳо бародари ӯ Муҳаммадро аз салтанат фурӯ

гирифта, дар Ғазнин ба номи Масъуд хутба кардаанд, аз шахсе ном бурда мешавад бо номи Хурраи Хутталӣ. Тавре аз ишораҳои Байҳақӣ бармеояд, ин зан хоҳари Маҳмуд ва аммаи Масъуд будааст, ки Масъудро хеле дӯст дошта, маҳз ӯ пинҳонӣ нома навишта, Масъудро аз ғавти Маҳмуд огоҳ менамояд ва сипас гузориш медиҳад, ки дар чанд рӯзи оянда бародараш Муҳаммад аз вилояти Гузгонон ба Ғазнин расида, бар ҷойи падар менишинад [1, с.58].

Ин зан Ғавҳар ном дошта, бонуфузтарин ва шояд гуфт танҳо зане буд, ки дар умури даргоҳу девони Ғазнавиён таъсир дошт. Байҳақӣ мегӯяд, ки ин хурра «сӯхтаи Масъуд буд», яъне ӯро беҳад дӯст медошт. Нуфузи ӯ тавассути Масъуд, амалӣ мешуд ва инчунин ин шоҳбонуи ғазнавӣ дар ҳунари таббоҳӣ назир надошт. Аз ҷумлаи корҳои Хурра, ки ба Масъуд писанд меомад, омода кардани ғизову хӯришҳои гуногуну болаззат буд. Доир ба чигунагии пайдо шудани унвони Хурраи Хутталӣ сарчашмаҳои муътабари ин давра (Байҳақӣ, Гардезӣ ва Утбӣ) хомӯши ихтиёр кунанд ҳам аз эҳтимол дур нест, ки Ғазнавиён бо хонаводаи ҳукуматгари Хуттал акди хешовандӣ баста, бо ин пайванд иртиботи силсилаҳо ва ҳукумати хеш бар Хутталро таҳким бахшидаанд. Ғазнавиён танҳо бо сарзаминҳои аз лиҳози стротезӣ муҳим чунин пайвандҳоро устувор мекарданд, аз ҷумла бо Оли Зиёр дар Гургону Табаристон, бо Маъмунини Хоразм ва бо ҳокими Чағонӣён. Инчунин бо хону хонзодаҳои қарохонӣ. Эҳтимол ин Ғавҳар пас аз ин ки ба акди ҳокими Хатлон даромада буд, бо марги ӯ дубора ба Ғазнин даъват карда шуд. Ҳамон тавре ки дигар духтари Сабуктагин Хурраи Колличӣ пас аз кушта шудани шавҳараш ба Ғазнин даъват шуд.

Баъд аз мулоқоти Маҳмуд бо Қадархонӣ соли 1024 дар Самарқанд муносибати ду тараф наздик гардид ва таъсири Ғазнавиён ба Хатлону Чағонӣён бештар шуда, сиккаҳои ғазнавӣ низ мурағаб дар Хатлон зарб зада мешуданд ва теъдоди зиёд ҳам аз ин сиккаҳо ба даст омадааст. Байҳақӣ овардааст, ки омили Хатлон дар рӯзгори Маҳмуд Абулхайри Балхӣ буда, дар огози қори Масъуд то аз зиндон озод шудани Ҳасани Маймандӣ шуғли вазорат ва ҳисобу китоби девонро ӯ масъул будааст [1, с.138]. Ба рӯзгори Маҳмуд намояндаи яке аз хонаводаҳои бонуфузи Хуросон Табонӣён Бусодиқи Таббонӣ, ки пайрави мазҳаби ҳанафӣ буд, қозиюлқузоти Хатлон таъин мешавад. Байҳақӣ дар ин бора маълумот дода менависад, ки «он ҷо бисту анд мадраса аст ба авқоф ба ҳам ва ба ҳама рӯзгорҳо он ҷо малике буд мутоъу муҳташам» [1, с.266]. Тавре маълум аст, вақф бо ангезаи накӯкорӣ собиқаи тулонӣ дар таърихи минтақа дошта, ин ниҳод маншаи хадамоти илмӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ гардидааст [11, с.32-51]. Аз ин омори овардаи Байҳақӣ чунин бармеояд, ки тавачҷуҳ ба амри таълиму тарбият ва эҷоди марокизи омӯзишӣ дар хиттаи Хатлон ҳамвора рӯ ба тавсеъаву густариш будааст.

Навиштаҳои Байҳақӣ асосан ба замони салтанати Масъуд бахшида шудаанд. Баъд аз марги Маҳмуд, миёни фарзандони ӯ Маҳаммад ва Масъуд барои ҷонишинии падар низоъ бархост. Азбаски аёну ашрофи Ғазна нахуст Муҳаммадро ба амири бардоштанд, Масъуд ки ин замон дар Исфохон ва дур аз Ғазнин буд, ба Алитагини қарохонӣ нома навишта, аз ӯ дархост намуд, то дар муборизаи зидди бародараш ӯро ёрӣ намояд. Бар ивази он ваъда кард, ки Хатлонро ба ихтиёри ӯ вомегузорад. Алитагин изҳори омодагӣ кард, вале тавре маълум аст, бидуни ҷанг Масъуд ба тахт соҳиб гашт ва ин ваъдаи худро фаромӯш карда, зарур надонист, ки Хатлонро ба Алитагин диҳад.

Алитагин аз ин ранчида аз рӯзҳои нахустини салтанати Масъуд ба Хатлон чашти тамаъ дӯхт. Олунтош яке аз ақобири лашкари турки дарбор вазияти ҳасоси минтақаро ба назар гирифта, ба Масъуд маслиҳат медиҳад, ки «Балх, Тахористон, Чағониён, Тирмиз, Қубодиён ва Хатлон ба мардум оғанда бояд кард, ки Алитагин «ҳар кучо ҳолӣ ёфту фурсат дид, ғорат кунаду фурӯ кӯбад» [1, с. 136-137].

Дигар ишораи Байҳақӣ ба Хатлон ба замоне дахл дорад, ки дар сари Масъуд ҳавасе омад, ки ба Ҳиндустон сафар намояд. Ӯ ин нияти хешро ба арқони ҳукумат баён медорад, ки мехоҳем «суннати падарон тоза карда бошему марди ҳосил карда ва шуқр гузорда». Вазир ӯро аз ин сафар барҳазар дошта таъкид менамояд, ки боястӣ дар Хуросон мақом кунад. Дар ғайри ин сурат хушдор медиҳад ки, Алитагин «мори думканда аст», «агар қасди Балху Тахористон накунад, бошад, ки сӯи Хатлону Чағониёну Тирмиз ояду фасод ангезад ва обрехтагӣ бошад» [1, с. 337]. Байҳақӣ решаи ин ҳодисаро медонист, ки Алитагин хостори Хатлон буда ва он ваъдаи дар ҳоли изтироб додаи Масъудро ёд дораду «он ҳавас дар дили вай мондааст» [1, с. 338]. Алитагин – ин ҳокими Самарқанду Бухоро, ки робитааш бо ҳукумати марказии Қарахониён хуб набуд, мехост бо гирифтани Хатлон аз ҷойгоҳи муҳими стротезии он истифода барад. Аз дигар сӯ, Ғазнавиён низ ба ин шаҳр аҳамият медоданд, то ҷое, ки вазир Аҳмад Ҳасани Маймандӣ ба амир маслиҳат медиҳад, ки Ҳиндро бо фиристодани сипаҳсолор оромиш бахшад ва худ бо тани хеш аз Тахористону Хатлон дифоъ намояд. Ин навиштаи дабири дарбор гувоҳест бар ҷойгоҳи Хатлон дар давлатдории Ғазнавиён.

Байҳақӣ дар се мавриди ҳудуди марзҳои Ғазнавиро оварда, ки он бад-ин қарор аст: Хуросон, Нимрӯз, Зобулистон, Ҳинду Синд, Чағониён, Хатлон, Қубодиён, Тирмиз, Қусдор, Макрон, Волиштон, Кийконон, Рай, Чибол, Сипоҳон, Гургону Табаристон. Масъуд аз халифаҳои ҳамзамони хеш Қодир ва Қоим барои идораи ин мулкҳо маншур мехост [1, с. 346].

Мавриди дигари зикри Хатлон дар шохқори Байҳақӣ, ба омадани кумичиён ба Хатлон муртабит аст. Маскани кумичиёнро манобеи он аср аз кӯҳҳои Бутамон дар болои дараҳое, ки ба Чағониёну Хатлон мерасид, доништаанд. Баъзе муаррихон онҳоро турк меноманд, ки дур аз воқеият аст. Фикри ба воқеият наздик он аст, ки кумичиёнро бақияи ақвоми нахустини Осиёи Миёна, чун сақоиён донем. Байҳақӣ меоварад, ки «навоҳии Хатлон шӯрида гашта буд аз омадани кумичиён ҳамчунин то ба Валволич ва Фанҷоб (Панҷоб)» [1, с. 443]. Амир вазир Аҳмади Абдусамадро дастур дод, ки бо як ҳайати муътабар, ки дар он чор ҳоҷиб, даҳ сарҳанг ва ҳазор савор буд, озими Балху Тахористон гардад. Ҳамчунон вазир дастур гирифт, ки ҳар рӯз ба Амир Масъуд аз рафти қор гузориш диҳад. Дар идомаи баҳс амир ба яке аз аъёнӣ даргоҳ иброз медорад, ки пас аз чанде худ низ озими Балх мегардад то ба маркази фитна (яъне Хатлон) наздиктар бошад. Вазир озими ин минтақа гардид, то авзоъро сомон бахшад Хатлонро барои Ғазнавиён нигоҳ дорад.

Байҳақӣ дар идомаи китоби хеш овардааст, ки дар яке аз номаҳои борамз (*мулаттаф*) вазири Ғазнавиён ба амир гузориш дод, ки ин ҷо (яъне дар Балх) асосан ба гирифтории Хатлону Тахористон расидагӣ кунад ҳам, аз мавқеияти он истифода бурда ба қорҳои дар ин замон ошуфтаи Хоразм ҳам дахл менамояд. Ниҳоят пас аз панҷ моҳи интизори соли 436-и ҳичрии қамарӣ (1034-и милодӣ) «Ҳочаи бузург Аҳмади Абдусамад

дар расид ғониҳои зофиран, ки бузург коре бар дасти вай баромада буд ба худуди Хатлону Тахористон ва он навоҳиро ором додаву ҳашамате бузург уфтода ва чун наздики амир расид бисёр навохт ёфт бармало ва бо вай ҳамон соат ҳолӣ кард», зеро «кори Тахористону Хатлон мунтазам гашт ва чидду саъйи нерӯи Хоҷа» [1, с. 464-465]. Хатлон ва умури он ба ихтиёри Билкотагин ном хоҷиби даргоҳ, ки аз муқаррабони амир Масъуд буд супурда шуд. Ҷузву томҳои маҳдуди артиш низ дар худуди Хатлон мустақар гаштанд.

Се моҳ пас аз ин ба навиштаи Байҳақӣ аз Балх номае мерасад ба амир Масъуд, ки Алитагин душмани сарсаҳти Ғазнавиён аз дунё гузаштааст ва фарзанди аршади ӯ ҷойнишини падар шуд. Аммо ин хабар боиси нигарониҳои Масъуд гардид, чун «кор ба ҷавонони корнодида уфтод, андешид, ки набояд, ки таҳаввуре равад». Ҳарчанде номаи таъзият ба назди писари Алитагин фиристода, ӯро фарзанд хонд, вале ӯ бо Ҳоруни Хоразмшоҳ, ки аз дарбори Ғазна озурда гашта буд, як ҷо алайҳи дарбори Ғазнин фаъолият мекарда. Онҳо дар ҳамин давра Ҷағониёну Тирмизро, ки бо Хатлон наздик буданд, ғорат карданд. Бо тадбири лашкар муяссар гашт, ки муқовимати душманони муштараки Ғазнавиён – писарони Алитагин ва фарзандони исёнкардаи Олтунтош Хоразмшоҳ дарҳам шикаста шавад. Хатлон низ ба оромиш расид. Ин оромӣ дар иттиҳоди дарбори Ғазнин боқӣ мондани хиттаи Хатлон дер напойд.

Соли 1036 вазъияти Ғазнавиён бинобар хуруҷи туркманҳои салҷуқӣ хеле бад шуд. Ҳамзамон авзоъи Хоразм ноором гашт. Аз ин фурсат Буритагини қарахонӣ хуб истифода мекунад ва ба сӯйи Хатлон ҷашм медезад. Бо баёни воқеаҳои марбут ин давра зикри Хатлон ва умуман муҳтавои «Таърихи Байҳақӣ» поён меёбад.

Байҳақӣ оварда, ки соли 1038 нома аз баридаи Вахш расид, ки Буритагин аз миёни қумиҷиён бо 3 ҳазор лашкар қасди Ҳулбук – маркази Хатлонро доранд. Дар идома оварда, ки ҳамзамон бо ин огоҳномаи барид аз худуди Хатлон номаҳои шикаҷотиву додхоҷии мардум мерасид, аз кирдори бади Буритагину ҳамроҳонаш. Ба ривояти Байҳақӣ «Амир аз ин нома андешаманд шуду ҷавоб фармуд, ки инак мо омадем». Аз омадани амир огоҳ шуда, Буритагин ҷавоб менависад, ки ӯ беҳабар аз он ҷӣ ба Ҳулбук рух дода ва қасд дорад ба хидмати амир ояд. Дар ин асно муносибати амир бо вазир сард ва аскарон тадбирҳои андешаи вазирро рад мекарданд. Аз ҷумла, пиромуни наҳваи мубориза бо Буритагин миёни дарбориён баҳсу ихтилоф буд. Вазир тақлиф намуд, ки бо Буритегин ба гуфтугӯ нишаста, аз нерӯи ӯ зидди туркманҳо истифода кунанд, вале амир тасмим мегирад, ки алайҳи Буритагин бичангад, ҳарчанд хабар мерасид, ки Буритагин бо шунидани омадани Масъуд фирор намудааст. Вазир боз гуфт, ки «то коре муҳимтар дорем лашкарро ба Буритагин машғул кардан саҳт носавоб аст,....нома кард ҳам ба волии Ҷағониён ва ҳам писарони Алитагин, то думи ин гиранду хашми вай битозад, то ҳам коре барояд ва ҳам агар осебе расад ба яке аз эшон расад, ба лашкари мо нарасад» [1, с.596].

Ба ин қонеъ нашуда, Масъуд аз рӯди Ҷайхун (Омӯ) мегузарад ва Буритагинро дунбол мекунад. Дар ҳамин асно аз Ғазнин нома меояд, ки фарзанди маҳбуби амир Масъуд – Саъид вафот кардааст. Буритагин ба самти дараҳои Шумон (водии Ҳисор) паноҳ бурда, аз паси худ артиши Ғазнавиёнро дар фасли сармои қаҳратун ба ин ҷо мекашонд ва ба қавли Байҳақӣ «дар ҳеч сафар лашкарро он ранҷ нарасид, ки дар ин

сафар». Аммо дар ҳамин вақт хабар мерасад, ки Довуди Салчуқӣ қасд дорад пули дар Тирмиз сохта ва лашкари Ғазнавиён гузаштаро хароб созад. Масъуд ночор баргашта бе ҳеч натиҷае сафарро қатъ менамояд ва Буритегин ҳатто ба лашкари хаста ва баргашта истода шабехун ҳам зада чанд аспу шутурро мерабояд. Ҳамзамон авзои Хуросон бо омадани Довуду Туғралу Ябғуи салчуқӣ ба Нишопур нобасомон гашта таваҷҷуҳи Масъудро ба самти Хуросон мекашонанд ва ӯ бармегардад. Дигар таваҷҷуҳе ба самти мулкҳои дар ин самти дарёи Ҷайхун (Ҷағониёну Хатлону Тирмиз) намекунад. Байҳақӣ таъкид мекунад, ки ҳамлаҳои Буритагини қарохонӣ ба сарнавишти минтақа ва хусусан курсии он Ҳулбук бетаъсир намонд ва «мардуми Хатлон аз ваю лашкараш ранҷ диданд» [1, с.596].

Ҳамин тавр Буритагин зарбаи мудҳише ба Ҳулбуку соири минтақаҳои Хатлон зада, онро аз доираи нуфузи ғазнавиҳо берун мекунад. Ҳамон андозае, ки дар ҳайати давлати Ғазнавиён будани Хатлон барои ин силсила аҳамияти ҳаёти дошт, берун мондани он низ оқибати нуговоре барои ворисони Маҳмуд дошт, чун ҳалқаи иртиботӣ гусуста шуда, ҳамзамон бо Хатлон Ҷағониёну Қубодиён ва каме баъдтар Хоразм ва саранҷом Хуросон низ дар дасти Ғазнавиён берун шуд.

Ҳамин тавр ишораҳои Байҳақӣ ба Хатлонро чамъбаст карда ба натиҷаҳои зерин расидан мумкин аст:

1. Хатлон аз ҷойгоҳи муҳимми истротежӣ бархурдор буда, силсилаҳои ҳукуматгар талош мекарданд, ки бар ин хитта тасаллут пайдо кунанд. Зеро он ҳалқаи васли мулкҳои ғазнавӣ ва курсие барои тасаллут бар тамоми минтақа буд. Аммо нахваи идораи Ғазнавиён аз Салчуқӣ тафовут дошта, онҳо мехостанд, ки ин мулк дар итоати бечунуҷарои Ғазнин бошад, ки вақт нодурустии онро собит кард;

2. Ғазнавиён пас аз тасарруфи сарзамини Хатлон, барои дар итоати худ ниғаҳ доштани Хатлон, бо хонадони ҳукуматгари маҳаллӣ ақду аҳд баста, шоҳзодаҳои ин силсиларо ба ақди ҳокими Хатлон медароранд. Ва ин гувоҳест ки ҳамон аҳамияте ки Ғазнавиён барои Хоразму Гургону Табаристон қоиладанд, ба Хатлон низ ҳамон таваҷҷуҳро доштанд.

3. Ҳамон андоза ки ба даст овардани Хатлон дар басту назми имперотурии Ғазнавиён нақшофаринӣ кард, берун шудани он низ аз дасти ин силсила, ба оқибатҳои нуговору саранҷом аз даст додани Хуросон мунҷар гардид.

Адабиёт

1. Байҳақӣ, Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни. Таърихи Байҳақӣ / таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. – Душанбе, 2014. – 774 с.

2. Байҳақи Абулфазл, Та'рих-и Мас'уди / перевод и примеч. А. К. Арендса. Изд. 2-ое доп. – М.: Наука, 1969. – 1008 с.

3. Бартольд, В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Бартольд, В. В. Сочинения: В.9. т. – М.: ИВЛ, 1963. – Т. I. – 758 с.

4. Бартольд, В. В. Хутталь // Бартольд, В. В. Сочинения: В.9. т. – М.: ИВЛ, 1965. – Т. III. – С. 555-557.

5. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе, 2006. – 906 с.
6. Девони ашъори Носири Хисрави Кубодиёнӣ / ба тасҳеҳи Насруллоҳи Татавӣ. – Техрон: Гулшан, 1347. – 694 с.
7. Довутов, Д. Обращение газнавидских монет в Хуталаяне // История и культура Куляба. – Куляб, 1989. – С. 33-36.
8. Мақдисиъ Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсану-т-тақосим фи маърифатил ақолим / тарҷумаи Алинақии Мунзавӣ. – Техрон, 1385. – 810 с.
9. Муллоҷон, С. Зикри тоҷикон дар «Таърихи Байҳақӣ» // Тоҷикон дар қаламрави Ориёно / гирдоварӣ ва таҳқиқи М. Шукурзода. – Душанбе, 2007. – С. 184-190.
10. Муллоҷон, С. «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ (муруре пиромуни сохтори идорию русуми дарбори Ғазнавиён). – Душанбе, 2013. – 160 с.
11. Муллоҷон, С. Бунёди хайрия ва суннати вақф дар таърихи мардуми тоҷик // Маҷмуаи мақолаҳои Маркази исломшиносӣ. – Душанбе, 2019. – С. 32-51.
12. Муллоҷон, С., Садиров, Ш. Таърихи маҳаллӣ // Паёми Донишқадаи забонҳо. – 2022. – №4 (40). – С. 158-166.
13. Худуд-ул-олам мин-ал-машриқи ила-л-мағриб / бо кӯшиши Манучехри Ситуда. – Техрон: Китобхонаи Тахурӣ, 1362. – 252 с.

ЗИКРИ ХАТЛОН ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»

«Таърихи Байҳақӣ» аз ҷумлаи манобеи муҳими порсӣ ба шумор рафта, дар бораи саҳифаҳои гуногуни таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии халқи тоҷик ва шаҳру музофоти гуногуни он маълумоти нодир медиҳад. Хатлон аз ҷумлаи минтақаҳои, ки муаррихи тоҷик Абулфазли Байҳақӣ дар мавридҳои гуногун аз он зикр кардааст. Хатлон дар замони Сомониёну Ғазнавиён чанд шаҳри ободу маъмур дошт, ки ба номи ҳокимони сомонию ғазнавӣ сикка мезаданд. Аз ин рӯ, қудратҳои сиёсӣ талош мекарданд, ки ин музофоти калидӣ дар байни Хуросону Мовароуннаҳрро таҳти контрол биёваранд. Байҳақӣ навиштааст, ки дар ин хитта беш аз 20 мадраса фаъолият мекард, ки ҳар кадом дорои вақф буданд. Байҳақӣ дар асари хеш аз зани соҳибнуфузе бо номи Хурраи Хутталӣ ёдовар мешавад, ки дар ҳаводиси солҳои 1025-1040-и давлати Ғазнавиён нақш гузоштааст. Дар замони нооромии Хуросон (1035-1040) намояндагони ҷудоғонаи Қарохониён барои ба даст овардани Хатлон бо Ғазнавиён ба ҷангу пайкор пардохта, саранҷом соли 1038 Буритагин онро ба даст овард. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хатлони ободу хуррам ба харобазор мубаддал гардид.

Калидвожаҳо: таърих, Абулфазли Байҳақӣ, «Таърихи Байҳақӣ», манобеи порсӣ, тоҷикон, Хатлон, Сомониён, Ғазнавиён.

ХАТЛОН В «ИСТОРИИ БАЙҲАКИ» («ТАРИХИ БАЙҲАКИ»)

«История Байхаки» является одним из важных персидских источников, где представлены уникальные сведения о различных страницах политической и социальной истории таджикского народа и его различных городах и провинциях. Хатлон — один из

регионов, неоднократно упоминаемый таджикским историком Абульфазли Байхаки. Во времена Саманидов и Газневидов в Хатлоне было несколько процветающих и административных городов, где чеканили монеты для саманидских и газневидских правителей. Поэтому политические силы пытались контролировать этот ключевой регион между Хорасаном и Мовароуннахром. Байхаки писал, что в Хатлоне было более 20 медресе, каждое из которых имело вакфы. В своей работе Байхаки упоминает влиятельную женщину по имени Хуррай Хуттали, сыгравшую роль в событиях 1025-1040 гг. в государстве Газневидов. Во время Хорасанской смуты (1035-1040) отдельные представители Караханидов боролись с Газневидами за Хатлон, и Буритагин завоевал его в 1038 году. В результате этих войн процветающий Хатлон превратился в руины.

Ключевые слова: история, Абулфазл Байхаки, «История Байхаки», персидские источники, таджики, Хатлон, Саманиды, Газнавиды.

MENTIONING OF KHATLON IN THE «BAYHAQI'S HISTORY»

«Bayhaqi's History» is one of the important Persian sources, which provides the necessary information about various periods of the political and social history of the Tajik people and its various cities and provinces. Khatlon is one of the regions repeatedly mentioned by the Tajik historian Abulfazli Baykhaki. During the times of the Samanids and Ghaznavids, Khatlon had several prosperous and administrative cities that minted coins in the name of the Samanid and Ghaznavid rulers. Therefore, political forces tried to control this key province between Khorasan and Mawaraunnahr (Transoxiana). Bayhaqi wrote that there were more than 20 madrassas in the area, each of which had a foundation. In his work, Bayhaqi mentions an influential woman named Hurrai Khuttali, who played a role in the events of 1025-1040 of Ghaznavid period. During the Khorasan troubles (1035-1040), individual representatives of the Karakhanids fought with the Ghaznavids for Khatlon, and Buritagin conquered it in 1038. As a result of these wars, prosperous Khatlon was reduced to ruins.

Keywords: history, Abulfazli Bahaqi, Bayhaqi's History, Persian sources, Tajik people, Khatlon, Samanids, Ghaznavids.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллохи Муллоҷон – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва археологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (992) 918-80-06-10; E mail: saifullo7272@mail.ru

Сведения об авторе: Сайфуллахи Муллоджон – доктор исторических наук, профессор кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии Национального университета Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (992) 918-80-06-10; E mail: saifullo7272@mail.ru

Information about the author: Saifullahi Mullojon - Doctor of History, Professor of the Department of History of the Ancient World, Middle Ages and Archeology of the National University of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: (992) 918-80-06-10; E mail: saifullo7272@mail.ru

УДК Тадж:9+39+398+008+003+908(575.3)

**ТАДЖИКИ В ЗАРАФШАНСКОМ ОКРУГЕ:
ИСТОРИЯ И ОСОБЕННОСТИ
(на основе материалов А. Д. Гребенкина)**

**Одинаев Абдумавлон Назирович,
Козизода Шухратджон Кози**

Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ

Зеравшанский округ, окруженный историческими перипетиями и культурными особенностями, становится объектом внимания в исследовании, представленном А. Д. Гребенкиным. Данное исследование направлено на таджиков – этническую группу, населяющую данный регион Средней Азии. Проанализированные материалы А. Д. Гребенкина раскрывают не только исторические и языковые аспекты, но и особенности самоидентификации таджиков, выражающиеся через три употребляемых термина: «таджик», «тад» и «сарт».

Отмечается, что для таджиков город – не только место проживания, но и пространство для реализации своих характерных черт. Их тесная связь с городами отражает специфические аспекты социальной структуры и культурного развития, что делает исследование А. Д. Гребенкина ценным исследовательским вкладом в понимание этнического многообразия Средней Азии.

Дополнительно, анализ автора обращается к многоликости таджиков, их своеобразному характеру, который объединяется не только физическими особенностями, но и духовными качествами. А. Д. Гребенкин различает две группы таджиков, подчеркивая их разнообразие в языке, культуре и образе жизни.

Исследование также затрагивает влияние других этнических групп на формирование таджикского этнического типа в Зеравшанском округе, предлагая новый взгляд на этническую мозаику и культурные влияния в данном регионе Средней Азии.

Таким образом, материалы А. Д. Гребенкина представляют собой ценный вклад в исследование истории, особенностей и культурных аспектов таджиков в данном регионе. Кроме того, они способствуют обогащению понимания этнического многообразия и социокультурной динамики в Средней Азии.

С тем, как русские вступили в город Средней Азии в 1864 году, началась история исследования таджиков в Зеравшанском округе. По мере продвижения на восток и на юг, встречаясь с таджикским населением, русские обнаружили, что в западных отрогах Тянь-Шана, где берут свое начало реки Чирчик, Ангрен, Сыр, Аксу и Зарафшан, таджикское население становится преобладающим. По мере времени эта территория превращается в исключительно таджикскую, подарив исследователям возможность изучить историю и особенности этого древнего народа.

А.Д. Гребенкин, занимаясь исследованием, сосредотачивается на таджиках Зеравшанского округа, предоставляя лишь изредка упоминания о таджиках других оазисов Средней Азии. Термин «таджик» используется туземцами для обозначения своего народа, и их самоназвание произошло от «тадж» - коронованный, свидетельствуя о временах, когда их цари носили корону. Эта историческая ассоциация

позволяет ознакомиться с остатками древней цивилизации, которая когда-то охватывала большую часть Азии [4, с.3].

А.Д. Гребенкин также обращает внимание на различные наименования таджиков в Зеравшанском округе: общее - «таджик», а также «тад» и «сарт» или «сасык-сарт» для выходцев из Мерва. Он разъясняет, что таджики, хотя разбросаны неравномерно по округу, образуют преимущественно городские и пригородные общины, и свободны от привязанности к месту, что делает их всегда готовыми к переселению [4, с. 3; 1].

В период присоединения Средней Азии к России в конце XIX века выявились две основные линии в российской политике по отношению к региону. Сторонники активной политики в Средней Азии настаивали на максимальной военной активности, тогда как другие полагали, что Средняя Азия имеет второстепенное значение для внешней политики России.

Для разрешения вопроса о Зеравшанской долине фон-Кауфман решил провести длительные переговоры с представителями эмира Музаффера (1860-1885) с ноября 1867 года по апрель 1868 года. Однако эти переговоры оказались неудачными, и в мае 1868 года военные действия между Россией и Бухарой возобновились. Результатом стало поражение бухарских войск и утеря ханством значительной части своей территории [11, с.77].

Занятие Самарканда и части Зеравшанской долины русскими войсками внесло новые политические вопросы в повестку дня. Вопрос о включении Самарканда в состав России не был решен немедленно. Царское правительство, особенно его внешнеполитическое ведомство, считало нецелесообразным непосредственное включение Самарканда в российскую империю, опасаясь возможного обострения англо-русских отношений.

Эмир принял все условия после Зерабулакского сражения. Единственная уступка со стороны колониальной администрации заключалась в предоставлении более льготных сроков для уплаты контрибуции, учитывая внутренние обстоятельства в Бухарском ханстве.

Актуальность изучения истории и особенностей таджиков в Зеравшанском округе вытекает из их значительного влияния и присутствия в этом регионе, особенно после завоевания города Средней Азии в 1864 году. С каждым шагом на восток и на юг, таджикское население становилось все более преобладающим, превращаясь иногда в сплошное таджикское население, особенно в западных отрогах Тянь-Шана, откуда берут свое начало реки Чирчик, Ангрэн, Сыр, Аксу и Зарафшан [11].

Материалы А. Д. Гребенкина, предоставленные в исследовании, приобретают особую значимость, поскольку он обратил внимание на этнические, языковые и социокультурные аспекты таджиков в Зеравшанском округе. Он предоставляет уникальный взгляд на процесс формирования этого народа, изучая остатки древних обитателей Средней Азии и изменения, которые произошли в их культуре и образе жизни.

Исследование также подчеркивает, что таджики имеют особое отношение к городам и всегда стремятся к переселению в них. Эта тесная связь между таджиками и городами в среднеазиатском контексте отражает специфические аспекты социальной структуры и культурного развития этой этнической группы.

Исследование на основе материалов А. Д. Гребенкина предоставляет ценную информацию о истории, особенностях и культурных аспектах таджиков в Зеравшанском округе. Это также является значимым вкладом в изучение этнического многообразия и социокультурной динамики в Средней Азии [2-10].

Важным аспектом исследования является утверждение, что таджики в различных городах имеют разные типы и языки, но при этом сохраняют общие духовные качества. Это отражает разнообразие этнических и культурных влияний на таджикскую общность в Зеравшанском округе. Также отмечается, что в Средней Азии принято идентифицировать себя не как таджиков, а как жителей конкретных городов, что говорит о тесной связи между этнической и городской принадлежностью.

Описание характера таджиков подчеркивает их многоликий и смешанный характер, который объединяется не столько общими физическими чертами, сколько духовными качествами. Они представляют собой смесь различных этнических групп, пришедших в регион из различных городов Средней Азии. Эта смесь создает уникальный тип таджика, не поддающийся четкому определению и выражающий богатство этнического многообразия в Зеравшанском округе [4].

Описанные две группы таджиков подчеркивают многообразие этнического состава их общины в Зеравшанском округе. Также стоит отметить, что пришлые таджики из различных городов Средней Азии вносят свой вклад в этническую мозаику региона, создавая богатство и разнообразие таджикской общности.

А.Д. Гребенкин в своих исследованиях выделяет религиозные и общественные аспекты среднеазиатского общества, особенно в отношении таджиков в Средней Азии. Он подробно описывает особенности религиозной практики, рассматривая ее как профессиональное занятие для мулл, казиев, богатых людей и монахов.

А.Д. Гребенкин подчеркивает двойственность отношения таджиков к религии. С одной стороны, масса таджикского народа в целом проявляет равнодушие к религиозным обязанностям, таким как намазы, посещение мечетей и др. С другой стороны, общество требует от каждого индивида строгого соблюдения религиозных норм и стандартов. Это создает некоторое напряжение между общими наклонностями массы и индивидуальными требованиями, нарушение которых подвергается общественному осуждению.

Также заметно, что под влиянием русского управления и с уничтожением раисов, традиционные религиозные практики среди местного населения сократились, что привело к уменьшению посещений мечетей и мактаб-хана (школ для обучения детей религиозным наукам. – О.А.) [4].

Он отмечает два различных обычая в городах и кишлаках: в долинах, где семьи объединены общим питанием или общим скотом, дома могут вмещать до 30 человек, в то время как в городах и горных кишлаках, обычно, проживает одна семья в доме, и численность населения в таких домах средне составляет 5-6 человек.

Автор предоставляет данные по числу мечетей и учащихся в различных населенных пунктах Зеравшанского округа, отмечая, что количество мечетей включает исключительно информацию о 212 кишлаках, а для остальных применена пропорция. Всего в округе 1,383 мечети с 22,610 учащимися.

А.Д. Гребенкин также замечает, что соотношение учащихся к населению, хоть и представляется благоприятным (1 учащийся на 14 жителей), не является однозначным

показателем образовательного уровня, учитывая особенности узбекского населения, склонного забирать своих детей из школ для участия в хозяйственной деятельности, и общей нелюбовью к грамотности [7, с.170-171].

А.Д. Гребенкин также описывает феномен лицемерия и тайны в обществе. Несмотря на равнодушие к религиозным обязанностям, общество негодует при нарушении этих обязанностей индивидуалом и подчеркивает вину в соответствии с социальными стандартами [4].

Наконец, автор обращает внимание на трансформации в образовании, связанные с приходом русской власти, указывая на уменьшение числа учеников в мактаб-хана и тенденцию родителей не посылать своих детей в школу. Это отражает изменения в образовательных практиках и восприятии образования в контексте колониального управления.

Афанасий Давыдович Гребенкин (5 июля 1840-1888) был офицером Русской императорской армии, полковником и кавалером ордена Святого Георгия 4-й степени. Он прошел военное образование в Михайловском Воронежском кадетском корпусе и Михайловской артиллерийской академии, завершив службу в 1887 году.

А.Д. Гребенкин проявил интерес к этнографии и традициям народов Средней Азии, особенно таджиков. Его вклад в исследования обусловлен участием в Искандеркульской военно-научной экспедиции в 1870 году, где занимался исследованием верховьев Зеравшан. Его служба в Зеравшанском округе и опыт в туркестанских походах предоставили ему уникальную возможность изучить обычаи, быт и традиции таджиков [5].

А.Д. Гребенкин использовал военный опыт и пребывание в регионе для систематического сбора данных о таджиках. Его методы исследования включали описание обычаев, религиозной практики, социальной структуры и экономической деятельности таджиков. Он акцентировал внимание на религиозности народа, в частности, выявляя их отношение к вере и понимание ислама. А. Д. Гребенкин также проводил сравнительный анализ между таджиками и другими народами региона, особенно выделяя их религиозные практики и образ жизни [4].

Автор приходит к выводу, что таджики в Зеравшанском округе проявляют особенности в своей религиозной практике. Он отмечает, что таджики, по сравнению с другими народами округа, более осознанно придают значение религиозному внешнему облику, и их религиозность часто сопровождается лицемерием. Также выделяется высокое количество мечетей в округе, но небольшое число мулл и имамов, не являющихся таджиками.

А.Д. Гребенкин также проводит анализ разнообразных сфер деятельности таджиков, включая земледелие, ремесла, торговлю и образование. Он особо подчеркивает предпринимательский подход таджиков в сельском хозяйстве, где они не только занимаются земледелием, но часто выступают в роли предпринимателей, вкладывая капитал в производство, а не ограничиваясь ролью простых работников.

А.Д. Гребенкин внес значительный вклад в изучение этнографии и обычаев таджиков в Зеравшанском округе. Его методы исследования, основанные на военном опыте и пребывании в регионе, предоставили ценные данные о религиозных и социокультурных аспектах жизни таджиков [2-10].

Исследовательский подход к изучению таджиков в Зеравшанском округе, представленный А.Д. Гребенкиным, охватывает различные аспекты жизни этой этнической группы в данном регионе. Судя по предоставленным материалам, исследование Гребенкина включает анализ исторических исследований, а также методов, используемых для изучения таджикского населения.

Важным элементом исследования является описание особенностей земледельческой деятельности таджиков. Согласно представленным данным, таджики обрабатывают землю преимущественно в случае нехватки собственных угодий. Они занимаются различными видами сельского хозяйства, такими как садоводство, конюшенные работы, водовозы, мастеровые, ремесленники и мелкие торговцы.

Таджики активно занимаются сельским хозяйством, включая выращивание овощей, картошки, капусты, виноградников, а также шелкопрядением. Исследование указывает, что таджики, владеющие землей, стремятся отдавать ее в аренду другим таджикам. Также отмечается, что лучшие сады и виноградники принадлежат таджикам.

Вторая часть исследования посвящена ремесленной деятельности таджиков в Зеравшанском округе. А.Д. Гребенкин выделяет, что большая часть ремесленных производств сосредоточена в руках таджиков. Они занимаются различными видами ремесел, такими как выделка кожи, ткачество и изготовление различных предметов быта. Исследование подчеркивает, что таджики, как ремесленники, проявляют способности к усовершенствованию своей работы и стремление к использованию лучших методов и инструментов [4; 8].

Согласно представленным данным, таджики как ремесленники производят товары, соответствующие потребностям местного населения. Отмечается, что хотя их продукция может не соответствовать европейским стандартам в отношении законченности и красоты, они предлагают товары, доступные для большинства потребителей в округе. Таджик активно занимается выделкой кожи и производством различных текстильных изделий, таких как алачи, каламы и другие.

Согласно А.Д. Гребенкину, таджики в Зеравшанском округе не заселяют его сплошной полосой, а разбросаны по городам и кишлакам. Таджик сосредоточены в городах, таких как Самарканд, Ургут, Каттакурган, Пенджикент и Пеншанбе.

В целом, анализ материалов А.Д. Гребенкина о таджиках в Зеравшанском округе позволяет нам более понять историю, особенности и культурные аспекты этнической группы в данном регионе. Уделенное внимание терминологии, используемой для обозначения таджиков, раскрывает не только лингвистические аспекты, но и является ключом к пониманию самоидентификации этого народа.

Исследование выявляет разнородное распределение таджиков, подчеркивая их размещение в городах и кишлаках, что отражает интересные социокультурные взаимодействия в регионе. Важным аспектом является также специфическое отношение таджиков к городам, что свидетельствует о тесной связи между этнической группой и городской средой в среднеазиатском контексте.

А.Д. Гребенкин подчеркивает не только многообразие физических черт таджиков, но и их духовное единство, которое выражается через общие ценности и культурные особенности. Описанные две группы таджиков, различающиеся по языку и характеристикам, подчеркивают этническое разнообразие в Зеравшанском округе, создавая уникальный тип таджика, богатый историей и культурой.

Интересный аспект исследования – влияние различных этнических групп на формирование этнического типа таджиков. Смешивание культур и кровей приводит к уникальному этническому сгустку, отражающему многогранность и культурное богатство таджикской общины.

Таким образом, работа А.Д. Гребенкина является важным вкладом в исследование этнического многообразия и социокультурной динамики в Средней Азии, предоставляя ценную информацию и стимулируя дальнейшие исследования в этом направлении.

Литература

1. Бобомуллоев, С. Гребенкин А. Д. о таджиках (к вопросу об этногенезе) [Текст] // ЦентрАзия URL: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1346658240> (дата обращения: 23.11.2023).
2. Гребекнин, А. Заметки о Когистане [Текст] // Туркестанские ведомости. – 1871. – № 22. – С. 87-89.
3. Гребенкин, А. Д. Мелкие народности Зеравшанского округа [Текст] / А.Д. Гребенкин // Русский Туркестан. – М., 1872. – Вып. 2. – С. 118.
4. Гребенкин, А. Д. Таджики [Текст] // Русский Туркестан [Текст]: Сборник, изданный по поводу Политехнической выставки. Выпуск II. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. – М., 1872. – С. 3-50.
5. Гребенкин, А. Д. [Текст] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Гребёнкин, Афанасий Давыдович — Википедия (wikipedia.org) (дата обращения: 23.11.2023).
6. Гребенкин, А. Д. Заметка о видах землевладения в Зеравшанском округе [Текст] / А. Д. Гребенкин // Туркестанский ведомости. – 1873. – №3. – С. 9-10.
7. Гребенкин, А. Д. Этнографический очерк Зеравшанского округа [Текст] / А.Д. Гребенкин // Туркестанский ведомости. – 1872. – № 45. – С.169-171.
8. Гребенкин, А. Д. Ремесленная деятельность таджиков Зеравшанского округа [Текст] / А. Д. Гребенкин // Материалы для статистики Туркестанского края: Ежегодник. – СПб, 1873. – Т.1. – С. 118
9. Гребенкин, А. Д. Заметки о Когистане [Текст] / А. Д. Гребенкин // Материалы для статистики Туркестанского края: Ежегодник. – СПб.: Туркестанский стат. ком. изд-во, 1873. – Вып. II. – С. 71-73.
10. Гребенкин, А. Д. Заметки о Когистане [Текст] / А. Д. Гребенкин // Туркестанские ведомости. – 1872. – №№ 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 32.
11. Дмитриев, Г. Л. Самаркандский вопрос в русско-бухарских отношениях 1867-1873 гг. [Текст] / Г. Л. Дмитриев // Материалы по истории присоединения Средней Азии к России. Ч. I / редкол.: П.А. Ковалев и др. – Ташкент: Ташкентский гос. ун-т, 1969. – С. 74-92.

ТАДЖИКИ В ЗАРАФШАНСКОМ ОКРУГЕ: ИСТОРИЯ И ОСОБЕННОСТИ (на основе материалов А.Д. Гребенкина)

Исследование, основанное на материалах А. Д. Гребенкина, представляет собой анализ истории и особенностей таджиков в Зеравшанском округе Средней Азии. Особое

внимание уделяется трем терминам, используемым для обозначения этнической группы – «таджик», «тад» и «сарт», раскрывая их исторические и языковые корни. Это позволяет более полно понять самоидентификацию таджикского народа в данном регионе.

Описывая многоликий характер этнической группы, А. Д. Гребенкин выделяет две группы таджиков, подчеркивая их различия в языке, культуре и физических чертах. Важным аспектом исследования является утверждение об интеграции различных этнических групп в формирование таджикского этнического типа, включая влияние евреев, персов, индийцев и арабов.

Исследование А. Д. Гребенкина предоставляет обзор исторических и культурных аспектов таджиков в Зеравшанском округе, обогащая наше понимание этнического многообразия и социокультурной динамики в Средней Азии.

Ключевые слова: Таджики, Зеравшанский округ, А. Д. Гребенкин, Средняя Азия, самоидентификация, социокультурные взаимодействия, городская жизнь, этническое многообразие, культурные влияния, исторические корни.

ТОЧИКОНИ МИНТАҚАИ ЗАРАФШОН: ТАЪРИХ ВА ВИЖАГИҶО (бар асоси маводи А. Д. Гребенкин)

Таҳқиқоти анҷомшуда бар пояи маводи А.Д. Гребенкин намоёнгари таҳлил ва хусусиёти тоҷикон дар минтақаи Зарафшони Осиёи Миёна аст. Се истилоҳи баёнгари таалуқи қавмӣ (этникӣ) – «тоҷик», «тод», ва «сарт» ҷойгоҳи меҳварӣ дар мақола дошта, решаҳои таърихиву забонии ҳар кадом аз онҳо таҳқиқ шудааст. Ин имкони шинохт ва таъйини хувияти этникии халқи тоҷик дар ин минтақаро фароҳам кардааст.

А.Д. Гребенкин зимни шарҳ додани чандгунагии ин гурӯҳи этникӣ ва тақсими он ба ду даста ишора карда, тафовутҳои забонӣ, фарҳангӣ ва ҷисмонии онҳоро хотирнишон сохтааст.

Назари хосси А.Д. Гребенкин баёнгари иштироки гурӯҳҳои мухталифи этникӣ (ба шумули яҳудиён, форсо, хиндиҳо, арабҳо) дар ташаккули этнотипи тоҷикон аст.

Таҳқиқоти А.Д. Гребенкин зимни ташреҳи вижагиҳои таърихӣ ва фарҳангии тоҷикони минтақаи Зарафшон шинохти моро аз гуногунии этникӣ ва раванди иҷтимоӣ фарҳангии Осиёи Миёна афзун мекунад.

Калидвожаҳо: тоҷикон, минтақаи Зарафшон, А.Д. Гребенкин, Осиёи Миёна, худшиносӣ, ҳамкории иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳаёти шаҳрӣ, гуногунии этникӣ, таъсири нуфузи фарҳангӣ, решаҳои таърихӣ.

TAJIKS IN ZARAFSHAN REGION: HISTORY AND FEATURES (based on materials by A.D. Grebenkin)

Research based on materials by A.D. Grebenkin, is an analysis of the history and characteristics of the Tajiks in the Zeravshan region of Central Asia. Particular attention is paid to the three terms used to designate the ethnic group - “Tajik”, “Tad” and “Sart”, revealing their historical and linguistic roots. This allows us to more fully understand the self-identification of the Tajik people in this region.

Describing the multifaceted nature of the ethnic group, A.D. Grebenkin distinguishes two groups of Tajiks, emphasizing their differences in language, culture and physical features. An important aspect of the study is the statement about the integration of various ethnic groups in the formation of the Tajik ethnic type, including the influence of Jews, Persians, Indians and Arabs.

Research by A.D. Grebenkina provides an overview of the historical and cultural aspects of the Tajiks in the Zeravshan region, enriching our understanding of ethnic diversity and sociocultural dynamics in Central Asia.

Keywords: Tajiks, Zeravshan region, A.D. Grebenkin, Central Asia, self-identification, sociocultural interactions, city life, ethnic diversity, cultural influences, historical roots.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Одинаев Абдумавлон Назирович** – ходими хурди илмии шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 734025, хиёбони Рӯдакӣ, 33. кӯч. Академик Раҷабовҳо, б. 9. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8735>

Қозизода Шӯхратҷон Қозӣ – докторанти (PhD) Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: kozizoda_1997@mail.ru

Сведения об авторах: **Одинаев Абдумавлон Назирович** – младший научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша, Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, 734025, проспект Рудаки 33. ул. Академиков Раджабовых, д. 9. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; ORCID идентификатор: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8735>

Қозизода Шухратҷон Қози - докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: kozizoda_1997@mail.ru

About the authors: **Odinaev Abdumavlon Nazirovich** is a Junior Researcher at the Department of Ancient, Medieval, and Modern History of the Institute of History, Archaeology, and Ethnology, A. Donisha National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 734025, Rudaki Avenue 33., 9, Akademiks Rajabovs str. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; ORCID Identifier: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8735>

Qozizoda Shuhratjon Qozi - PhD candidate at the Institute of History, Archaeology, and Ethnography named after Ahmad Donish, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: kozizoda_1997@mail.ru

**ТАНҚИД ВА КИТОБИЁТ
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ
CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY**

ТДУ 9точик+016:9точик+37точик+001

**РАҲНАМОИ ИЛМӢ БАРОИ ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ТОЧИКОН
(андешаҳо дар хошияи дастури библиографии «Таърихи тоҷикон дар оинаи
илм: китобнома / мураттиб А. И. Усмонзода. – Хучанд: Нури маърифат,
2023. – 220 с.»)**

Комилзода Шариф

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ифтихори 115-солагии содрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобочон Ғафуров аз ҷониби нашриёти «Нури маърифат»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров китобнома таҳти унвони «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» ба таъб расид [4]. Мураттиби он доктори илмҳои таърих, профессор Усмонзода Аюб Ислон мебошад. Мураттиби китобнома ҳамчун муаррихи шинохта дар таҳқиқи масъалаҳои мубрами илми таърих саҳми муносиб гузошта, дар ин самт як қатор асару мақолаҳои пурарзиш таълиф намудааст. Аз ҷумла, «Садриддин Айнӣ ва масъалаҳои таҳқиқи таърихи халқи тоҷик дар қарни XX» (Хучанд, 2008. – 112 с.), «Тоҷикшиносии бузург»: китобномаи академик Бобочон Ғафуров (Хучанд, 2017. – 136 с.), «Аҷдоди тоҷикон дар давраи пайдоиш ва густариши ислом (асрҳои VII-X)» (Хучанд, 2017. – 148 с.), «Арҷномаи устодони таърихнигор» (Хучанд, 2020. – 140 с.), «Взлет материальной культуры таджикской цивилизации в XX веке» (Худжанд, 2005. – 248 с.), «Развитие духовной культуры таджиков в XX веке» (Худжанд, 2012. – 484 с.). Ва маҳз ҳамин хубу ҳамаҷониба донишмандони давраҳои асосии ташаккули таърихи халқи тоҷик ва дар робита ба он ба инобат гирифтани саҳми муҳаққиқону таърихнигорон дар ҳаллу фасли масъалаҳои матраҳшуда ба мураттиб имкон додааст, ки як асари қалонҳаҷми библиографиро барои хонандагон таҳия намояд. Чунонки дар маълумотномаи АМИТ «Ховар» ишора шудааст: «мураттиби китоб қабл аз таҳияи он давоми чанд соли охир силсилаи осори арзишманди илмӣ, дастури таълимӣ роҷеъ ба таърихи давлатдорӣи Сомониён, хидматҳои бузурги Садриддин Айнӣ ва Бобочон Ғафуров дар таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва амсоли инро ба қалам овардааст. Ин гуна пажӯҳишоти қобили тавачҷуҳ барои омода намудани чунин китобномаи муҳим заминаи мусоид фароҳам овардаанд» [5].

Ҳамзамон, дар мақолаи муқаддимаӣ раиси вилояти Суғд, муовини аввали Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Раҷаббой Аҳмадзода қайд намудаанд, ки «китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм»-ро ки ба муносибати 115-солагии академик Бобочон Ғафуров ва озмуни ҷумҳуриявии ««Тоҷикон – оинаи таърихи миллат» омода ва нашр гардидааст, ташаббуси нек буда, дар роҳи шинохти мактаби таърихнигорӣи муосири тоҷик нақши муҳим хоҳад гузошт. Ин сарчашма метавонад ҳазорон ҳазор ҷӯяндаи таърихи бошуқӯҳи Аҷамро ба аслу мабдаи таърихи ташаккулу тақомули миллати озодаву наҷиби тоҷик пайвандад» [1, с.6]. Воқеан, ин асари библиографӣ «барои иштирокдорони Озмуни ҷумҳуриявии ««Тоҷикон»-оинаи таърихи миллат» роҳномаи судманд ба шумор рафта, имконият

медихад, ки тавассути мутолеа ва истифодаи он ба аксар манобеи муҳим ва сарчашмаҳои омӯзиши таърихи гузаштаву имрӯзаи миллат дастрасӣ пайдо гардад» [5]. Илова бар ин, китобномаи мазкур қодир аст на танҳо эҳтиёҷоти иштирокчиёни озмуни ҷумҳуриявӣ ««Тоҷикон» – оинаи таърихи миллат»-ро саривақт қонеъ гардонад, балки ба кулли хонандагони тоҷик барои омӯхтани таърихи халқи хеш ҳамчун сарчашмаи бозғайимодии илмию пажӯҳишӣ доимо хизмат намояд.

Доир ба мавзуи мавриди назар дар даврони шуравӣ аз ҷониби Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (минбаъд АМИТ) дастури калонҳаҷми библиографии «Таърихи Тоҷикистон» иборат аз ду ҷилд, ки фарогири 4911 навиштаҷоти библиографӣ аст, соли 1986 нашр шуд [3]. Дар даврони соҳибистиклолӣ Китобхонаи миллии Тоҷикистон ду дастури библиографӣ, ки яке бахшида ба ифтихори 1100-солагии давлати Сомониён [2] ва дигаре ба муносибати 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ [6] ҷоп шудаанд, то андозае талаботи ба ҷунин иттилоот доштаи хонандагонро қонеъ гардониданд.

Дар даврони истиқлол китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» ягона феҳристе мебошад, ки адабиёти марбут ба таърихи халқи тоҷикро нисбатан пурра инъикос карда, аз нигоҳи фарогирии мавод як давраи калони таърихӣ – 180 сол, яъне, адабиёти тӯли солҳои 1843-2023 интишорёфтара дарбар мегирад. Мураттиб тавонистааст, ки дар заминаи маводи таҳқиқшуда ва адабиёти ба мавзӯ ихтисосдошта библиографияи адабиёти таърихӣ се қарн (асрҳои XIX-XXI)-ро бо ҳам муттаҳид сохта, дар шакли феҳрист ба хонандагон пешниҳод намояд.

Мутобиқ ба таъйини мақсад ва хонандагии дастур, ҷунонки дар тавсифи интишороти он ишора шудааст: «китобнома шомили номгӯи асару мақолаҳои олимони ватаниву хориҷӣ дар бораи таърихи қадим ва муосири халқи тоҷик буда, аз рӯи сол ва забон дастабандӣ шудааст. Он барои истифодаи муҳаққиқони таърихшинос, шарқшинос, забоншинос, адабиётшинос, пажӯҳандагони таърихи илм ва кулли дӯстдорону иродатмандони таърихи бошуқӯи миллат таҳия гардидааст» [4, с.2].

Китобнома аз 13 бахш иборат буда, дар он 4144 навиштаҷоти библиографӣ ба осори олимони ватаниву хориҷӣ дода шудааст. Дар бахши якуми китобнома мураттиб зарур доништааст, сараввал осори гаронарзиши Президенти мамлакат оид ба таърихи халқи тоҷикро таҳти унвони «**Осори Пешвои миллат марбут ба таърих, фарҳанг, адабиёт ва шинохти ҷеҳраҳои таърихӣ**» ҷойгир намояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки истиқлолияти давлатӣ барои худшиносии миллӣ, рӯй овардан ба омӯзиши таъриху тамаддуни хеш, зиндасозию абадигардонии хотираи неки таърихӣ тамоми шароитҳоро муҳайё сохт. Дар ин робита бештари масоили марбут ба истиқлолият ва истиқлолиятшиносӣ ифодаи расмии худро дар асару мақолаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайдо кардаанд. Бахусус тавсифи истиқлолият ҳамчун нишони барҷастаи пайдории давлат ва нақши он дар рушди истиқлолияти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар осори пурғановати Пешвои миллат ҳамаҷониба мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва истифодаи афкор ва андешаҳои Пешвои миллат, ки дар асару мақола ва суҳанрониҳояшон дарҷ ёфтаанд барои дарки моҳияти бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон шароит муҳайё сохта, ҷиҳати муаррифии дастовардҳои назарраси даврони соҳибистиклолии мамлакат ҳамчун як давраи нави таърихӣ мусоидат менамояд. Матни суҳанрониҳо, маърӯзаҳо, мақолаҳо, мусоҳибаҳо, изҳоротҳо, хитобияҳо, муроҷиатномаҳо ва паёмҳои табрикотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шуруъ аз моҳи ноябри соли 1992 дар силсиламаҷмуаи «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» ҷамъовариву гурӯҳбандӣ шуда, аз соли 2002 аз ҷониби нашриёти «Ирфон» ба забонҳои тоҷикию русӣ дар нашрҳои ҷудогона ба таъб мерасанд. Мутобиқ ба мазмуну муҳтавои силсиламаҷмуаи «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи

миллат» бояд китоби рӯйимизии кулли кормандони ниҳодҳои давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, донишгоҳу донишкадаҳо ва зинаҳои дигари таҳсилот бошад. Чунки дар ин силсиламаҷмуа матни тамоми маърузу суҳбатҳои, паёму изҳорот, мақолаву мусоҳибаҳои Пешвои миллат ҷамъовариву пешниҳод мешаванд ва аз ин мавод ҳарчи бештар муҳаққиқону мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм истифода мекунанд. Ҳамзамон ин силсиламаҷмуаро омӯзгорону донишҷӯён, магистранту унвонҷӯён ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна низ мавриди истифода қарор медиҳанд. Аз ин рӯ, дар баҳши якуми китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» дар радифи силсиламаҷмуаи «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» ворид шудани асарҳои бунёдии Сарвари давлат, аз қабиле «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Забони миллат – ҳастии миллат», «Чехраҳои мондагор», «Саразм – ҳазинаи тиллоии таърихи халқи тоҷик», «Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ», «Имоми Аъзам ва ҷаҳони муосир», «Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ», бисёр муҳим ва ҳадафманд буда, барои омӯзиши масъалаҳои муҳими таърихнигории муосир ва таҳқиқи масъалаҳои то ҳол омӯхташудаи таърих ҳамчун сарчашмаи бозғимоди илмӣ мусоидат мекунанд.

Дар баҳши дуюми китобнома мураттиб 281 номгӯи сарчашмаҳои марбут ба 5500-солагии Саразми бостонро, ки ба забонҳои тоҷикӣ русӣ дар нашрҳои даврӣ, гайридаврӣ ва давомдор дарҷ шудаанд, ҷой дода, тавачҷуҳи хонандаро ба мутолиаи асару мақолаҳои бостоншиносон, муаррихон ва олимони соҳаҳои гуногуни илм ҷалб намудааст.

Баҳши сеюми китобнома, ки яке аз баҳшҳои асосии китобнома маҳсуб меёбад 3094 номгӯи адабиёти марбут ба таърихи халқи тоҷикро фаро гирифтааст. Аз ин ҳисоб китобҳо: ба забони тоҷикӣ – 346 номгӯӣ, ба забони русӣ – 380 номгӯӣ, мақолаҳо ба забони русӣ: аз рӯзномаҳо – 706 номгӯӣ, аз маҷаллаҳо – 334 номгӯӣ, мақолаҳо ба забони тоҷикӣ: аз рӯзномаҳо – 963 номгӯӣ, аз маҷаллаҳо – 365 номгӯӣро ташкил медиҳанд.

Баҳши чоруми китобнома 45 номгӯи мақолаҳои дар саҳифаҳои ҳафтаномаву рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Минбари халқ», «Омӯзгор», «Адабиёт ва санъат», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Бадахшон», «Хатлон», «Паёми Душанбе» ва «Ҷарҳи гардун» интишорёфтаре баҳшида ба 60-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) фаро гирифтааст.

Баҳши панҷуми китобнома 78 номгӯи мақолаҳои ба забони тоҷикӣ дар саҳифаҳои рӯзномаҳои ҷумҳурӣ ба ифтихори 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) нашршударо дарбар мегирад.

Дар баҳши шашуми китобнома 43 номгӯи мақолаҳои ба забони русӣ дар рӯзномаҳои «Народная газета», «Бизнес и политика», «Азия-плюс», «Вечерний Душанбе» ва «Новый Хатлон» нашршуда, ки ба муносибати 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) баҳшида шудаанд, инъикос ёфтааст.

Баҳши ҳафтуми китобнома 89 маводи дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ вилоятӣ батабърасидаро баҳшида ба 75-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) пешниҳод кардааст.

Дар баҳши ҳаштуми китобнома мураттиб 10 номгӯи мақолаҳои солҳои 2022-2023 дар саҳифаҳои рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ вилоятӣ ба ифтихори Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) интишорёфтаре ҷой додааст.

Баҳши нӯлуми китобнома 89 номгӯи мақолаҳои ба забони русӣ дарҷшударо баҳшида ба 75-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) инъикос менамояд.

Дар баҳши даҳуми китобнома мураттиб 22 номгӯи осори марбут ба 60-солагии Институти таърих, археология ва этнографияи ба номи Аҳмади Донишро ворид сохтааст.

Дар баҳши ёздаҳуми китобнома 179 номгӯи автореферату диссертатсияҳои ба забони русӣ дифоъшуда марбут ба таърихи Тоҷикистон пешниҳод шудааст.

Дар баҳши дувоздаҳуми китобнома 73 номгӯи сарчашмаҳо баҳшида ба Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ номнавис шудаанд.

Ба баҳши сенздаҳуми китобнома 104 номгӯи мақолаҳои ба забонҳои тоҷикию русӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо баҳшида ба 3000-солагии Ҳисор интишорёфта, ворид шудааст. Ба ин баҳш ворид кардани асарҳои калонҳаҷми илмӣ, ки ба ифтихори ин санаи таърихӣ чоп шудаанд, мувофиқи мақсад буд. Масалан, ворид шудани китобҳои «Ҳисори Шодмон: аз бостон то ин замон» (Душанбе, 2013. – 368 с.), «Нақши Ҳисор дар тамаддуни Шарқ» (Душанбе, 2015. – 192 с.), «От зороастрийского Шумона до Хисори Шодмона» (Душанбе, 2014. – 223 с.) ва силсилакитобҳои академик Аҳрор Мухторов доир ба Ҳисор метавонистанд мазмуну муҳтавои баҳши мазкурро бо ӯ рангин гардонанд.

Мураттиб дар анҷоми пешгуфтори худ ба китобномаи таҳияшуда, дар баробари шарҳи маҳакҳои асосии интиҳобу хостагирии адабиёт, манбаҳои пажӯҳишӣ ва дигар хусусиятҳои хоси таҳияи китобнома, ҳамзамон дар бораи нашрҳои минбаъдаи ин китобнома ҳарф зада, ишора мекунад: «Табиист, ки гирдоварӣ ва таҳияи китобнома ё феҳристи осору мақолоти вобаста ба таърихи тоҷикон аз сарчашмаҳои қадим то китобу рисолаҳои дар замони мо батабърасида, қори даҳсолаҳо буда, дар натиҷа силсилаи чандчилдӣ рӯи қор хоҳад омад... ва итминон меварзем, ки таърихнигорони варзидаи кишвар бо тақия ба дастури хидоятҳои Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳияи феҳристи ҷомеи таърихи миллати шарафманди тоҷик бо забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари дунё саҳм хоҳанд гузошт» [4, с.10]. Воқеан дар заминаи ин пешниҳод метавон бо ҷалби мутахассисони касбии китобхонаҳои милливу ҷумҳуриявӣ ва академии мамлакат дар таҳияи силсилакитобномаҳо қомебу муваффақ шуд. Дар сохтори Муассисаи давлатии “Китобхонаи милли”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Маркази тоҷикшиносӣ” фаъолият менамояд, ки яке аз вазифаҳои асосиаш – таҳияи феҳристи муқаммал оид ба тоҷикшиносӣ мебошад. Имрӯз ин Марказ тасмим гирифтааст, ки оид ба мавзӯҳои марбут ба таърих ва шинохти тоҷикон силсилаи феҳристҳоро таҳия намоянд. Дар ин самт мутахассисони касбии Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии АМИТ низ метавонанд саҳмгузор бошанд. Ҳамчун мушовирон ва муқарризон ба ин силсиладастурҳо метавонанд олимони варзидаи илми таърих, бахусус ходимони илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ ҷалб шаванд.

Китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» дар радифи дастовардҳои дорони норасоӣ низ мебошад. Агар навиштаҷоти библиографӣ дар қисмҳои китобнома бо тарзи алоҳида бо нишон додани соли нашр номнавис шуда, дар дохили он асарҳо бо тартиби алифбои муаллифон гурӯҳбандӣ карда мешуд, истифодаи дастур осон гардида, пажӯҳишу дарёфти адабиёти зарурӣ вақти зиёдро талаб намекард. Дар робита ба ин, китобномаи мазкур бо кумақфеҳристҳои алифбоӣ асарҳо ва ашхос таъмин нашудааст. Илова бар ин, китобнома бо теъдоди кам, ҳамагӣ 200 нусха нашр шудааст, ки албатта бо чунин теъдод талаботи тамоми китобхонаҳои мамлакатро қонеъ гардонидан ғайриимкон аст.

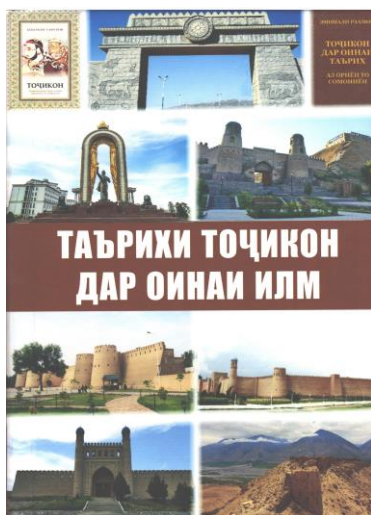
Дар маҷмӯъ, нашри китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» иқдоми қамназир ва наҷибона дар китобноманигории адабиёт доир ба таърихи Тоҷикистон маҳсуб ёфта, ба муаррихон ва намояндагони соҳаҳои гуногуни илм ҷиҳати ҷустуҷӯ ва дарёфти маводи зарурӣ ҳамчун раҳнамои илмӣ мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Аҳмадзода, Р. Раҳнамои таърихи бошукуҳи миллат [Матн] // Таърихи тоҷикон дар оинаи илм: китобнома / мураттиб А. И. Усмонзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – С.4-6.
2. Давлати бузурги Сомониён [Матн]: феҳристи адабиёт баҳшида ба 1100-солагии давлати Сомониён / КМҶТ ба номи А. Фирдавсӣ; тартибдихандагон: Б. Аҳмадов, Е. Дегтярёва, Р. Мамадамонова, И. Рытикова, А. Юнусов; муҳаррирон: Ҷ. Раҷабов, З. Содиқова; зери назари умумии С. Муҳиддинов; мушовири илмӣ А. Ҳ. Раҳимов. – Душанбе, 1999. – 107 с. – Матн ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ.
3. История Таджикистана [Текст]: библиогр. указатель сов. литературы 1917 – 1983. Т. 1: История исторической литературы, вспомогательные исторические дисциплины, антропология, этнография / сост.: Д. С. Лейви, М. А. Бубнова; под ред. Б. И. Искандарова, Б. А. Литвинского; библиогр. ред. Л.А. Балужева; АН Тадж. ССР, ЦНБ, Ин-т истории им. А. Дониша. – Душанбе: Дониш, 1986.; История Таджикистана [Текст]: библиогр. указатель сов. литературы 1917 – 1983. Т. 2: Археология. Вспомогательные указатели / сост.: Д. С. Лейви, М. А. Бубнова; под ред. Б. И. Искандарова, Б. А. Литвинского; библиогр. ред. Л.А. Балужева; АН Тадж. ССР, ЦНБ, Ин-т истории им. А. Дониша. – Душанбе: Дониш, 1986. – 376 с.
4. Таърихи тоҷикон дар оинаи илм [Матн]: китобнома / мураттиб А. И. Усмонзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – 220 с.
5. «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм». Дар Донишгоҳи давлатии Хучанд таҳти чунин унвон китоб ба нашр расонида шуд [Матн]. – Душанбе, 22.07.2023 /АМИТ «Ховар»/.[Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: khovar.tj/2023/07/ (санаи истифода 29.09.2023).
6. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) [Матн]: рисолаи библиографӣ / Китобхонаи миллии Тоҷикистон; мураттибон: Ф. Қараев, Ф. Аминов; зери назари Ш. Комилзода. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 328 с. – Матн ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ.

РАҲНАМОИ ИЛМӢ БАРОИ ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ТОҶИКОН
(андешаҳо дар хошияи дастури библиографии «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм: китобнома / мураттиб А. И. Усмонзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – 220 с.»)

Дар тақриз оид ба сохтор, мақсад ва таъйини хонандагии китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм», ки ба муносибати 115-солагии зодрузи Қаҳрамони Тоҷикистон Бобочон Ғафуров аз ҷониби нашриёти «Нури маърифат»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров таҳияву интишор ёфтааст, маълумот дода шудааст. Китобнома аз 13 баҳш иборат буда, дорои 4144 навиштаҷоти библиографӣ мебошад.

Қайд мегардад, ки мураттиби китобнома ҳамчун муаррихи шинохта дар таҳқиқи масъалаҳои мубрами илми таърих саҳми муносиб гузошта, дар ин самт як қатор асару мақолаҳои пурарзиш таълиф намудааст ва маҳз ҳамин хубу ҳамаҷониба дониستاني давраҳои асосии ташаккули таърихи халқи тоҷик ва дар робита ба он ба инобат гирифтани саҳми

муҳаққиқону таърихнигорон дар ҳаллу фасли масъалаҳои матраҳшуда ба ӯ имкон додааст, ки як асари калонҳаҷми библиографиро барои хонандагон таҳия намояд.

Ба андешаи муқарриз китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» ягона феҳристе мебошад, ки дар даврони истиқлол адабиёти марбут ба таърихи халқи тоҷикро нисбатан пурра инъикос карда, аз нигоҳи фарогирии мавод як давраи калони таърихӣ – 180 сол, яъне, адабиёти тӯли солҳои 1843-2023 интишорёфтaro дарбар мегирад.

Хулоса мешавад, ки нашри китобномаи «Таърихи тоҷикон дар оинаи илм» иқдоми камназир ва начибона дар китобноманигории адабиёт доир ба таърихи Тоҷикистон махсуб ёфта, ба муаррихон ва намояндагони соҳаҳои гуногуни илм ҳамчун раҳнамои илмӣ чихати қустуҷӯ ва дарёфти маводи зарурӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: Бобочон Гафуров, сарчашма, китобнома, дастури библиографӣ, кумакфеҳрист, тоҷикшиносӣ, таърихи халқи тоҷик, раҳнамои илмӣ.

НАУЧНОЕ РУКОВОДСТВО ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ

(размышление в контексте библиографического пособия «История таджиков в зеркале науки: библиография / составитель А. И. Усмонзода. – Худжанд: Нури маърифат, 2023. – 220 с.»)

В рецензии предоставлена информация о структуре, целевое и читательское назначения библиографического пособия «История таджиков в зеркале науки», которая была разработана и издана издательством «Нури маърифат» («Свет знаний») Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова по случаю к 115-летию со дня рождения Героя Таджикистана Бободжона Гафурова. Пособия состоит из 13 разделов и содержит 4144 библиографических записей.

Отмечено, что составитель пособия, как известный историк, внес значительный вклад в исследование важных вопросов исторической науки, написал ряд ценных работ и статей в этом направлении, а также именно это хорошее и всестороннее знание основных периодов становления истории таджикского народа и в связи с этим учет вклада исследователей и историков в решение поставленных вопросов дали ему возможность подготовить большой библиографический труд для читателей.

По мнению рецензента, библиография «История таджиков в зеркале науки» является единственным каталогом в период независимости, в котором сравнительно полно отражена литература, связанная с историей таджикского народа, и по охвату материала она охватывает большой исторический период – 180 лет, т. е. литература, изданная в 1843-2023 годах.

Делается вывод, что рецензируемая пособия «История таджиков в зеркале науки» является редким и благородным шагом в библиографирование литературы по истории Таджикистана и помогает историкам и представителям различных областей науки искать и находить необходимые материалы в качестве научного путеводителя.

Ключевые слова: Бободжон Гафуров, источник, библиография, библиографический пособия, вспомогательный указатель, таджиковедение, история таджикского народа, научный путеводитель.

ASCIENTIFIC GUIDE FOR STUDYING THE HISTORY OF TAJIKS

(thoughts in the bibliographic guide "The history of Tajiks in the mirror of science: a book / compiled by A. I. Usmonzoda. - Khujand: Nuri Magnafan, 2023. - 220 p.")

In the review of the structure, purpose and readership of the book "History of Tajiks in the mirror of science", which was developed and published by the "Light of Knowledge" publishing house of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov on the occasion of the 115th anniversary of the birth of the Hero of Tajikistan Babajon Gafurov, information is provided. The book consists of 13 sections and contains 4144 bibliographic entries.

It should be noted that the author of the book, as a well-known historian, has made a significant contribution to the study of important issues in the science of history, and has written a number of valuable works and articles in this direction, and it is precisely this good and comprehensive knowledge of the main periods of the formation of the history of the Tajik people, and in this regard, taking into account the contribution of researchers and historians in solving the issues raised gave him the opportunity to prepare a large bibliographic work for readers.

According to Mukarriz, the book "History of Tajiks in the mirror of science" is the only catalog that in the era of independence reflects the literature related to the history of the Tajik people relatively fully, and in terms of coverage of the material, it covers a large historical period - 180 years, i.e., the entire literature of the years 1843-2023. includes published.

It is concluded that the publication of the book "History of Tajiks in the mirror of science" is a rare and noble step in the bibliography of literature on the history of Tajikistan, and it helps historians and representatives of various fields of science as a scientific guide to search and find the necessary materials.

Keywords: Babajon Gafurov, source, bibliography, bibliographic guide, index, Tajik studies, history of the Tajik people, scientific guide.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилзода Шариф** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; E mail: komilzoda1958@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилзода Шариф** – кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан,. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; Электронная почта: komilzoda1958@mail.ru

Information about the authors: **Komilzoda Sharif** – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (992) 900-67-18-06; Email:komilzoda1958@mail.ru

Талабот
ба дастнависҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои муқаммали илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки корҳои пажӯҳишӣ комил ва дорои хулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возеҳ, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

– сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;

– муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати тахририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Муҳлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати тахририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди маводҳо

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

– рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);

– унвони мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

– тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

– матни асосии мақола;

– тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарризи метавонад:

– барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорои унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин қор;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмӣ номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо карда мешавад ва барои чоп тавсия намудани онро имконпазир мешуморад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба ҷопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба ҷоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати наشري мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Онҳо ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, книговедения, библиотековедения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не публиковавшиеся материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
- авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].

Образец: [1, с.12]. То есть, литература №4 и ее страница 25.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статья для журнала отправляется на адрес редакции по почте, электронной почте или лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по специальности данной работы;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по специальности данной работы.

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (A4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наш адрес: 734024, г. Душанбе, улица Тегеран 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets []. Sample: [1, p.12].

That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10 concepts;
- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2023, № 4 (4)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2023, № 4 (4)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2023, № 4 (4)

Мухаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Қурбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Ғадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 11.12.2023 ба имзо расид. Коғази офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 19,25.
Адади нашр 100 нусха.

Дар матбааи ҶДММ «Меҳроҷ Граф» ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 11.12.2023 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 19,25.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ Граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126